

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- SZABÓ T. ANNA versei 105
FORGÁCH ANDRÁS: Zehuze (*részlet egy készülő regényből*) 108
FORGÁCH ANDRÁS: Aki van (*Scherter Judit beszélgetése*) 117
DARVASI LÁSZLÓ: Virágzabálók (*regényrészlet II.*) 122
ANGOL NONSZENSZ KÖLTŐK: Edward Lear és Hilaire Belloc versei 138
CSEHY ZOLTÁN: Pacificus Maximus *Hecatelegium*ából 144
PAPP SÁNDOR ZSIGMOND: Protekció (*elbeszélés*) 148
POÓS ZOLTÁN: Az alkony fokozatai (*regényrészlet*) 162
ACSAI ROLAND verse 167
NÉMETH ZOLTÁN verse 168
BACSÓ BÉLA: „A természet mégiscsak egy” (*tanulmány*) 169

*

- ZSÁK JUDIT: „Előbb a fény. Csak azután a nap” (*Szabó T. Anna: Fény; Rögzített mozgás*) 177
TÜSKÉS TIBOR: „Közös hancúrozás” (*Pásztor Béla–Weöres Sándor: Holdaskönyv – Gaál József rajzaival*) 182
KISANTAL TAMÁS: Ziggy Stardust és a flagellánsok (*Klaniczay Gábor: Ellenkultúra a hetvenes-nyolcvanas években*) 187
BÁRÁNY TIBOR: Lét és idea (*John Locke: Értekezés az emberi értelemről*) 191
KÁROLYI CSABA: A hamvasság dicsérete (*Kiss Ottó: Javrik könyve*) 204
TOMPA ANDREA: Nyugtalan utazók (*Dalos György: Szahalin. Csehov szigete*) 207

*

- HÁMORI JÓZSEF: Tessék olvasni! (*Sz. Koncz István beszélgetése*) 210

2005

FEBRUÁR

Folyóiratunk a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
Pécs Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat,
a PVV Rt. és a József Attila Alapítvány támogatásával jelenik meg.

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Írók Könyvesboltja, Kossuth Lajos u. 21. – Betűdzsungel, Király u. 9. – Zrínyi Könyvesbolt, Jókai u. 25. – Bagolyfészek Könyvesbolt és Antikvárium, Ferencesek u. 27. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1.

VIDÉKEN: **Baján:** Lord Könyvesbolt, Tóth Kálmán tér 1. – **Balatonfüreden:** Könyvesbolt, Tagore sétány – **Balatonlellén:** Könyvesbolt, Kossuth Lajos u. 9. – **Cegléden:** Lord Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt, Kossuth Lajos Tudományegyetem – Lícium Könyvesbolt, Kálvin tér 2/c. – **Ady Endre Könyvesbolt,** Piac u. 26. – **Dunaújvárosban:** Lord Könyvesbolt, Vasmű út 5. – **Egerben:** Gárdonyi Géza Könyvesbolt, Széchenyi u. 12. – **Gödöllőn:** Fama Könyvesbolt, Szabadság tér 9. – **Gyöngyösön:** Ady Endre Könyvesbolt, Fő tér 8. – **Győrben:** Rónai Jácint Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Könyvesház, Bajcsy-Zsilinszky út 35. – **Hódmezővásárhelyen:** Lord-Extra Könyvesbolt, Andrássy út 5-7. – **Kecskeméten:** Katona József Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Móra Ferenc Könyvesbolt,** Szabadság tér 3/A – **Keszthelyen:** Helikon Könyvkereskedés, Kossuth L. u. 2. – **Komáromban:** Lord Könyvesbolt, Jókai tér 2. – **Köszegen:** Városkapu Könyvesbolt, Városház u. 4. – **Mezőkövesden:** Könyvesbolt, Mátyás király u. 108. – **Miskolcon:** Egyetemi Könyvesbolt, Egyetemváros – Kazinczy Könyvesbolt, Széchenyi u.

33. – Széchenyi Könyvesbolt, Széchenyi u. 54. – **Mosonmagyaróvárott:** Könyvesbolt, Szent István u. 104. – **Nagykanizsán:** Zrínyi Miklós Könyvesház, Fő út 8. – **Nyíregyházán:** Bessenyei György Könyvesbolt, Kossuth tér 1. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19-21. – **Siófokon:** Kó-Ma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Óskola u. 27. – **JATE bölcsészkar** könyvtár – **Buch Könyvesbolt,** Dugonics tér 12. – **Grand Café Mozi és Kávézó,** Bibic u. 2. – **Móra Ferenc Könyvesbolt,** Kárász u. 5. – **Székesfehérvárott:** Vajda János Könyvesbolt, Fő u. 2. – **Szekszárdon:** Babits Mihály Könyvesbolt, Kölcsey ltp. 2. – **Szombathelyen:** Savaria Könyvesbolt, Mártírok tere 1. – **A. Z. Könyvesbolt,** Király u. 1. – **Tatabányán:** Szemethy és Tsa Könyvesbolt, Fő tér 15. – **Veszprémben:** Kölcsey Ferenc Könyvesbolt, Cserhát u. 7. – **Zalaegersze- gen:** Simon István Könyvesház, Tüttösy u. 7.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magiszter Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – ELTE Jogi Kar, jegyzetbolt, V., Szerb u. 21-23. – Írók Boltja, VI., Andrássy út 45. – Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7. – Stellium Könyvesbolt, V., Párizsi udvar – Helikon Könyvesbolt, VI., Bajcsy-Zsilinszky u. 37.

www.jelenkor.net

500,- Ft

JELENKOR

JELENKOR

XLVIII. ÉVFOLYAM

2. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztők
KERESZTESI JÓZSEF, NAGY BOGLÁRKA

Korrektor
KÖVI ANITA

Szerkesztőségi titkár
BEFTÁN KATALIN

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Király utca 21. I. emelet
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
e-mail: jelenkor@axelero.hu

Szerkesztőségi fogadóórák minden hónap első csütörtökén 14-től 16 óráig
a Jelenkor szerkesztőségében.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Nem kért kéziratokat elektronikus
formában (e-mail) nem áll módunkban fogadni. Minden felbélyegzett válaszborítékkal
ellátott küldeményt megválaszolunk.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány

(Pécs, Király utca 21. Telefon: 72/310-673),

a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata és
a Baranya Megyei Önkormányzat támogatásával.

Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág.

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
(Bp., VIII. Ker. Orczy tér 1., Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp., 1900.).

További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu

Valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 3000,- Ft, a II. félévre 2500,- Ft,
egy évre belföldre: 5500,- Ft; a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: 12100,- Ft.

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

JÓZSEF ATTILA-EMLÉKÉV. Magyarországi településeken és külföldön több száz programot rendeznek az idén József Attila születésének 100. évfordulója alkalmából. Az emlékévet január 7-én, Attila napján nyitotta meg Vass Lajos, a kulturális tárca politikai államtitkára Budapesten.

MÉSZÖLY MIKLÓS EMLÉKNAPOT rendezett január 19-én Szekszárdon a a Mészöly Miklós Egyesület és a városi önkormányzat. Thomka Beáta vezetésével kerekasztal-beszélgetésre került sor az újabb Mészöly-kutatásokról, megkoszorúzták az író emléktábláját, majd felavatták és bemutatták az Irodalom Háza Mészöly Miklós Emlékmúzeumot. A rendezvény ünnepi zárásaként első ízben adták át a Mészöly Miklós-díjat, melyet a kuratórium döntése alapján Márton László író nyert el, laudációt mondott Takáts József.

TOLNAI OTTÓ költő nyerte el idén az év legjelentősebb kötetéért járó Magyar Irodalmi Díjat *Költő disznózsírjából. Egy rádióinterjú regénye* című művével. A Parti Nagy Lajos közremű-

ködésével, 1998-ban készült életút-interjú, melynek több fejezetével a *Jelenkorban* találkozhatott az olvasó, a Kalligram Könyvkiadó gondozásában jelent meg.

MÁRAI SÁNDOR-DÍJBAN részesült Karátszon Endre, Láng Zsolt és Németh Gábor. Az átadó ünnepségre január 22-én Budapesten az Ipar-művészeti Múzeumban került sor.

VALAHOL VALAMI címmel önálló estet állított össze Bertók László verseiből Lázár Balázs színművész. Az est pécsi bemutatóját január 28-án tartották a Művészetek Házában, Tallián Marianne közreműködésével.

A PÉCSI ÓKERESZTÉNY EMLÉKEGYÜTTES újabban feltárt darabját, a keresztelőkápolnát adták át január 8-án. Az ünnepséget, melynek színhelye a Dóm Kótár volt, Varga Kálmán, a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal elnöke nyitotta meg, köszöntőt mondott Szili Katalin, az Országgyűlés elnöke, Mayer Mihály megyés püspök és Toller László polgármester.

Szerzőink

- Szabó T. Anna (1972) – költő, műfordító, Budapesten él.
Forgách András (1952) – író, műfordító, dramaturg, Budapesten él.
Scherter Judit (1945) – újságíró, Budapesten és Tiszaugon él.
Darvasi László (1962) – író, Budapesten és Szegeden él.
Edward Lear (1812–1888) – angol költő, rajzoló, festő.
Hilaire Belloc (1870–1953) – angol író, költő.
Havasi Attila (1972) – költő, műfordító, Budapesten él.
Varró Dániel (1977) – költő, műfordító, Budapesten él.
Vaskó Péter (1970) – költő, műfordító, a *Filmvilág* szerkesztője, Budapesten él.
Csehy Zoltán (1973) – költő, műfordító, irodalomtörténész, a pozsonyi *Kalligram* főszerkesztője, Dunaszerdahelyen él.
Papp Sándor Zsigmond (1972) – író, Kolozsvárott él.
Poós Zoltán (1970) – költő, író, Budapesten él.
Acsai Roland (1975) – költő, Budapesten él.
Németh Zoltán (1971) – költő, író, kritikus, irodalomtörténész, az *Új Forrás* szerkesztője, a szlovákiai Ipolybalogon él.
Bacsó Béla (1952) – esztéta, Budapesten él.
Zsák Judit (1976) – a PTE TTK egyetemi tanársegéde és PhD-hallgatója, Pécssett él.
Tüskés Tibor (1930) – író, irodalomtörténész, a *Jelenkor* egykori főszerkesztője, Pécssett él.
Kisantal Tamás (1975) – irodalmár, Pécssett él.
Bárányi Tibor (1979) – kritikus, az ELTE BTK PhD-hallgatója, Budapesten él.
Károlyi Csaba (1962) – kritikus, az *Élet és Irodalom* szerkesztője, Budapesten él.
Tompa Andrea (1971) – színikritikus, a *Világszínház* főszerkesztője, az Országos Színház-történeti Múzeum és Intézet munkatársa, Budapesten él.
Hámori József (1932) – biológus, az MTA alelnöke, Budapesten él.
Sz. Koncz István (1961) – szerkesztő, Görcsönyben él.

S Z A B Ó T . A N N A

A fenyő

*„A fát az angyal elviszi”, ígértük.
Azután mégis én kezdtem leszedni,
fényes nappal. De alig nyúltam hozzá:
zuhogni kezdett, záporozni, hullni,
mint zúzmara a fákról olvadáskor,
percegve, sisteregve és kopogva
kopaszodott, lepotyogtak a gömbök,
szitált a szaloncukor, mint a flitter,
a lábam alatt ropogott a padlón
egy fenyőerdő levélszőnyege.*

*Kézzel kezdtem el akkor lepucolni,
és sorra simogattam minden ágat.
Apró sebeket sajgatott a bőrön,
ahogy a tüskéket marokra fogtam,
és közben vad örömmel letüdőztem
a pusztítás karácsonyillatát.*

*Egy fa. Így könnyű. De tévedj csak el
fenn a fekete, zúgó fenyvesekben,
és hallgasd, tíz nap bolyongás után,
a pergő túlevelek percegését.
A mi bomlásunk nekik jó szagú:
a visszhangtalan erdő körülállja
a holtakat, a szomjas gyökerek közt
eloszlanak, csak csontvázuk marad,
és szerteszórt, kiszáradt tincseik.*

Összekötözöm vörös, pikkelyes
ágazatát, közben egy pillanatra,
akár előbb az ezüst üveggömbben:
egy gyantacseppben meglátom magam.
Evidens érzés: „Él és sír.” Csodát!
Miért nekem kell leszedni a fát?
Az angyal így nem bánna el vele.
... És hogy összeszurkált, ördög vigye!

Ingatlan

Hány lehetőség. Hány álmatlan óra:
elképzelni, hogy hol lesz majd az ágy,
melyik szobában dolgozunk, melyikben
alszik a gyermek, milyen függönyök,
milyen színű fal, hol fér el a polc,
az íróasztal, milyen lesz a kád,
kell-e falat mozgatni, és hol áll
a mosógép, a porszívó, a létra,
vannak-e kuckók, zugok, pucikok,
van-e közös tér, futkosni való,
és a konyhába besüt-e a nap,
és elfér-e a szép nagy kerek asztal?

Pesthidegkúton öreg almafa
hullatta érett almáit az útra,
a lengő gömbök felett a magasban
páncélos varjak úsztak, ragyogott
az őszi ég. Háromszor jártunk náluk,
körpanoráma, lift nincs, negyedik.
Rákosszentmihály szélén óriás
diófa várt, a kikötött kutya
ferde szája – „amikor kicsi volt,
beugrott a Ford kereke alá,
eltört az álla” – félvigyorra állt.
Egy halott asszony nyüszített a házban,
és dohszag volt, de dőlt a napsütés.
A Wekerlén fakorlát, kicsi kert,
copfos kislányka, óriási fák,
de éreztem, ahogy a ferde fal
a tetőtérben nekem préselődik.
Jártam Pestimrén is, vesszőfutás

gyerekkocsival a sok kutya közt,
falusi utca, icipici ház,
de megmutatták a tisztaszobát is:
csupa ciráda, fehér és arany
szekrény sor, dzsungelmintás szőnyegek.
És Csillaghegy és a Római-part:
felkapaszkodtam (tetőteret ígértek)
a sötét padlásgerendák közé,
és galambpiszkot találtam és kormot,
kupacba hordott régi szemetet.
A rakparton egy naptalan lakásból
a Dunára s a Gellérthegyre látni:
a zöld víz felett nézhetném, ahogy
az öngyilkosok felmásznak a hídra.
Ukrán munkások laktak a szobában
műanyag poharak, alsógatyák,
aktposzterek között, tizenhatan,
szétzuhanyozták esténként az osztrák,
kerekesszékes tulajdonos
másfél lépésnyi fürdőszobáját.
A BAH-csomópontnál gyerekzagú
szobák, az ágyak helye még a padlón,
körbevezetnek az üres lakásban:
tizennégy év hűlt fészekmelege.
A társasház kertjében kis medence:
üresen áll a vízöntő leány
kőkorsója. És döng a forgalom.

A múltjuk ez volt. Mennyi, mennyi élet.
És magammá éltem mindegyiket,
mintha lehetne. Lázás izgalom
fogott el minden lehetőség láttán,
apróra berendeztem és belaktam,
órákban éltem át tizenhat évet.

Ma éjjel álmomban egy végtelen ház
termeit jártam, nyikorgó falépcsők
vittek felfele, mindig felfele,
üres és túlzásúfolt szobákon át,
pókhálós, régi életek között,
de jövőtlen volt az egész, de múlt volt,
teljesen múlt, és nem volt soha vége:
egyre szűkülő térben nyomakodtam,
és „Berendezem!”, gondoltam, és féltem.

Zehuze

(részlet egy készülő regényből)

Jákiráti, te puccos dáma, te mintaanya, már megint nem írtál nekem, valami baj van? Ha jól számolom, mióta így felvitte Isten a dolgodat, hatvanháromba összesen három levelet írtál nekem, a képeslap nem számít, ne is haragudj, pedig már március vége van. Ha baj van, remélem, kicsi a baj, az kell is a jóhoz, ha meg nagy a baj, akkor úgyis mindegy, de neked akkor is tollat köll fogni, és írnod öreg, szívbeteg anyádnak, legalább öt sort, két betűt, ne legyél olyan fene nagy egoist, mint a drágalátos húgod, aki mióta megjött tőletek Londonból, úgy kell harapófogóval kihúzni belőle a szót, hogy milyen a lakás, az utca, a ház, a kert, a Trafalgar square meg a kölkök, az időjárás meg az emeletes busz, inkább gyötörj, kínozz, még az is jobb, mint ez a seket, ez a sötét bizonytalanság, hiába tudom, hogy jól éltek, úri életetek van, meg is érdemled, végre, kislányom, egyszer az életbe úrinő vagy, finom ruhákat veszel magadnak, jó illatú fürdőket veszel, és még a hayfeveredet is meggyógyítják végre azok a fránya angolok, jaj, köszönöm, képzeld, megjött a diabetikus csokoládé, nem kellett volna ennyi, hát olyan furcsa, hogy most te küldesz nekem, és nem én neked, de ne verd magad költségekbe, inkább hazudd, hogy nem lehet kapni, kegyes hazugság lesz, mert ott mindent lehet kapni, a ronda burzsujoknál, a fene a pofájukat, az a finom mohairsál, az csodálatos, amit küldtél, igazán kettőt is küldhettél volna, mert mindig elkel itt az ajándék, csak viccelek, hidd el, de talán most egy életre megtanultad, hogy nem szabad felbontani a mások levelét. Még akkor se, ha ott maradt kираkva véletlenül az asztalon, és az illető még nem ragasztotta le a borítékot, mert abból még nem jött ki semmi jó. A kíváncsiság női dolog, de jobb, ha az ember ebbe az egybe mégse nő, mert a végén csak megégeti magát, mondd, mért kellett a ronda kis béka levelét felbontanod? Mit gondoltál, miközbe nyúltál utána? Vagy eleve rosszra számítottál? Hemingway-t olvasok, a *The Old Man és a tengert*, csodálatos, tudod, hogy majdnem egy évbe született velem, az utolsó pillanatba, és azóta se értem, hogy tudja megölni magát valaki, aki ilyen tengert tud írni? Aki tengert tud írni, az ne ölje meg magát. Mi nem tudunk unatkozni, mi nem ismerjük a depressiont, és nem szeretjük a bullfightot meg a whiskyt, és ezért nem fogjuk suicide-olni magunkat, minket az alattomos betegségek visznek el, azzal vívunk mi bullfightot. Szóval ha nem bontod föl azt a levelet, sose tudod meg, mi van a kislány fejébe, és lehet, hogy jobban jártál volna, de lehet, hogy az se jó, bár nem árt az óvatosság, jáldá seli, annak a kis békának az anyja, a nénéd, Ibola, egy gonosz, hideg, számító nőszemély, egy törpe lélek, egy szerencsétlen, akkor az ő kiköpött lánya mért is ne lenne elvetemült, pedig még ki se nőtt a földből, csak egy kis érces hangú lófing, megfájdul a réztrombita hangjától

a dobhártyám, csupa mézszó, hízelkednek, közbe tudom, hogy utál és lekö-
ne, mert én azt hiszem, amit mondok, és azt gondolom, amit hiszek, és nem úgy
vagyok zsidó, mint ők, akik meg úgy zsidók, ahogy hiszik, hogy zsidóknak köll
lenni, hol zsidóbbak a zsidónál, hol szeretnék elfelejteni, hogy zsidók voltak va-
laha is, hol a kettő együtt, egyszerre, hol külön, sztam, csak úgy, és lehúzott re-
dőnyök mögött, mert már az imát sem tudják rendesen végigmondani, szidják a
Szovj. uniót meg a rendszert, és reszketnek amiatt, hogy megkapják a borítékba a
pénzt, amiért a lelküket eladták azoknak, akiket tiszta szívből gyűlölnék, mért
lenne jobb a gyerekük, Isten bocsássa meg, hogy rosszat mondok egy éretlen
báchuráról, akinek még ott a tojáshej a fenekén, és aki a kezedből ennivalót foga-
dott el, és beleharapott a kezedbe, és akinek az ágycát te vetted be minden reggel,
aki elveszi a gyerekeid elől a helyet, és aki nem tudja, micsináljon jó dolgába, hát
verje a seggét a padlóhoz, hogy ott lehet a jó öreg Nagy-Britanniába, egy
bébiszitter, hányan lennének a helyébe, és van egy meleg fészek, ahol befoga-
dják, és közbe ocsmány dolgokat ír haza a szüleinek, csak hogy kedveskedjen ne-
kik, azok pedig a kezüket dörzsölik örömben, mikor rosszat hallanak rólad,
miközben folyamatos lakkozás folyik, sakranit, sakranit, evvel töltik az életüket,
képelem, mennyire rosszul esett, úgy látszik, a hamisság is örökletes, pedig a
kis kurva az apád húgának a lánya, és apád, avval az égkék szemével, belehalna,
ha hazudnia kellene, néha tanítom neki, hogy kell hazudni, mert hazudni is kell
néha, az a helyzet, zehuze, és rajta is kapom, hogy hallgat, mint Vronszkij, mint
aki „soha nem mond nem-igazat”, de kifejezetten hazudni nem tudna, inkább le-
harapná a nyelvét az öreg, megállna a szíve, ha hazudnia kellene, mert egyszer,
tízévesen, az imánál, hazudott a templomba, hogy melyik törzs sarja, mert első
imádkozó akart lenni, és este megmondták a nagyapjának, és jött haza, és az én
drágám mind kihányta a kukoricát, amit evett, mikor a rabbinus nagyapja ráné-
zett és megkérdezte, hogy mit hazudott délután a zsinagógába. Onnantól ő már
nem hazudott. Ázlogérés, kávémérés, énekelte, közbe meg hintázott a nyikorgó
vaskapun. Ezt most nem tudom, hogy jutott eszembe. Oroszországban minden-
ki zsidó, mindenki zsidó, mert így kívánja gróf Karácsony Guidó, gróf Kará-
csony Guidó. Mégis papámnak lehetett igaza, mert az Apfelbaumokat nálunk
mindig úgy nevezték, hogy rongyosok. Adai libatömő banda, cigánynépség, al-
mafák, almáfák, hol vannak a mi művészi vénánktól, meg az előkelő Sátoraljaúj-
helyi meg Szögedi rabbinus rokonainktól, mink csupa nagy tudós, meg üzletem-
ber, meg omán gádol, grafikusművész, igaz, hogy pont a te drága jó apád,
Apfelbaum Henrik, már akkor ezerszer több volt, mint egy rongyos, az a
rabbinövendék, az édes, az aranyos, mikor rázendített a zsolttára, nem lehetett
nem sírni, akkor még nagyon hittünk, most meg ugye Gőtét fordít ez a rongyos
proli, tizenhat órába naponta, majd leszédül a székéről, olyan vérszegény, nem
tudom, mit adjak neki, és füstöl, mint a gyárkérmény, a tüdőtagulatával, egyik
doboz Kent a másik után, aztán meg, képzeled, nemrég fogta magát és beleszere-
tett a Lottéba, a Thomas Mann Lotteweimárbanjából, mit szólsz, avval kel, avval
hál, beleszeretni egy ilyen rémséges regényfigurába? Defektes ez? Mesüge? Nála
csak én vagyok bolondabb, mert féltékeny vagyok egy regénynőre, akit most ő ír
újra, a fordító úr, aki halálosan szenved attól, hogy ő fordító úr, hogy mások
mondataival bajmóldik, kopog a gépén, kopog-kop, kop-kop, és közben halálo-

san szerelmes abba a lóseggű Lottéba, komolyan mondom, jobb lenne, ha legalább egy igazi nőbe habarodott volna bele, akinek izzad a combjai között, meg a melle alatt, akinek kitéphetném utolsó szálig a haját, persze csak képzeletben, és ne abba a provinciális tehén Lotteweimarbanba, akinek a rózsaszín alsóneműi miatt bogarássza végig az összes szótárákat, a végén még egy csipkés bugyi vagy pendely miatt fog megvakulni, mert nincs olyan héber szó, Elohim, már amúgy is alig lát, ott hajlong napestig a szótárai felett, mint régen a frigyláda előtt. Lehet, hogy az tetszik neki abban a butuska Lottéban, hogy olyan semmilyen? Szereti a butuska nőket, az érett, butuska nőket, mert ő nem a szellemi pártneret keresi, mondom, egy kicsit defektes, de ha nem lenne az, már rég elhagytam volna, elhiszed? Csak a defektes férfiak érdekesek, ebbe nincs pardon. Ezek a délvidéki zsidók, mondta apám, ezek lenről jönnek, a nyomorból. Milyen strange, mi? Mikor tudjuk, mondta apám, a bölcs Salamon, hogy a népeknek a vándorlása mindig ellenkező irányba szokott esni, északról délnek. Na ezek, mármint apád családja, megcáfolják a népvándorlás törvényeit is, mert ezek meg lenről jöttek fölfelé, délről észak felé. Olyanok voltak, éhenkórászok, szakadtak, Salamon meg csak húzta a száját, de én szerelmes voltam, és ha én szerelmes voltam, akkor Salamon megadta magát, mert Salamon szeretett engem, és tudta, hogy az lesz, amit én akarok, mert nálam a szív az első, minden csak utána jön. Olyan, mint az első tüöltés a hímzésben, mert attól függ minden, na, azt nem szabad elrontani, hiába fejtéd föl. Az én drága anyám, Sosana, nála is a szív az első, a gyenge szív, meg a nitromint, de az a diktátor Salamon még ma is ugráltatja, mint egy rabszolgát, egy kényúr, a bét ávotba, ahova már ma sem jutok el, mert odabuszozni, egész napom rámegegy, a padlón rohangásznak a svábbogarak, de hát a bátyám azt mondta, jobb lesz nekik bent, eladta a házat, aztán befektette a pénzt valahová, abból se látunk már semmit, Salamon, a bölcs naphosszat az ágyán fekszik mozdulatlanul, fésüli a szakállát a gyönyörű kezével, külön emeleten laknak anyámtól, szörnyű férfiak, anyám mossa a gatyáját az ekcémás kezével, kapkodja a visszeres lábát, ha üzen neki, lift az nincs, két emelet, hogy megetesse, ott ül, szédelegve az ura ágya szélén, és teszi a szájába a pürét nagykanállal. Én mégis imádom az apámat még mindig, mint mindenki, mert igazi férfi volt, önző állat, de jó kiállású, ahogy odaállt a kfár utcájára kecskeganét gyűjteni a veteményesbe, a hosszú kertészkötenyébe, a külön erre a célra készült lapáttal meg cirokseprővel, amit nem szégyellt abba a gyönyörű lapátkezébe venni. Két kezével építette fel a házat Jerusalem dombjai mellett, ami leégett, mikor a zavargások voltak harminchatba, és mégse gyűlölte meg azokat, mert jött egy arabus család este, és kimenekítettek minket onnan, de még egyszer azt a házat felépíteni, kinek volt arra ereje? Hogy fintorgott rögtön, milyen mulatságos volt, mikor meglátta apádat, igaz, ő szólította meg ahogy ott ült a padon, Zugligetbe, mikor látta rajta a mogéndávidot, „Messze van még Cion, nem kell leülni!”, na, a te Robbidra még csak nem is legyintett, téged nézett csak, ahogy ragyogott rád a fény az esküvői ruhádba, és könnyes volt a szeme, neki, a nagy férfinak, a szíve neki is abból volt, mint nekem vagy neked, mi tudunk sírni is, üvölni is, de hallgatni is. Na nem is szembe fintorgott Apfelbaum Henriknek, az apádnak, inkább csak úgy a háta mögött, egy parvenü, mondta a méltóságos Rotschild báró, na persze az Apfelbaum Henrik jobban tudott héberül

mindenkinél, húzta nagyon a száját, de én meg imádtam a stuccolt bajuszos po-fáját a kis tizedesnek, mer olyan jól állt neki, hogy K. u. k. tizedes, a császár egyenruhájába, rajta a Cion csillaga, akkor még az volt az istenünk, mert akkor még nem tudtuk, hogy mi van itt, és főleg nem tudtuk, hogy mi lesz itt, és nem tudtuk, hogy mi volt itt, és olyan szép melankolikus szeme volt neki, az isonzói harcosnak, mert akkor mi még hazafik is voltunk, hazalányok, és nem tudtam, hogy majdnem lelőtte magát egy árokparton, mert nem akart embert ölni, mert azt mondta neki az Úr, hogy ál tárog. Na de az anyja ennek a kis londoni levélíró viperának, az Ibola, az egy külön szipúr, nem is vitás, olyan szipúr, amit még nem ismerhetsz minden részletében, ha csak el nem mondta neked a szerencsétlen Margit, a húga, az a boldogtalan, jobb nem tudni mindent. Mért van, hogy egyesek nem boldogságra születnek? Képzeld, a nagy tavaszi rendcsinálás köz-be megtaláltam egy szerelmeslevelet, amit még Kolozsvárról küldtem Apusom-nak, 18ba, nyáron, miközbe Elazar Samuel Simon haldokolt Budakeszin, tizenki-lenc se voltam, idemásolom, vad fruska voltam, fülig szerelmes, persze mindig fülig voltam szerelmes, de ez az igazi volt, ez volt az áhává ámiti, emlékszek, ropogósra sültünk kint az utcán, a nyakam, a vállam, aztán a leeresztett redőny mögött a félhomályba rágcáltam a tollat és tépdestem össze a megilákat, kék, pöttyös kartonruhám volt, meg az a sárga szandál, aminek elszakadt a szíja, de annyira szerettem, hogy inkább spárgát kötöttem rá, és a gyerekek folyton jöttek hozzám, csimpaszkodtak belém, én meg elzavartam őket, állandóan kérdezték, hogy milyen a Királyi Palota, meg a Korzó, meg a Parlament, meg hogy kékebb-e a Duna, mint a Szamos, meg hogy kinek irkálok mindennap megilát, nem hagytak nekem békét, hol vannak mind? *Édes kis barátom! Nehogy tévedésbe essél, előre felvilágosítalak, hogy én nem fogok neked minden nap megilákat firkálni, eltekintve attól, hogy drága a papíros tinta toll bélyeg stb., de a legfőbb ok az, hogy lusta vagyok nagyon, és azt sem akarom, hogy a te drága fejecskéd szintén ellustuljon az én álmos leveleim olvasásába. Szeretném már soraidat látni, mert ez nem divat, hogy a lány írjon, írjon és drága vőlegény uram csak olvassa a leveleket. És most következnek a kérdések, amire szeretnék feleletet is kapni, ebből fogom látni, hogy pontosan válaszolsz-e leveleimre. A múltkor említetted, hogy Teutelbaum rabbinál jártál tanulás ügyében szeretném hallani, hogy mit tárgyaltatok, és hogy áll a rabbi vizsga ügye, nem mintha türelmetlen volnék, hanem ha már egyszer ráadtam a fejemet, hogy a hajamat is levágom egy édes kis rabbinus kedvéért, hát akkor szeretném ha be is következne az! Képzeld, most írtam egy levelet az édes Anyádnak de csak 5 nap múlva küldöm el, addig mindennap el olvasom, hogy jó-e, mert már egy levél papírt szétszakítottam mert nem találtam jónak a rá írottakat. Az a szegfű, amit felragasztottam azok közül van amit te hoztál elutazásom napján. Megcsókoltam... Mondd csak hogy töltöd most napjaidat mióta nem járhatsz a Lehel utca 14 számba, úgy-e sok időd van azóta? Én a kezembe veszem gyakran a horgolást, de csak ábrándozom, minek következében úgy készül mint a Penelope szoknyája. No de már itt öregszem meg leveled mellett olyan lassan készül mert a gyerekek folyton kérdésekkel és kérdésekkel gyötörnek. Sok cionista üdvözlötet küld Kolozsvár 1918 július 10., na mit szólnsz, anyád micsoda egy léha nő, gyalázat, mi, hogy milyen tudatlanok voltunk, közbe haldoklott Henrik tüdőbeteg papuskája Budakeszin, egy nyomortanyán, a zsebében fahéj, de szegény Gitus, a Margit, a nagynéné, az az édes kicsi ártatlan egyszerű kislyány, mikor ide kijött, Palesztinába, olézott tizenhat éve-*

sen, harmincegybe, olyan zaftos, édes, zamatos kislyány volt, hogy mindenki a tenyerére vette, mint egy harmatos datolya, a szép mandulavágású szemével, vetélkedtek érte a rokonok, hogy hol aluggyon, mindenki imádta, ő volt a kis kedvenc, na és az a tapasztalatom, hogy a liblingekre mindig nehéz idők jönnek, mikor már nem liblingek, zehuze, a liblingeket nem kedveli a sors. És Gitus nem is tudta, milyen jó dolga van, csak nézett avval az áttetsző, párás szemével, mint a hajnali tó, ahová ment, mind az ő dicséretét zengték, na de ami a lényeg, háikári, hogy ebbe belepusztult annak a kis levélíró békának az anyja, Ibola, mert addig, míg Margit meg nem gyött, ő volt a legkisebb, ő volt a kedvenc, ezek nőttek, mint az orgonasípok, apád, Henrik, Judit, Simon, Eli, Inka, Jenő, Ibola és Gitus, a nagy túlélők, jöttek utánunk ki mind, mint a kisborjúk az anyjuk után, aki cipőfűzőt árult a Dob utcába, az egyik kapualjba, aztán most meg a meá sárimban ül és imádkozik reggeltől estig, és átkoz engem, mert a fiaiból mind kommunistát csináltam, és avval foglalkozik, hogy kihagyja isten nevéből a betűket, de különben aranyos asszony. Nem én csináltam kommunistát, drága asszonyom, a fiaiból, hanem a történelem. Jobb lett volna akkor Gitusnak, ha ott-hon marad, Pesten, a vitéz nagybányai Horthy Miki, leszél te még bolsevik, akkor még nem volt gonosz, egész fáin élet volt Pesten, világváros volt, mondom neked, aki elvesztél az Oktogonon, mert anyád beadott az árvaházba, hogy avval a fess ügyvédfiúval lóghasson, és egy szót se tudtál magyarul. Gitus kámuván csak akkor ment vissza M.o-ra, mikor már a halálos veszedelemben ment vissza, mint akiben nem működik az életöszton, néha ezekből a zsidókból teljesen kivész az életöszton, akkor szaladt haza, mikor már lassan kezdődött otthon a nyilasvilág, nem lehetett itt tartani, és akkor meg kifogta magának azt a donzsuant, azt a hetyke leventét, a nyalka Zsozsót, akit a parancsnok könnyes szemmel vágott ki a leventék közül, mikor a zsidótörvények ezt parancsolták, mert Zsozsó katonának született, és az apja hajópincér volt, az is olyan, mint egy katona, annak is van egyenruhája, nyilván onnan örökölte, hogy olyan csapodár, úszkálni a folyón, le-föl, na és persze ma is jobbra-balra csalja Gitust mindenki-vel, az attasé úr! Igaz, Gitusnak volt oka rá, hogy ne maradjon itt, és nem csak az Ibola szüntelen piszkálódásai miatt, mert ráadásul Ibola is ment haza, meg a fiúk is, egyik a koncentrációs táborba, másik az illegalitásba meg a tüdőbajba, mert Gitus még itten, egy szép napon fogta magát, és senki nem tudta, mért, de a Jám Kinneretnél levő kibucba férjhez ment egy ismeretlen pólisi truckdriverhez. Hányszor kérdeztem, hogy mért tette, és sose tudta megmondani! Csak kapjuk az értesítést, hogy férjhez mentem, Gitta, és addig még nem is láttuk azt a truckdrivert, azt se tudtuk, kifiaborja, azt mondta Gitus, megkérte a kezét, és ő igent mondott. Kérdeztem Gitust, hogy mért mondott igent, mire azt mondta, hogy mért ne mondtam volna igent? Ez így megy a mai lányoknál, a férfi még csak nem is volt jóképű, és Gitus nem is szerette. Mért megy hozzá egy ilyen csinos lyány egy olyan férfihoz, akit még csak nem is szeret? Nem tudom, mi a szerelem, azt mondja Gitus. Mások is férjhez mennek, azt mondja Gitus. Mit kezdjek magammal, azt mondja Gitus. És mindennap együtt vannak, reggel, este, csak a munka, a munka, a munka, a párdeszban vagy az istállóban, én nem szeretem a kibucot, nem viselném el a bezártságot, hogy mindig ugyanazokat az arcokat lássam, barakkok, állandó közös éneklések, nekem kell a színház, a kon-

cert, a kávéház, az esti séta a neonfényes Rotschild bulváron, meg hogy bezárkózhassak a saját kis kuckómba, és hallgassam a pesti adót, de nem baj, hozzáment, van ez így, zehuze, csak mit evett azon a pólisi truckdriveren, aki nem is tudott héberül? Úgyhogy alig tudtak beszélni egymással, csak úgy makogtak valamit esténként holtfáradtan, mikor bezuhantak az ágyba, hajnalban kelés, mindenki rohan valahová, lótnak-futnak, örülnek, hogy nem kell egymással beszélni. Pedig Gitus az egy igazi nyelvzseni, az megtanult csik-csák, ma is jobban tud nálad, mert te mintha szándékosan zagyválnád a nyelveket, édes kicsi lányom, mintha, nem is tudom, miért, mintha attól félnél, hogy ha jól tudnál egy nyelvet, igazán jól, akkor belepusztulnál abba, amit a szád kimondana. Mert akkor az történt, hogy egy este ment haza Gitus a párdeszéből, halálfáradtan, a kis barakkjukba, nem volt nekik semmijük még, belép a házba, a pólisi truckdriverhez, aki csak néz rá a nagy szemeivel, hintázik a hintaszékben, aztán előkapja a revolverét, honnan volt neki? A szájába teszi, és meghúzza a ravaszt, puff, és még csak egy levelet se hagyott hátra, hogy mért teszi, és még csak nem is volt egy rokona se neki, és még a neve se volt az övé, annak a pólisi truckdrivernek, hanem csak úgy fölvette, és kiderült, hogy a papírjai se igaziak, még az is lehet, hogy nem is volt zsidó! Most mondd meg, ilyenkor azért megkérdezi magától az ember, hogy mit akar vele a Jóisten? Bumm, az esküvő után tíz nappal megöli magát a truckdriver, ukkmukkkfukk, nem lacafacázott, és Gitus, az meg csak állt ott, nem halt meg rögtön az a truckdriver, mert volt benne erő, csak a vér bugyborékolta a száján, még élt egy napig, de egy szót sem tudtak kihúzni belőle, Gitus szerintem azóta is csak áll ott, a barakkba, a kibucba, ahol a pólisi truckdriver feje koppan a faasztalon, szerintem ott dermedt meg Gitus, aki nem tudta, mi a szerelem, a kis libling, hát azóta se tanulhatta meg a nagy kópé férjeura mellett, és ezért óvlak, drága lányom, attól, hogy bármelyik gyerekedet is jobban szeressed a másiknál, mert az lesz a vége, hogy még egy pólisi truckdriver megöli magát valahol, és ennek nincs értelme semmi. Szerintem jobb lett volna neked, ha nem tudod meg, hogy mit irkál rólatok az a kis hazudozó, aki befészkelte magát oda hozzátok Londonba, de csak magadnak köszönheted, a jó szívednek, meg az indiszkréciódnak. Most egy nagyon szép fülbevalót kaptam, képzeld, de nem hordom, mert a fülem nincs kifúrva, de nézegetem esténként a tenyeremen, olyan szép, mint egy csillag. És ha akarod tudni, nem szép dolog, de ti tényleg rendetlenek vagytok, mint a cigányok. Nem akarlak megbántani, édes lányom, de én is kifutottam volna a világból, mikor megláttam Robbi selyemalsóját az íróasztal fiókjában, rögtön a tények mellett, mért tette oda? És egyáltalán? Ez persze nem jelenti azt, hogy nem kell kihajítani a hálátlan döögöt, aki örülhetett volna, hogy meghúzhatja magát nálatok ingyér, és tanulhatja az angol nyelvet, hányan irigyelnék, de az anyjában amúgy is forrt mindig a gyűlölet irányunkban, mert mi azt mondjuk, amit gondolunk, de neki mindig hazudni kell, hogy legyen kényelmes lakás, karrier, csak az önéletrajzból felejtette ki Orlay kartárs, mert nem elvtárs, csak kartárs, nem felejttem, amit Robbi mondott róla, ő a nagy kompilátor, veszi az ollót, kivágja a mások könyveiből az idézeteket, és csinál egy újabb könyvet, de azt a nyolc évet Palesztinába elfelejtette megemlíteni, azt meg az emlékezetéből vágta ki, mikor önéletrajzot kellett írni, na és mikor ugye mondták neki, a fejéhez kapott, ja igen, elfelejtettem, tény-

leg, most jut eszembe, hét évet kibucba voltam, de kommunista kibucba, akkor mit vársz az agyonkényeztetett kis dámától, a lányától, föl is út, le is út, kirakod a szűrét, remélem, te meg talán végre megtanulod, hogy ne bonts fel egy levelet se, még ha viszket is a kezed, persze ez nem arany szabály, női írású borítékot szabad felbontani, ha a férjünknek jött, és a férjünk nincs otthon, ez az egy kivétel van, de utána le kell ragasztani és úgy kell csinálni, mintha nem történt volna semmi, nem úgy, mint a szegény Gitus, aki szintén nagy ártatlanul felbontotta annak a Zsozsónak valamelyik levelét, mikor Bukarestbe voltak, és aztán ott állt karácsonykor egy nagy hazugsággal a karácsonyfa alatt, de még rosszabbul járt, mert attól kezdve Zsozsó nyíltan csinálta, például az egyik unokahúgát felvitte magához, miközbe Gitus ott volt a szomszéd szobába, ha az allergiád engedi, inkább élvezd még ki egy kicsit Londont, és ne hagyj, hogy a Robbi üsse a gyerekeket, főleg a nagyot, Hanna horrortörténeteket mesélt Robbiról, ha a felét levonom, még akkor is sok, hogy állandóan pofozza, hogy ok nélkül üti Matyi fejét, az ebédlőasztalnál, a vendégek előtt, persze, nehéz a kamaszkor, zehuze, annak a kölőknek meg különösen felvágták a nyelvét, vág az esze, mint a borotva, ezt is tőlem örökölte, egy grafikus, ezt meg az apámtól, minden jó innen gyön, nem igaz? de talán nem kellene ölbe tett kézzel nézned, hogy a Robbi véresre püfölje, nagy néha nem árt egy pofon, neked se ártott az a kettő, amit egész életedbe tőlünk kaptál, de a jóból megárt a sok, és azért a nagyfiad sem véletlenül veri le a szegény kicsin, zehuze, akit ütnek, üt lefelé, csak nehogy a kis Gabi is ütni kezdjen valamit vagy saját magát. Aszongya Hanna, hogy kriminális, amit ez az ember művel, na jó, ő biztosan túloz, ez a pszichiátriai approach, ez mindig egy kicsit túlzó, unom már Freudot, mindenki Freuddal jön, bár Robbival kapcsolatban én is elég szkeptikus vagyok, eszes fiú, de olyan zavaros tud lenni, meg mindenre van magyarázata, ami főleg gyanús, de fődolog, hogy most jó állása van, mert külföldi tudósító, és a gyerekek meg megtanulnak végre egy világnyelvet, és nem lesznek majd bezárva a gettóba, még ha a szocializmusba jobb helyük is van, mint nekünk itt, a korlátolt acsargók között, ahol az ember alig teszi ki a lábát az utcára, rögtön belebotlik valakibe, akinek a fasiszta ugyanaz, mint a kommunista, csak azt nem veszi észre, hogy ő meg egy fajgyűlölő, egy übermensch, egy harácsoló, akinek semmi sem elég. A négy kis atka? Tényleg ezt tudta leírni az a kis béka az én gyönyörű unokáimról? Hát a két kezemmel meg tudnám fojtani, ez pont olyan, mint Ibola, az anyja, dám rá, a négy kis atka? Írják az újságokba, hogy van ez a rovar-zenekar, ezek a gombafejek, nekem csak az atombomba jut az eszembe róluk, ha meglátom a pofájukat, a nevük meg az, hogy Beatlesek, rovarok, a négy rovar, és hogy valami rettentő ronda, romboló hatású zenét játszanak, már a nevük is képtelenség, lehet, hogy innen jött eszébe a kis maflának ez a destruktív, dekadens burzsoá hülyeség. Otthon az apjával meg az anyjával el tudom képzelni, mi mindent hordanak össze rólatok, meg rólunk, nekik mindenki tolvaj, hazug, mert ők már álmukba sem mondanak igazat, de hát az ő két gyerekük a te négy gyereked lába nyomába sem ér, de mit is vársz egy olyan anya gyerekétől, aki a kishúgát elzavarta télvíz idején a befagyott folyóra, mikor a nyilasok elől menekült utánuk a csillagos házból. Előbb megszökött tőle, és nem mondta meg, hová ment, kihasználva, hogy Gitus egy pillanatra elugrott kenyérért, sorban állt vagy három órát, mire hazament, Ibola

felszívódott, de Gitus, karján a kicsi lányával, csodák csodájára mégis megtalálta, ez az Ibola már napok óta készítette elő a szökését, úgy döntött, hogy a testvérével nem biztonságos, lehet, hogy igaza volt, csak ezt elfelejtette közölni vele, szegény Gitus meg ott bóklászott a szlovák határ közelébe, egy kis faluba, hogy jutott el odáig, gyalog, szekéren, majd megfagyott, és mégis megtalálta a parasztházat, bezörget, Ibolka ajtót nyit neki, megrettent, hebeg-habog, és a végén mégse engedte be magukhoz, pedig kicsi lánya volt mindkettőnek, az egyik lány épp ez a levélíró áspiskígyó, bolyongtak a kicsi lányakkal a zsidónők 44 telén az országba, hogy vörösre fagyott a csecsemők ujja, mit vársz egy ilyen nő lányától, aki az ilyen romlott zenét szereti? De most már megnyugodhatsz, édesem, most már nem bámul rád a rosszindulatú kis fekete dög, élvezd az életet, nem értem, mi történt Robbival, mondd el értelmesebben, miért kell idő előtt hazamennetek? Mint derült égből a villámcsapás? Hazahívták Robbit? Hát nem még négy évre szólt a küldetés? Mindig akkor jön a baj, amikor legjobban mennek a dolgok? Én ezt nem értem, ha mindent jól csinált Robbi, akkor nyilván nem hívták volna haza. Most kell csomagolni, mikor épp berendezkedtél végre, és mi lesz a gyerekek iskolájával, bár a gyerekek azok könnyebben elfogadják a dolgokat, Gott sei dank, mi van Robbival, beszélj világosabban! Hogy csak ül és bámul maga elé, hát nem tudom, hogy ez az eszes ember miért omlik össze rögtön, ha akadályba ütközik, mi innen nem tudunk segíteni, hogyan is tudnánk, hogy ragaszkodik hozzá, hogy apád menjen oda, és vele akar beszélni, hát hogy képzeled ezt Robbi, hogy csak úgy felül apád a repülőre, persze, felül, felül, de mi lesz Robbival, ha így szétesik, ha képtelen összeszedni magát, ez nem méltó egy kommunista újságíróhoz, csak mert valahol kapott egy nagy pofont. Nem mondom, hogy gyerekek ide, mert itt csak rosszabb lenne nektek. Te se gyere, mert nem hagyhatod ott most Robbit, Robbi nem akar idejönni, miért is akarna, itt kizárták a pártból, mikor meglógtatok, na meg minden utcasarkon esernyőrázó öregasszonyok zavarának vissza a moszkvabérenc zszurnalisztát, hiába, ha az ember a szívére és a meggyőződésére hallgat, akkor akadályokba ütközik, Robbi túl becsületes, az a baja, az anyját elégették, az is a baja, meg nem tud az emberekkel bánni, az a baja, azt hiszi, mindig neki van igaza, pedig csak türelmetlen, bli szávlánút, felfortyan mindenre, így csak ellenségeket szerez magának. A kudarcra nincs csodaszer, de nem szabad, hogy az embert ezek a dolgok tönkretegyék, mi lett volna velem, ha minden pimf akadálnál összeomlottam volna? Át bátuchá, hogy az elektrosokk segíteni fog, és nem csak rontja a helyzetet? Szerintem nem bétách, szerintem nagyon is nem bétách. Hanna azt mondja, hogy azt nem tudja senki, mivel járhat egy ilyen sokk az agyvelőre, és mi lesz, ha Robbi esetleg egy életre munkaképtelen lesz, akkor te majd egy életen keresztül ápolod? És mondd, a gyerekek hogy viselik a crisist, az apjuk betegségét? Tudják, hogy beteg? Mit mondsz nekik? Emlékszem, volt Robbinak egy kedvenc novellája, amit mutatott nekem, egy Melville nevű amerikai író írta, az volt a címe, *Bartleby*, mutatta neked is? Hogy ez neki a kedvenc novellája. És a *Bartleby* azt mondja, egy eminent clerk különben, azt mondja mindenre: I would prefer not to, csak ennyit mond *Bartleby*, és ez most nagyon eszembe jutott, hogy egy huszonhat éves kommunista, a brit hadsereg ifjú térképésze miért szereti annyira ezt a mondatot? I would prefer not to. I would prefer not to. És ha én azt mondanám mindenre, hogy ává! áni lo

rocá, ávál áni lo rocá? Hányszor mondhattam volna már, főleg, mikor szerelmes voltam, és sokszor voltam szerelmes, vagy azt mondta valaki, hogy nem. Most nem lenne szerencsés, ha idejőnnél, pénzünk sincs, és egyáltalán ez az ország alkalmatlan arra, hogy itt éljen az ember, mi csak véletlenül vagyunk itt, mondhatom, és már túl vének vagyunk ahhoz, hogy átköltözzünk Szejcba, meg prolik is vagyunk, miből éljünk meg ott? Itt kell kibírni a halálunkig. Olyan különös leveleket írkálsz te is mostanában, kicsi lányom. Nem mondom, hogy válj el Robbitól, az túl cruel volna, de meggondolhatnád, hogy esetleg tegyétek tisztába a kapcsolatokat. Van ilyen. Két mevugár megbeszéli a dolgokat, mint két mevugár. Ül a padon és bámul maga elé? Nem akar kijönni a kórházból? Meglátod, ki fog jönni a kórházból, meglátod, újra vicceket fog mondani, én mondom neked! Robbi, légy szíves, szedd össze magad! Mi mindannyian szeretünk téged, Robbi! A világförradalom nem nélkülözhet egy ilyen koponyát, mint te, Robbi! Szedd össze magad! Erre esküdtél fel, Robbi? Lányom, meg kell mondanom, hogy ma különösen fáj az utolsó leveled utolsó sora, ahol azt írod, hogy *Semmi sem jut eszembe ami boldoggá tett volna hosszú éveken át ha csak nem Jeruzsálem óvárosában a szűk uccára nézve az ablakból egy táncoló majom és arab gazdájának furulyázása – három éves koromban.* Mondd, hogy írhattad ezt le? Ez tényleg cruel. Jákiráti, jákiráti.

Idegen szavak: *Zehuze* – ez van (héber), *jákiráti* – drágám (héber), *egoist* – önző (angol), *seket* – csönd (héber), *hayfever* – szénanátha (angol), *depression* – depresszió (angol), *bullfight* – bikaviadal (angol), *suicide* – öngyilkosság (angol), *jáldá seli* – lányom (héber), *sztám* – csak (héber), *báchurá* – lány (héber), *sakranit* – hazug (nő) (héber), *ázlogérés* – ima kezdete (héber), *omán gádol* – nagy művész (héber), *mesüge* – bolond (héber), *Elohim* – istenem (héber), *strange* – különös (angol), *bét ávot* – öregek otthona (héber), *kfár* – falu (héber), *mogéndávid* – Dávidcsillag (héber), *ál tárog* – ne ölj (héber), *szipúr* – mese, történet (héber), *áhává ámiti* – igazi szerelem (héber), *megila* – levél (héber), *olézott* – bevándorolt (héber), *liblíng* – kedvenc (német), *háikári* – a lényeg (héber), *meá sárim* – „százkapu negyed” Jeruzsálemben, a nagyon vallásos érzelműek lakóhelye, *kámuván* – persze, természetesen (héber), *Jám Kinneret* – Genezáreti tó (héber), *pólisi truckdriver* – lengyel teherautó-sofőr (jiddis, angol), *párdesz* – gyümölcsös (héber), *csik-csák* – egykettőre (héber), *approach* – megközelítés (angol), *dám rá* – rossz vér (héber), *Gott sei dank* – hála Isten (német), *bli szávlánút* – nincs türelme (héber), *át bátuchá?* – biztos vagy benne? (héber), *bétách* – biztos (héber), *eminent clerk* – mintahivatalnok (angol), *I would prefer not to* – inkább nem tenném meg (angol), *ávál áni lo rocá* – de nem akarom (héber), *cruel* – kegyetlen (angol), *mevugár* – felnőtt (héber)

AKI VAN

Scherter Judit beszélgetése

„Minden észlelésben csupán a tulajdon állapotodat észleled, s egyáltalán nem észleled azt, ami nincs benne az észlelésben.”

(J. G. Fichte)

Sch. J.: – *Chan Chu izgatott kíváncsisággal készült az Íróval történő beszélgetésre, és furfangosabbnál furfangosabb kérdéseket eszelt ki. A rá egyébként nem jellemző izgatott kíváncsiság oka az volt, hogy mivel nemcsak olvasta az Író műveit, hanem egy fatális véletlen folytán hosszú éveket töltött vele egy kolostorban, mi több, közös, tágasnak és kényelmesnek egyáltalán nem mondható cellában, így az Író lehetséges válaszait az ő furfangos kérdéseire már előre tudta. Tehát – mosolygott Chan Chu, miközben megvakarta a lábánál kéjesen clynújtózó paradoxon rózsaszín hasát – itt az ideje, hogy föltegyem neked az első kérdést, amit természetesen a Mesteremtől tanultam – holott, amint az köztudott, sosem volt Mesterem –: Hogy vagy? És örülsz, hogy vagy?*

F. A. (nevet)

– *Ne neved, hanem válaszolj, kérlek!*

– Örülök, hogy vagyok. Mert élvezem azt, hogy múlik az idő. Már ötvenkét éves vagyok, úgymond nagypapa korbán, anélkül, hogy gyerekeim lennének. Ezért még mindig fiú státuszban vagyok. Ugyanakkor pocakom van, őszülök, kopaszodom... De ez is jó. Az élet gazdagságát élvezem. És persze megpróbálok lefogyni, hosszúra növesztem a hajamat.

– *Idézek tőled valamit: „Nem érek rá élni, ha írok. Nem érek rá írni, ha élek. De, ha nem élek, akkor nem írok. És ha nem írok, akkor nem élek.”*

– Szeretem paradoxonok mentén megfogalmazni a világot. Talán azért, mert már gyerekkoromban is egyszerre volt a világ érthetetlen és csodálatos. Emlékszem, amerre iskolába jártam, a Naphegyre vezető egyik lépcsőn volt egy csatornafedél, ami alatt csobogott a víz, és én mindig megálltam ott és hallgattam a csatorna hangját, csodálatos élmény volt. Hétéves koromban már, ha tetszik, ez filozófiai élmény volt – egy barátom később, az egyetemen, mikor elmeséltem neki, csatornafilozófusnak nevezett –, a világ létezéséről tudósított, a természethez tartozott ez a vízcsobogás. Ugyanakkor az csak egy praktikus célokat szolgáló csatorna volt, amiben tudjuk, mi minden folyik el. Mindig ebben a kettősségben éltem. Emlékszem arra, amikor még egyáltalán nem ment az írás, csak tudtam, hogy író akarok lenni, a lakótelepről, ahol éltem, kimentem a piacra, és ott bámultam a gyümölcsalmokat, és próbáltam megjegyezni, hogy milyenek. Nem írtam erről soha, de valamilyen módon kapcsolatba kerültem a gyümölcsalmokkal.

– *Miért akartál író lenni?*

– Még nem voltam hatéves, amikor nagyon szerettem volna egy zongorát, vonzottak azok a fekete-fehér billentyűk, és azt képzeltem, milyen csodálatos lenne, ha tudnék azokon játszani. A rendszere is tetszett, hogy fekete és fehér. Biztonságot adott a gondolat, hogy ha zongorán tudok majd játszani, akkor mindent tudok. Apám utálta a zenét, anyám ugyan imádta, de nem volt pénzünk zongorára, és valamiért a zeneiskolába sem írtattak be. De annak ellenére, hogy így nem is tanultam meg kottát olvasni, könnyen megjegyeztem a hangokat, az iskolai kórusban szopránszólót énekeltem, úgy, hogy senki sem

vette észre, csak imitálom a kottaolvasást. Nagyon fontos volt nekem a zene, és miután nem kaptam zongorát, a szó-zene maradt meg. A szavak zenéje. Nálam az írás elsősorban zenei munkálkodás a szavakkal. Zárójelben jegyzem meg, akin nem érzem, hogy zenét ír, az számomra nem is író. Persze el kell mondanom azt is, hogy apám újságíró volt, nagyapám író és műfordító, tehát a szónak volt azért kultusza a családban. Egyébként is, a zsidó családokban általában megfigyelhető a Bibliára visszavezethető erős szó-kultusz. Hát így találtam meg a szavakban azt a lehetőséget, amit sajnos a zongora mellett nem élhettem ki. A szavakat, úgy éreztem, talán könnyebben is uralhatom. Aztán kiderült, ez sem olyan egyszerű. Sokáig nem tudtam, hogy ha valakinek írói ambíciói vannak, az nemcsak abból áll, hogy leül és ír, hanem két része van az író-létnek, az egyik valóban az, amit az ember megír otthon, a másik pedig, hogy létrehoz a világban egy írói személyiséget, egy írói nevet. Csehov ezt már húszévesen tudta, de én kicsit későn olvastam számomra nagyon hatásos, fiatal íróknak szánt tanácsát, amikor is ahelyett, hogy azt mondaná, gyűjts élményeket, és napi nyolc órát írd, azt javasolja: menj írók közé, barátkozz írókkal, akkor leszel író. Addig tényleg azt képzeltem, az írás éppolyan magányos tevékenység, mint ha valaki énekelget magának a kertben vagy fuvolázik, és abból majd lesz valami. És csak nagyon lassan tanultam meg, hogy az „írói létezés” is meg kell teremteni. Hatalmas vargabetűt írtam le közben a színházon keresztül, és nagyon lassan érkeztem meg az írók közé.

– „Pont olyan gonosz, mint amilyen te vagy. Romlott és kíméletlen, mint amilyenekké mindannyian váltok, kik egymást nézitek, bámuljátok a világ helyett” – *olvasható az Aki nincs című kötetedben. Egy íróról írod?*

– Nem, ez tulajdonképpen a színházi létezés összefoglalása. Azé a színházi világa, amelyben – én, aki mindig úgy képzelem magamról, hogy magányos ember vagyok, aki üldögél egy kertben vagy a szobájában, és gondolatokat ír föl, sőt esetleg szerzetesnek megy –, szóval, ahol megtanultam egy olyan viselkedési formát, amelyben foyercsevejeket folytatok, ömlik a számból a szó, értőn bólogatok és elemzek, kedves vagyok mindenkivel, kézcsokokat osztogatok. Voltam dramaturg Kecskeméten, aztán a Várszínházban, a Népszínházban, végül a Nemzeti Színházban, de szerencsére azt már elég hamar otthagytam. Viszont, mivel már vagy húsz színdarabot írtam – néhányat megvalósítottak, néhány megbukott, néhány sikeres volt –, el kell azon gondolkodnom, lehet-e véletlen a színházzal való kapcsolatom. Mindenestre megtanultam közben dialógust írni, ami fontos. Például Truman Capote szerint a jól elhelyezett, hiteles párbeszéd teszi a regényt.

– *Nemigen vannak dialógusok az Aki nincsben.*

– De, töredékesen azért vannak. Persze, ez egy első könyv, ami nagyon sokáig váratott magára, ezért nagyon sok minden belekerült, és talán ezért van egy picit üveg mögötti hangulata. Ha van is benne néhány novellának nevezhető írás, az is mindig egy alig titkolt életrajzi mozzanathoz kötődik, még ha egyébként fikciós elemekkel keveredik is. És nem volt fontos számomra – hiszen emlékek jelennek meg, a szereplők szinte elméleti kivetítések tárgyai –, hogy azt írjam meg, ahogyan ők beszélgetnek egymással. Mindig jelen van a főhős szubjektivitása, a fiktív főhőse, aki ezeket a dolgokat, úgymond, elmeséli.

– *Nem véletlenül tettem fel az első kérdésemet Chan Chuként, ezzel akartam ugyanis illusztrálni, hogy sikerült megteremtened egy létező hőst, egy furcsa, gyakran bosszantó figurát, akit mint wa jang bábut mozgatsz, de aki persze a te Bovarynéd.*

– Nagyon pontos. Illetve örülök, hogy így olvastad a könyvet, mert akkor ideális olvasóm vagy. A Chan Chu-figura, te tudod, egy falusi házban született meg, ahol egy téli hónapot töltöttem egyedül, azután, hogy egy igen egyszerű baráti kérdésre – amely pusztán arra irányult, hogy mivel foglalkozom akkor éppen – elborzasztóan zavaros, szégyellni való választ adtam. Nagyon rossz időszaka volt ez az életemnek, és a válaszomban sem-

mi olyan nem állt – magam is rémülten hallgattam magamat –, ami valamilyen módon tényleg rám vonatkozott volna. A barát igazi jó barátnak bizonyult, őszintén megmondta, mennyire lehangolta a válaszem. Akkor, főként e baráti intellemt hatására, felmondtam a színházban, és következett ez a téli hónap a tisztaugyi házban, ahol naplót kezdtem írni. A könyv a napló formájából nőtt ki, azokkal az ugrálásokkal, abban a kicsit kaotikus gondolkodásmódban keletkezett, ami nálam mindig érvényes. Sokan vagyunk ezzel így, de nem mindenki meri beengedni a formába. A Chan Chu pedig egyértelműen a nevéből jött: Forgách András, a Chan megvolt, és a Chu játékosan hozzakerült.

– *Ezt nem tudtam.*

– Örülök, hogy meg tudlak lepni. Egyébként az volt az érdekes, hogy leírtam az első Zen-történetet, és mintha fölhasítottam volna egy bugyrot, egy iszákot, amiből egyszerűen ömlöttek ezek a mondatok. Nem volt mindegyik jó, de valamilyen módon akkor éltem át először, hogy a személyiségem erre a formára egyszerűen ráömlik, rábugyog, nem tudok határt szabni annak, hogy mit írok meg. Amit addig írtam, abból is sok mindent tökéletesen beilleszthettem. Húsz évvel azelőtti feljegyzések, próbálkozások hirtelen értelmet és formát nyertek. És az az állapot, amibe így negyvenvalahány évesen kerültem, egyszer csak a szemem előtt azonnal mondatokká változott. Eddig ez soha nem volt, nyilván kellett hozzá egy mélypont, hogy elkezdődjön. Meg tulajdonképpen egy barát csalódottsága.

– *A könyv fiúlen az áll, hogy regény. A regény az én konzervatív felfogásom szerint elindul valahonnan, tart valahová, és szerencsés esetben meg is érkezik. Ez a könyv... Hogy is mondjam... Az jutott eszembe, úgy dolgozol, mint a régész az ásatáson. Apró darabok kerülnek elő, letisztogatód őket, félreteszed, aztán egyik-másik megint a kezébe kerül, megint lekapargatsz róla egy kis agyagot, majd bekened olajjal, hogy jobban látsszék a színe, érvényesüljön az anyaga, keresel hozzá még darabokat, azokkal is elbíbelődsz, majd összeilleszted őket. Összeáll valami, mondjuk, egy korszak, de nincs meg minden darabja, lukak vannak rajta. Ez nem zavarja meg az embert a műélvezetben, inkább kíváncsivá teszi. Mi volt még, amit nem láthat? Hiátusok könyvének is nevezhetném az Aki nincset.*

– Teljesen pontos! Egyébként a címe is ezt tükrözi.

– *Jó cím.*

– Igen, úgy mondanám, hosszú távú cím. Az *Angyalarcú kígyó* helyett lett, mely cím alatt korábban megjelentek belőle részletek. Megtehettem volna azt is, ha teljesen mazochisztikus vagyok, hogy ezen a könyvön dolgozom életem végéig, amíg nincs minden belefoglalva. De természetesen tudom, vannak dolgok, amiket éppen csak sejtetni tudok, és talán elérkeztem a peremére annak, amit szerencsés ebben a formában megírni. Ez az öt könyv – öt fejezet elég jó szerkezet ahhoz, hogy megtartsa ezeket a valóban hiátusokra épülő szövegeket. Ugyanakkor persze az anyagnak is igazinak kell lennie. Az nagyon fontos volt számomra, hogy igazi közlés, valódi dolog, azt is mondhatnám, vérvalóság is legyen benne. A mai magyar irodalomban két tendencia érvényesül, az egyik jellemzője a mondatokkal való játék nagyon magas színvonala, ha tetszik, hermeneutikus írásmód, ami részben magáról az írásról szól. A másik vonulat, amit kevesebben úznek, és én inkább ide szeretnék tartozni, az vastagon az életről szól.

– *Azt hiszem, te keverve ízzöd.*

– Igen, de az már jó, ha össze tudom keverni. Nekem attól írás egy írás, regény egy regény, hogy a történetben valami nagy baj is történik, és valamit megtudok az életről. Attól még nem az, ha valaki tehetségesen monologizál.

– *Monológként olvashatók az Élet és Irodalomban megjelenő Zehuze című írásaid. Ezek, ugye, részletek egy készülő regényből.*

– Igen, és az *Aki nincsenek* abban az értelemben folytatása, hogy néhány szereplője azonos, és bizonyos novellisztikus kezdeményei megtalálhatók az *Aki nincsenek*ben. *Zehuze* hébe-

rül azt jelenti: ez van, ilyen a világ, ez visszatérő fordulat a nagyanya leveléből, amit a lányának ír. Tehát az „Aki nincs” után az „Ez van”. Egy hetven éven át tartó levélfolyam két ember között, de csak egy irányba mennek a levelek, tehát dialóg, monológ formában, mert csak a válaszokból derül ki, hogy mit ír a másik. A nagymama gyermekkori világában él az anya, mert visszakerült Palesztnából Közép-Európába, és az anya gyermekkori világában él a nagymama, mert ott maradt Palesztnában, a későbbi Izraelben. Mindketten sóvárognak a másik világa után, egyikük sincs a helyén, mindketten idegenek ott, ahol vannak, a másik pedig a hazát jelenti a számukra, ennek a feszültségét aknázza ki a regény, amely egy García Marquez-i értelemben vett fordultatos családrege is lehetne, Molly Bloom *Ulysses*-beli monológjának mintájára, tudatfolyam, ami ott görgeti maga előtt a század minden eseményét, két száműzött ember közötti szüntelenül szikrázó kapcsolatban. Kirajzolódik két olyan kultúra – és egy kettészakított család – képe, amelyek egyáltalán nem tükrözik egymást. Igazán különleges feladvány az írónak: hogy ne vesszen bele a szüntelen áradásba, ne legyen a könyv parttalan. Ebből a szempontból a Chan Chu-regény gyökeres ellentétével állunk szemben.

– *El szoktam olvasni ezeket a részleteket, de bevallom, néha eszembe jut, hogy túlságosan szigorúan tartod magad ahhoz a kijelentésedhez, miszerint „nem szabad agyontisztítanod minden mondatot”. Persze végül is nem baj, mert bete lehet feledkezni ebbe az áradó prózába. Azt is írod: „Szép szövegeket írni, az még nem irodalom, mondta a mester. A szövegek szépsége ugyanis egyáltalán nincs belső összefüggésben sem a szépséggel, sem a szavak jelentésével, a szövegek szépsége természeti jelenség, amely fölött csupán a látszat szerint van hatalmunk.”*

– Hát ez így van, és örülök, hogy sikerült leírnom. Mert az is nagy élményem, hogy amit az ember akaratlagosan csinál a művel, soha nem tud olyan fantasztikus lenni, mint amikor egyszer csak megtörténik magától, és szép. Magyarán, ha olyan érzése támad az embernek egy mondatra ránézve, hogy az megvan, akkor az megvolt, akkor azt te nem akarhattad, mert abban a percben, ahogy elkezded akarni, elrontod.

– *Az akarásról jut eszembe, te igen sok mindennel akarsz foglalkozni mint a nemzet napszámosa – fordítasz, prózát, kritikát, forgatókönyvet, színdarabot, esszét írsz, rajzolsz, nyilvánosan beszélgetsz, moderátor vagy a Trafóban, a Goethe Intézetben, mindent felsoroltam? Vagy egyszerűen nem tudsz nemet mondani? Nem félsz attól, hogy szétforgáchozol magad?*

– Ez komoly probléma, még a mai napig is, pedig most már megengedhetném magamnak azt a luxust, hogy ne vállaljak el mindent. Érdekes módon, mióta nemrég megnyertem az *Édes anyanyelvünk pályázatot*, ami tekintélyes összeggel járt, figyelem magamat. Ilyenkor az ember, ugye, szabadon azt tehetné, amire éppen kedve szottyan, nem kell cikkírás, alkalmi dolgok, fordítás miatt állandóan Orlando Furiosóként rávetnie magát a komputer klaviatúrájára. Viszont mióta figyelem magamat, rájöttem, hogy gyakran azért vállalom el, mert nem akarom azt, aki fölker – ha elég személyesnek érzem a kérését –, visszautasítani. A nemet mondás tudománya nem adatott meg nekem. Gyakran viszont a kíváncsiság sarkall egy munkára. Hiszen például Füst Milán naplóját soha nem olvastam volna el, ha nem vállalom, hogy írok róla. Gyötrődtem vele rettenetesen, és hónapokat csúsztam a megírásával, de így legalább elolvastam Füst Milán naplóját. Tehát az esetek jó részében mindig kapok is vissza valamit, új tudással gazdagítom magamat. De természetesen szétszedi az embert, ha egy nap háromféle munkán kell dolgoznia, és abból egyik sem az, amin kellene. A saját művén.

– *Egy Benjamin Britten-operáról, a Peter Grimesről A kudarc zsenialitása címmel írt kritikád és a már említett Gonosz siker című köteted kínálja fel, hogy felvessem a kudarc és siker témáját.*

– Teljesen összefügg a kettő. Harminckét éves voltam, amikor *A játékos* című darabomat a Katona József Színház bemutatta. „Ez tizenöt előadást fog megérni” – mondta ked-

vesen Galgóczi Erzsébet írónő a premiervacsorán. Tizenhetet ért meg. Szóval megbukott. És évekkel később, pontosan emlékszem, a Szent István körúton ballagtam épp a Duna felé, lelkemben kis rőzsedalokkal, és meg kellett állnom, a felismerés ereje megállított, rájöttem, hogy én meg akartam bukni. Rájöttem, hogyan működik az akarat mechanizmusa. Hogy mennyi eszközöm lett volna megakadályozni ezt a bukást. Hogy nekem fontosabb volt öntudatlanul is, hogy ez a dolog megbukjon, mint hogy ne legyen. Inkább legyen és bukjon meg, de ne ne legyen. Tehát akkor rájöttem arra, hogy az ember azt akarja, ami történik vele, csak nem ismeri saját akaratának a mechanizmusát. Amikor megismeri, nagyon sok mindent ki tud védeni. Mindent nem, de elkezd tudni akarni dolgokat. Az is világgossá vált, hogy rengeteg minden, ami az életemben történt, nevezzük csapásnak vagy bajnak, tulajdonképpen mélyen összefügg a személyiséggemmel, és ezért nem foghatom fel kívülről jövő rosszindulat, gonoszság eredményének. Azóta is meggyőződésem, hogy bizonyos helyzetekben az embernek szüksége van arra, hogy megbukjon. Ami a *Gonosz sikert* illeti, a mottót nem véletlenül a Petri György által fordított Malcom Lowry-vers adja: „A siker pusztítóbb, mint a tűzvész, mert elégeti a lélek benső házát.” Petri nagyon megrettent, amikor Kossuth-díjat kapott, úgy érezte, hogy az egy sírkő, ami agyonnyomja. Akármennyire is félvállról tudta venni a világot, ettől megijedt, mert komolyan is vette a sikert, ami bizonyos értelemben kilúgozza, megöli a személyiséget. Most találkoztam Ulickájával, aki arról panaszkodott...

– *Bocsánat, hogy közbeszélök, de mások sikereiről beszélsz. Ha a kudarc a sajátod volt, legyen a siker is az.*

– A sikerem furcsa, lopakodó siker. Talán azért van ez, mert mi otthon a legoptimistább világnézettel együtt egy totális kudarcstratégiát szívunk magunkba az anyatejjel együtt – a harcosan optimista, világmegváltó ideológiával egyszerre, egyidőben az önmegvalósítás képtelenségét, a személyiség és a valóság kibékíthetetlen ellentétét, a teljes szellemi, individuális csődöt, sőt, ennek a mazochista gyönyörét. Ezért lehet, hogy így élem meg. Néha nagyon meglep. Egyrészt nem érzem a státuszomat a magyar írók hierarchiájában. Tehát nem tudom, hol vagyok. Jó lenne, ha nem mérném így magam. De Mikszáth is megírta, hogy az írók között kialakul egy hierarchia, amit ugyanúgy tiszteletben tartanak, mint az arisztokraták. Amikor két író találkozik, pontosan tudják, hogy melyik a király, herceg, báró vagy az egyszerű ajtónálló.

– *Parasztlecsapás lenne, ha megkérdezném, te hol vagy.*

– Csapd le a parasztot, megmondom! Álmomban sokkal jobban szenvedek ettől, mint ébren. Álmomban állandóan irodalmi ajtónálló vagyok, vagy egy játékbarlangban víz-hordó fiú. És ez azt mutatja, hogy rettenetesen nagy hiúságok dolgoznak bennem is, amit viszont ébren nagyon jól tudok kezelni. Nem azt jelenti, hogy elfojtom. Tudomásul veszem, hogy aki már művészetre, írásra adta a fejét, ezt hiúság nélkül nem tudja csinálni. Viszont a saját hiúságom legalább annyira szórakoztat, mint a másoké. A legtöbb novellám ezzel foglalkozik: ha annyira nem fontos, akkor miért fontos mégis? Honnan ez az égető, viszkető vagy, hogy legyek valaki?

Virágzabálók

(regényrészlet)

Nem akadt ember Szeged városában, aki megmondhatta volna, Mama Gyökér hányadik esztendejét tölti az élet körforgásában. Életkorát éppúgy becsülhették félszáz esztendőre, mint tizenötre. Nem tette boldoggá őt eme sajátossága, de nem is igen bánkódott miatta, Mama Gyökér másfajta viszonyban volt az idő folyásával, mint az átlagos halandók, akik folyton az órákra pislognak, vagy a kalendáriumok lapjain karikáznak számokat és hónapneveket, és aztán a dolguk után rohannak.

Az emberek olykor joggal gondolhatták, hogy Mama Gyökér méhe már megbékélt a terméketlenség nyomasztó élményével. Ragyogó, langyos őszi napra ébredt a város, ám Mama Gyökér öreg volt és tisztelni való asszonyosság, húzta a lábát, a melle megereszkedett, ráncok árcai szabdalják keresztül s kasul az arcát. Csakhogy aztán másfajta napokon, zúzmarától szikrázó, téli reggeleken vagy szeles nyári délelőttökön egészen megváltozott. Hatalmas testének szabadon maradt tagjai, húsos karja, pirosposzsgás arca és mélyen szabott dekoltázsa ontotta a fényt, és a tekintetéből is olyan egészséges frissesség áradt, hogy egy átutazó idegen, ki nem ismerte, legfeljebb tizenhat esztendősnak gondolhatta az asszonyt. S ha a tovaringó, súlyos szoknyazuhatag után bámult, a bakfis zavarba ejtő méretei miatt még percegig elképedt ábrázatot vágott.

Kislány ez, de miféle kislány?!

Óriás kislány, hatalmas kislány,
ne szaladj annyira,
ne rohanj annyira!

Jött Mama Gyökér, és úgy verte föl a Kárász utca könnyű, sárga porát, hogy a kavargó föld csillogó ruhának tetszett. Vagy a rókusi szőlők zölden hullámzó tengeréből bukkant elő, akár egy földhercegnő. Ilyenkor a hajában mindenféle virágok pompáztak, mert ha csak tehette, szarkalábbal, tündérrózsa szirmaival, moha zöldjével, csalánvirággal vagy gólyahírrel ékesítette magát. Nyakbavalója, csuklódísze rendre fonott kutyatejvirág volt. Máskor a Tisza partján libegett végig, botladozott a száradni szétterített halászhálók, eldobott lécek, fakupacok és a partra von ladikok között, és nem volt egyéb, mint százhusz kiló romlatlan ártatlanság, akit nemhogy megkönyékezni botrányosan illetlen magatartás, de már kihívó pillantással méregetni is súlyos otrombaság lett volna. Nem is bántották a halászok, legfeljebb a kezébe nyomtak egy méretesebb keszeget, ponytot. Aztán megint eltelt néhány nap, s Mama Gyökér a Búzapiac magoktól ro-

pogó földjén vagy a Kenyérpiac cipóskaskái között ült reggeltől alkonyatig, és csak árult. Búgó hangon kínálgatta a portékáit, melyek csak az ő hatalmas tenyerében tűntek átlagos méretűnek. Kövér gyökereket, hatalmas céklaszíveket, valószerűtlenül húsos káposztaleveleket, gyerekfej nagyságú burgonyát vagy maga fonta halfogó hálót, macskafogból reszelt horgokat mutogatott, s úgy tett, mintha száz éve vagy talántán ötszáz éve ülne a kenyereszsákok halma között, s mormolná jellegzetes, búgó hangján:

vedd meg, ember,
vidd haza, ember,
vedd meg, ember
vidd haza, ember.

Fecsegték, pletykáltak vagy csak áhítatosan képzelődtek az emberek Mama Gyökér származásáról. Némelyek szerint Mama Gyökért balkáni fűmuzsikusok hozták a városba, és már akkor olyan kövér volt, hogy valóságos csoda, hogy a Tisza partjáig, az úgynevezett Boszorkány-szigetig el tudták cipelni. Végül a ferencesek temploma elé rakták, kezébe tettek egy jókora gyökeret, másik kezébe vizestömlőt nyomtak, és még utoljára megsimogatva az ölét elbúcsúztak tőle. Mert, suttogetta az, akinek volt bátorsága és kedve ilyesmikről fecsegni, a fűmuzsikusok szállítják az embert és szállítják a sorsot, és nem csak szerencsétlenséget, de a boldogság maradékát is! A fűmuzsikusok elviszik és visszahozzák a lelketeket és az anyátlan, apátlan, magatehetetlen testeket! A vér surrogását idéző zenéjük arra is képes, hogy a Vásárhely határában elhagyott csecsemőre majd jóval távolabb, Szőregen vagy a dorozsmai úton találjunk. Volt a legendáknak ilyesféle változata, nem is egy. Ha tehát igaz a szóbeszéd, a fűmuzsikusok Mama Gyökért akkor hozták a városba, amikor a szárazságtól sújtott ezerhétszázhuszonnyolcadik és a következő esztendőben boszorkányokat égettek a Tisza szigetén. Vagy akkor került a városba Mama Gyökér, amikor megszületett a magyarok első, valódi regénye, az *Etelka*, és Dugonics András, a regény írója letette a tollat, s a libegő gyertyafénybe bámult. Vagy talán akkor keveredett össze a délről és az északról fújt por, hogy ilyesféle ember legyen belőle, amikor a Tisza 1830-ban elöntötte a várost, és iszonyú pusztítást végzett, majd visszavonult, hogy vérszívókat, koszt és mocskot hagyjon maga után. Senki sem tudott bizonyosat Mama Gyökér érkezéséről és származásáról. Nincs adat, krónikás följegyzés, hivatali beszámoló arról, hogy Mama Gyökér mióta él a városban. A lényeg csupán annyi, hogy aki ma fiatalnak és üdének látta Mama Gyökért, holnap akár ösöregnek, kedvetlennek és félelmetesnek fogja látni

Az asszony olyan volt, akár az anyaföld. Időről időre újjászületett, bizonyos napokon pedig tetszhalált halt. Tudott enni a sós szélből és a fekete földből, s őszi reggeleken, amikor sűrű köd bélelte ki az utcákat, amikor a pára úgy gomolygott a vonuló víz felett, mintha maga a halál ladikozna a folyó közepén, a közeli utcasarkon fényesség támadt, s látni lehetett, hogy Mama Gyökér issza, harapja és nyeli a köd vattáját. Ahogy más a vizet vagy a bort, ő úgy habzsolja hatalmas mellkasába a gomolygó párákat. Télen jégcsapokat tördelt, s erős fogsoarával elropogtatta a karvastag ágakat. Lehetett ilyesmikre gondolni vele kapcsolatban. Lehetett ábrándozni, és lehetett képtelenebbnél képtelenebb történeteket kiötlölni, ám ha valamelyik szegedi utcán, téren vagy a határban szórakozottan

ballagó Koszta Nyikiforovval találkozott, a széles mellkasú, bekecses férfi illendő meghajlással üdvözölte, s ha Mama Gyökér nem kérdezett tőle semmit, ha nem kért tőle valami csekély szolgálatot, akkor a fűmuzsikus sem okvetetlenkedett. Mint akik félik, de ugyanakkor tisztelik egymást.

Bizonyos lényekkel szórakozottabban és nagylelkűbben bánik az idő, mint a többiekkel, akiket könnyedén kifényez, használja őket erre a jóságra és arra a bajra, majd lassan elrozdállja, s egy váratlan pillanatban részvét nélkül töri ketté az életük maradék kenyérhaját. Mama Gyökér olyan ember volt, aki nem tartotta szükségesnek, hogy napok vagy órák pontosságáról fontoskodjon. Ha azt mondták neki, jaj, drága Mama, nehogy úgy járj, mint a boszorkányok, akiknek a segge alá rőzsét hordtak a serény szegediek, és aztán elégették őket, Mama Gyökér homloka úgy szaladt ráncba, mintha egy éles, tegnapi emlék terhével kellene számot vetnie. Mama Gyökér nem mondhatta, hogy mindjárt, hogy azonnal vagy tüstént, neki az efféle szavak semmit sem jelentettek. Ahogy neki az is mindegy volt, melyik nap delelőjét kongatja éppen az alsóvárosi templom harangja, melyik év melyik napját számolgatja a szegedi zsidó, melyik kifestett hónapszámot lehelgeti körbe a keresztény, és melyik napszakban fénylik fel a szerb templom ikonosztáza. Mintha húznák a fekete vásznat a föld felett, jött az árnyék, aztán tovahaladt, és ő nem észlelte, nem is látta. Mama Gyökér nem látta, hogy a délelőtti fényfoltokba miként fordulnak bele a méhzümmögéstől hangos virágfejek szerte a kertvárosban. Nem látta, hogy most árnyék feketéje rágja a levélszárakat. De a virágot néha letépte. Aztán a hajába tűzte. S ha megunt a viselni, a szirmokat szépen mind megette. Mama Gyökér nem is bocsátotta meg a sorsnak, hogy többet kell szenvednie, mint másnak, ha ugyan az egyik vagy a másik ember szenvedése összemérhető. Ennek a gyereke hal meg idejekorán, amaz a szülei elvesztése miatt lesz búskomor és tanácstalan, holott az atyai kezét már régen ellökte magától, s többször választott keresztutat az önfejtése, mint a vérei tanácsa alapján. Megint más a hiábavaló szerelem miatt őrzöng a haját tépve szóltanul, s indul neki egy éjszaka a Tisza sötét hömpölygésének.

A dúlt tekintetű, szerencsétlen asszony is, aki megtalálta a lószerraktár romjai között a kócbabát, most jární tanítja a gyermeket.

Jár a baba, jár,
nem halott, nem halál.

Jár a baba, jár,
él a baba,
halált talál,
életet talál.

Mama Gyökér általában maga oldotta meg a testiség dolgát. Ha nem bírta tovább a nélkülözést, s képtelen volt elviselni ölének nyugtalanságát, egyszerűen választott férfit magának. Nem gyakran esett meg ilyesmi, évente talán néhány-szor, ám ha Mama Gyökér elhatározta, hogy hímre van szüksége, mert túrhetetlen vágy kínozza, hogy férfidereket szorítson két hatalmas combja közé, nem volt apelláta. Ha gyönyörű alakja alatt megreccsent egy külvárosi kocsmá faküszöbe, nyomban elhallgattak a legények. Vagy szélesre tárta az elegánsabb urakkal hivalkodó Oroszlán kávéház ajtaját, s a szivarfüst, mint valami könnyű, kék kendő, nekilódult, máris menekült a hirtelen támadt huzatban. Csönd lett. A

mozdulatok megmerevedtek, az éppen nyerő kártyalap, egy zsírosan fénylő tökász a levegőben maradt, akárcsak a kitátott száj felé emelt ánizsos pohár. Még a durvább lelkű, a csizmaszárukban bicskát hordó kalandorok se mozduktak. Mama Gyökér körbetekintett, s némi vizsgálódás után felsóhajtott. Varázslatosan szép és tüneményesen nagy volt rajta minden, a szeme, a szája és a melle, ám e nagyság ilyesféle alkalmakkor sohasem túlzást vagy mértéktelenséget jelentett. Sóhajtása pedig azt üzenté, döntött. Rámutatott egy férfira, és a kiválasztottat egyszerűen magával vitte. Általában nem szólt Mama Gyökér, nem indokolt, nem magyarázkodott. Olykor ennyit mondott mégis,

vedd el belőlem, férfi, amire nincs szükségem,
vedd el, csak előtte gyere velem.

Kevésbé jóindulatúan azt is lehet mondani, hogy az asszony elhurcolta a kiválasztottat. Az illető, akire a húsos ujj rámutatott, kényszeredett lassúsággal emelkedett fel a helyéről, aztán hátranyúlva kapaszkodott meg a széke támlájában. Hitetlenkedő pillantása körbejárt a helységben, mintha azt akarta volna mondani, ó, szent ég, hát én is, hát velem is megtörténik, miközben pír öntötte el az arcát, ám végül Mama Gyökér után lépett. A közelmúltban egyszer fordult elő, hogy egy sápadt, vékony ember megrázta a fejét, miután rámutatott Mama Gyökér ujjára.

Nem lehet, mondta a férfi.

Én még nem halhatok meg, suttogta remegve.

A teste megfeszült, s úgy kapaszkodott az asztallapba, hogy lassan kifehéredtek a körmei. Mama Gyökér bámulta néhány pillanatig, aztán odahajolt a madárszerű archoz, és egyszerűen rálehelte.

Nem is halsz meg, csak egy kicsit.

Aztán a férfi szájába dugott valami fehér gyökeret, amikkel mindig tele volt a szoknyakorca, ingujja vagy a zsebe. A tanácsnoki írnok meghajolt, s réveteg tekintettel, a gyökeret rágcsálva szólt a többiekhez, bocsánat, uraim, a tényállás megváltozott, de nem felejték el visszajönni. Bocsánat, szólt elmélyülő hangon, holnap újra ugyanekkor és ugyanitt, és máris Mama Gyökér után lépett. Senki nem fűzött megjegyzést hozzá, senki nem nevette el magát, csak egyvalaki vette a pimaszságot, hogy Mama Gyökér után szóljon.

Sajnos, Mama, megint rosszul választottál

A fekete arcú ember olyan pimasz tekintetű volt, hogy pusztán a lénye sértésnek tetszett. A szivarozó Féreg úr gondosan a földre verte a hamut, s talán még megtoldotta volna a gúnyt, ha egy finom kézfej nem ereszkedik a vállára. Levél úr hajolt a füléhez, ő suttogta feddően, ej, ej, Féreg úr, maga talán a templomba megy, ha pénzre van szüksége, mire Féreg úr szélesen elvigyorodott, hát oda is, kedves barátom, ha az adót számolgatja a templomszolga. Féreg úr menthetetlen volt, mert soha nem tudott olyan tenni, ami igazi gonoszság lett volna. Nagy csattanással zárult az ajtó a vézna tanácsnok mögött. Akik a kávéházban időztek, tudták, holnap majd újra látják a barátjukat. És ha újra látják, nem kérdeznek tőle semmit sem, mert nem szokás. És ő sem fog semmit mondani, mert ez sem szokás.

Mama Gyökér talán csodálatos szerető volt, talán csak az erejével élt vissza, mindenesetre soha, senki nem fecsegett a vele megesett testi természetű kaland-

ról. Egyetlen hím sem vette a bátorságot a kibeszélés és a hengegés gyönyöréhez. Az ilyesféle esetekben előszeretettel dicsekvő s kalandjaikat élvezettel a publikum elé táró szegedi férfiak, gavallérok és megbecsült társasági urak soha nem fecsegték a különös légyottról, nem árultak el pikáns részleteket, még csak jelentőségteljes megjegyzésekkel sem színezték a maguk mögött hagyott egy-két óra képeskönyvét. S mintha valamiféle általános megegyezés tárgya lett volna az indiszkrétció, a Mama Gyökérral randevúzó urakat sem kérdeztették az asztalbarátok. Mintha valami félelmetesen tapintatos, már-már dermesztően diszkrét, a halállal kapcsolatos esemény részese lett volna az a férfi, aki Mama Gyökér ölébe engedte a magját, ha ugyan megtörtént az ilyesmi.

Ezen augusztusi napon, amikor Klára kitárta az ablakot, és mélyre szívta a forró levegőt, Mama Gyökér az újszegedi átkelőtől néhány száz méterrel délebbre várakozott. Mit várt, s hátát miért éppen ama csenevész nyárfának döntve fűrészte a tájat, talán csak ő tudta. Szóregen már kiásták a tömegsírokat. S ha netán a szabadságra gondolunk, jelesül Magyarország függetlenségére, hát nem csoda, hogy Mama Gyökér tekintetének fényét hol a bosszús kedvetlenség, hol pedig a fölhorgadó harag mosta feketére, sőt, még könnycsepp is megcsillant a szeme sarkában. Ám a szemvíz kékfényű gyöngyét Mama Gyökér nyomban az ujjbegyére vette, és a langyos széllel leszárítva adta vissza az égnek. Mama Gyökér szeme kék volt, mint a tenger, amely soha nem tud ugyanolyan színbe öltözni, mint amilyenbe tegnap vagy tegnapelőtt öltözött. S ha a magányra színt keresünk, semmiképpen sem szabad csak a szürkére, feketére, barnára s hasonló kedvetlen színekre gondolni. Milyen magányos tud lenni a sárga! Mama Gyökér egyszer azt mondta, a magány színe kék. És aztán az ég felé mutatott, de soha, soha nem ismételte meg ezt a megállapítását, mert Féreg úr szokása szerint gúnyosan kiröhögte.

S ekkor mintha kiáltás harsant volna. A környék fáinak lombját és bokrainak fürtjét forró szellőkés rázta meg. A közeli bozótosból kicsi korcs gurult elő, s vadul ugatott, hörgött, mint akit megőrjít egy hatalmas, idegen erő jelenléte. Hányszor vagyunk tanúi annak, hogy egyébiránt szelíd természetű állatok őrjöngve vetik magukat a nálunknál jóval nagyobb, gyilkos erejű testek ellen, így ez a bozontos korcs is vicsorogva csapott le Mama Gyökér fehér, cipó nagyságú bokájára, és többször belemart. Az asszony bosszús csodálkozással bámulta a nekivadult ebet, de nem mozdult. Piros csík szaladt alá a lábszárán, éles fájdalmat érzett. A kutya nem tágított, hörgöve újra támadt. Mama Gyökér kedvetlenül lehajolt, felemelte a rángatózó, habot köpő állatot, és egyszerűen eldobta. Úgy dobta el Mama Gyökér a kutyát, ahogy egy darab göröngyöt vagy könnyű kődarabot vetünk el unalomból, játékból, szórakozottságból. A kutya szabályos ívből röpült át egy kubikgödör fölé boruló akácbokrosra, ám hogy nem egyszerűen ért földet, arra nézvést ama fájdalmas kiáltás volt a bizonyosság, amely akkor hangzott fel, ahogy a repülő kutyatest a növényzet már szemmel nem belátható szintje mögé került. S aztán a fájdalmas ordítás folytatásaként valami olyasmi is felhörgött egy magyar huszár szájából, aki ekkor bukkant elő a szétrnyúló s nagyokat roppanó ágak mögül, hogy

ki a kurva istenfasza dobál itt kiskutyákat,

majd pedig a káromkodás tovább folytatódott, csakhogy most már nem ma-

gyarul, mint inkább egy déli nép nyelvén. Majd a máskülönben nyugodtan poroszkáló magyar huszár mögül egy megviselt öltözékű muszka alakja bukkant elő, aztán újra magyar huszárok következtek, mentéjük véres volt, a zsinórok megszagatva, csizmájuk, már amelyik hordott lábravalót, csámpás és sáros vagy éppen rossz lábra húzva. A kis csapattal néhány osztrák, szerb és itáliai katoná is botorkált teljes egyetértésben. Púposra rakott szekerek követték zörögve a lovasokat és a sötét képű gyalogosokat. A szekerekben sötét arcú, fekete hajú és széles tomporú asszonyok ültek, a sovány lovak mellett mezítlábas, pucér gyerekek szaladgáltak.

A káromkodó huszár megállt Mama Gyökér előtt, és dölyfösen rábámult. Fital férfi volt, de sokat látott ember benyomását keltette. Néhány vágás futott keresztben az arca húsában és a homlokán. A mentéjét borító hatalmas vérfolt arról tanúskodott, hogy a közelmúltban egészen pontos szívlövés érte, ám ezt is túlélte. Sőt, mintha nem is igazán érintette volna komolyan ez a halálos esemény, arcbőre fényes volt, napégette barna, a tekintete egyszerre nyílt, ártatlan, ravasz, de álmodozó. A bal fülében vastag rézkarika fénylett, és ez már igazán nem volt a magyar szabadságharc küzdelmeiben harcoló magyar huszárok és egyéb regionális hadfiak szokása, bizony nem, a lúdtoll vagy a kékszövetű, aranyzsinóros csákó igen, de a fülcimpa húsába akasztott karika már semmiképpen sem. A különös férfiú könnyed mosolyt küldött Mama Gyökér felé.

Nem ismered meg a félelmetes Gilagóg vajdát, asszonyság?!

Mama Gyökér ekkor meglepő dolgot tett.

Talán a magát vajdaként bemutató magyar huszár számára nem volt meglepő a történet, de a többiek, a muszák, az osztrákok és a purdék, nem kevésbé a színes szoknyás, tarka fejkendős, fülükben ugyancsak jókora rézkarikákat zörgető asszonyok, kiváltképpen egy Barka nevű lány számára nyilván igen, mert mintha intésre tennék, egyszerre hördültek fel, amikor Mama Gyökér egyszerűen felnyúlt, és kiszakította gebéje nyergéből a Gilagóg vajda nevű magyar huszárt, majd némi csontropogtatás közepette megölelte, aztán szájon csókolta.

Ha így mentek be a városba, végetek, egész életetekben követőtök, mondta aztán Mama Gyökér.

A többiekre pillantott, s megcsóválta a fejét. A mashari cigányok, mert hiszen ők voltak a népes kis csoport, ők, a mashari cigányok törzsének leszármazottai vagy elfajzottjai, a szőregi csatamezőn visszamaradt halottaktól kölcsönöztek ki ezt-azt, hiszen a halottaknak már minék a dolmány és a nadrág, viszont Mama Gyökérnek tökéletesen igaza volt, hiszen az ellenséges, a császári csapatok által felügyelt Szegedre semmiképpen sem lett volna ajánlatos ilyesféle öltözékben bevonulni. Ennél talán csak Kossuth Lajos megjelenése okozott volna nagyobb fölfordulás a városban. Már az is csodával határos szerencse, hogy ezek a vándorcigányok a Tisza partjáig eljuthattak. Hiszen az is tudvalevő volt, hogy szerte a vidéken, a bokrokban és a fűzesekben kémek és spionok fészkelnek, némelyik leselkedő ezer, más csak száltíz esztendeje fürkészi a gyanús eseményeket, hogy aztán nyomban jelentést tegyen aktuális urának. Szerb őrzáratok, és osztrák csapatok kavarták egymás után az út porát. Az árokparton leveles ágakkal éppen csak letakart hullák heverték. A cigányok mégis megérkeztek, mert szerencsésük volt, vagy mert az istenük megóvta őket. Gilagóg vajda nagyot sóhaj-

tott, kiköpött, aztán intett az embereknek. A cigányok kelletlen morgással hányták magukról a göncöket, s helyükbe húzkodták a régi, viseltes gatyákat és szakadt ingeket. Aztán gyorsan máglyát emeltek, s legott elégették mindazt, amit ebből a gyászos emlékű csatából elhoztak.

Egyre laposabban gomolygott a füst, amikor Mama Gyökér, aki végig felügyelte a rongyok elégetését, Gilagóg vajda felé fordult. A férfi, aki a baloldali orcáján keresztbe futó vágás árkában pihentette a mutatóujját, varázslatos szépségű lány mellett állt. A lány állapotos volt, ám kétfelé gömbölyödő, hatalmas hasán látszott, nem szokásos viselősségről van szó, hogy valószínűleg ikreket fog a közeljövőben az ég alá tolni. A lány olyan szépséges volt, hogy Mama Gyökér önkéntelenül utánanyúlt, magához húzta, és nyakába, melle közé szagolva szívta be a teste illatát.

Veszélyes ikreid lesznek, tudod-e, mondta aztán, és úgy bámult, hogy kék szemében szenvedély villant.

Olyanok lesznek, mint amilyen én vagyok, válaszolta a lány, és mintha penge suhant volna el az arca előtt. Barka volt a neve, és a cigányok azt tartották róla, bár nyilvánosan nemigen hangoztatták, hogy már ölt is.

Nagy kár, te Barka, hogy ennyire nagyra vagy a szépségeddel, dünnyögte Mama Gyökér, aztán újra Gilagóg vajda felé fordult. Kihúzta a férfi szájából a pipát, megszívta ő is, majd visszadugta a cserepes ajkak közé. Fejcsóválva kiköpött, hallod-e, vajda, ebbe a dohányba még száraz lószart is kevertek. Gilagóg szórakozottan vont a vállát, hát ha a muszkák ezt szívják, utal a dohány eredetére, akkor a cigány miért ne szívhatná?!

Mama Gyökér tekintete megkeményedett.

Hol van, kérdezte, miközben közelebb hajolt a férfihoz.

Gilagóg vajda szeme kikerekedett, a száját eltátotta, fülében remegni kezdett a rézkarika, micsoda, ő nem lopott semmit, nincs nála, fogalma sincsen, mi után érdeklődik Mama Gyökér.

Mama Gyökér a fejét ingatta, és szelíden megfogta a férfi karját. Halkan megreccsent a csont.

Hol van, kérdezte újra Mama Gyökér, s a másik kezével intett Barkának, aki vadmacska módjára készült ráugrani. A lány mozdulata megakadt, csak nézett laposan, ellenségesen.

Gilagóg vajda sértetten bámult maga elé, s a karját masszírozva újra nagyot szívott a pipából, mert azt gyakran még álmában sem vette ki a szájából, a csúfalkodó purdék szerint azért, hogy ne csikorgassa a fogait. Mama Gyökér az Igazmondó Habredről kérdezett. Milyen különös egybeesés, hogy az Igazmondó is azon napon érkezett a városba, amikor Szirom úr először eszik virágot. Igazmondó Habred volt a cigányok titkos reménye, és Gilagóg sokszor elmondta az embereinek, hogy nem csak az ő családjáé, az ő népéé, de az összes cigányé szerte a világon, Indiától Moszkváig, Szarajevótól Szófiáig. Kivétel nélkül mindegyik cigány reménye volt az Igazmondó Habred, mert így szólt a jóslat. Hogy miféle jóslat? Ha Gilagóg vajdát erről kérdezték, ingerülten legyintett, ej, te kíváncsi, hát te még Jézus keresztjéből is kilopnád a szöveget, kurafi.

Csak ha aranyból van, vigyorgott Masa, a vajda balkeze, akit mindenhová el lehetett küldeni, mert soha nem tért haza üres kézzel.

A díszes, faragott támlájú ágyat, melyen Habred élte némiképp egyhangú életét, egy utazó olasztól vették. Gilagóg egyszer azt hallotta, hogy az olaszok becsülik meg a legjobban az ágyaikat, mindenesetre a velencei fickó jutányos áron kínálta a portékát, s Gilagóg csak később vette észre a vérfoltokat a matrac vásznán. Véres ágyba beleszületni nem jelent jót. S még inkább nem jelentett jót, hogy a vért nem lehetett kimosni matrac vásznából, a foltokat levakarni a deszkáról. Bármilyen gondossággal festették is át a fát, a folt újra elősötétlett. A véres ágy is ágy, dűnnyögte Gilagóg vajda. Habred ezen az ágyon született, s a vér vért kívánt.

Habred születése előtt egyszercsak arról kezdtek fecsegni az emberek, hogy a kislány nem élheti túl a szülést, mert Habred olyan borzasztó tudással szakad bele a világ könnyű szövésű hálójába, hogy a háló képtelen lesz megtartani az anya fájdalmát. El is terjedt a cigányok közt, hogy ő lesz az „igazmondó”. Még ott gömbölyödött, ott forgolódott az anyja hasában, de már neve volt, már sorsa volt.

Már útra kelt, jön hozzájuk az Igazmondó Habred!

De mi az, hogy „igaz”, vajda, kérdezték a cigányok Gilagógot.

Ami van, mondta némi tűnődés után a vajda.

És aki meghalt, az már nem igaz?

Az is van, mondta a vajda és megrántotta a vállát, hát nem mindegy, hogy most van vagy tegnap volt?!

Igazmondó Habred, suttozták áhítatosan a cigányok, és a gyermek hasára mutattak, meghajoltak, és megcsókolták vékony lábszárát. Amelyik tudta, hogyan kell, keresztet is vetett. A lány kezébe nyomtak egy szelet kenyérhajat, almagerezdet, kolbászt. A haját madárfészek darabjával, hínár zöldjével és lepkeszárnyakkal díszítették. Tarka szoknyát varrtak neki, járjon abban.

Egyél, gyermek, mert szülni fogsz.

Egyél, mert úgyis meghalsz.

Egyél, soha nem felejtünk.

A csenevész kislány sírdogált, aztán a haját tépve átkozódott. Megmondták neki, hogy meg fog halni, de azt is megmondták neki, hogy úgy fogják eltemetni, mint egy cigány királynőt, és az emlékét is úgy őrzik majd, mint a keresztények Szűz Máriaét. A lány zokogott, a fejét rázta, körmével karmolta össze az arcát, a vérét a többiekre prűszkölte. Nem akart királynői temetést, és nem akart örök emléket sem, fiatal volt még, alig tizenöt éves, egyszerűen élni akart. Soha nem tudta meg pontosan, kitől lett viselő. Legalábbis soha nem beszélt róla senkinek. De azért így is kiderült annyi, amennyi feltétlenül szükséges volt.

Akkoriban Szarajevó környékét, Kakanj-Doboj és Szutiszka barátságatlan és veszélyes vidékét járták körbe és körbe, mint a szél, koldultak és kalapáltak, kalapáltak és koldultak. Körbetáncoltak egy falusi előljárót, majd hálásan hajbókoltak az eléjük lökött néhány tojás és káposztafej láttán. Néha halásztak is, mint régen az őseik, mert különben halfogó mashari cigányok voltak, de errefelé a vad hegyi folyók kevés zsákmánnyal kecsegtettek. A hegyek közé dobált tavak partjáról hamar elkergették őket a helybeliek. A falvakat különben, ha csak tehették, előrelátóan elkerülték. Inkább a nagyobb városok és helyőrségek szom-

szédságában vertek tanyát, ott táncoltak és zenéltek, néhány nagyasszonyuk onnan indult jósolni, szerencsét mondani. A gyerekek meg madártojást gyűjtöttek, kamillavirágot, málnát, szedret, mikor mi érett. De a falvakat elkerülték, mert a falvak népe szegény volt. És nem igaz, hogy a szegény ad. A cigányok jól tudták, hogy mindig a szegény adja a legkevesebbet. Ezen a mogorva vidéken költözött Habred az anyja szíve alá.

A kislány egy délután elment gyógyfüvet szedni, mert az egyik gyermek vasba lépett, és csúnyán elvágta a lábát. Az asszonyok arra kérték, hozzon kamillát, de leginkább lapulevelet, ami leginkább gyógyítja az ilyesfajta vágott sebeket. S ha a kislány meggyfát vagy diófát lát, hát törjön néhány gallyat. A lány végül egy temetőbe tévedt. S mert jókedve volt, hát dúdolt is. Mintha a hajával, a nyakbőrével játszott volna a szél. Ám az ég hasa hirtelen lila lett, akárha megütötték volna. A kislány álmélkodva forgolódott. Már bent járt a temetőben mélyen. Ilyen különös és félelmetes és mégis csábító sírokat még nem látott. A hatalmas kövekbe kardok rajzát és elnagyolt emberalakok ábráját vésték, némelyiken viszont halálmadarat, kuvik rajzát tapogatott ki az ujjbegye. Mint a zöld víz, hullámozott a sírok között a fű, a szél feltámadt, s aztán mintha egy éhes gyomor kordult volna meg odafent, hatalmas dörrenés zuhant a földre. Fácánok csaptak fel a temetőt kerítő bokrosokból. Akárha visító köveket dobtak volna az ég felé. Kóbor eb rohant vonyítva a madarak után. Néhány pillanat múlva szakadni kezdett az eső. Olyan vad és fékeveszett vihar támadt, hogy a lány nem gondolhatott hazatérésre. Belefeledkezve bámulta a szélroham tépte, recsegve hajladozó fákat, a vadul rohanó felhőket és az ostorcsapásszerűen alázuhogó vizet, aztán riadtan keresett menedéket, miközben elszórta az összegyűjtögetett füveket és magokat. Sziklakőtől sziklakőig rohant, melyik alá lehet behasalni. Olyanok voltak a sírok, mintha éltek volna, hatalmas, fekete emberek a kéken zuhogó esőben.

S mintha szóltak volna hozzá.

Gyere, te, gyermek, megvédünk, majd mi óvunk.

A lány hajnalban jutott haza, az ég addigra megtisztult, és a pára arany színekké mosta át a völgyet, ahol az övéi táboroztak. A férfiak éppen lovat vágtak, és már részegek voltak. A lány napokig didergett eszméletlenül, aztán hányt. Ha felkelt, tett néhány tétova lépést, majd összecsuklott, és rángatózva öklendezte nyála habját a földre. A törzs gyógyító embere gyanakodva szagolgatta a haját, s közben bosszúsán ingatta a fejét. Bogumilokkal hált, suttogta később Gilagóg fülébe, aki már a továbbindulás munkálatait felügyelte. Az asszonyok javában pakoltak, fölcsavarták a szőnyegeket, a sátorponyvát hajtogatták, miközben a férfiak tanácskoztak. A törzs továbbindult észak felé, és elhagyta a Szarajevó környékét. A lány még mindig émelygett, és a gyógyító ember, az idős, félvak varázsló, miután egy pihenő alatt megtapogatta a hasát, újra és újra megszagolta a leheletét, majd evett is a lány hajából, kijelentette, hogy olyasféle baj történt, amely nem gyógyítható, viszont a gyógyszer csakis a lány halála lehet. A lány attól a pillanattól fogva tudta, hogy elveszett. A varázsló megmondta, hogy viselős, és azt is megmondta, hogy túlságosan nagy teher neki a magzat. Ilyesmit azonban bárki mondhat. A varázsló öreg volt, mint a múlt, és már nem hallotta, mit kérnek tőle, mit mondanak neki. Gyakran ismételte magát. Gyakran tette fel

újra azt a kérdést, amit az előbb válaszoltak meg neki. A cigányok ekkor kezdtek Igazmondó Habredről beszélni. Gilagóg a fejét csóválta és köpködött. Szerette ezt a vékonycsontú, nagymellű csipaszt, s azt tervezte, hogy az ágyasává teszi. Ráadásul ezzel a lánnyal a vajda szeme fénye és egyetlen kislánya, a gyermek Somnakaj is gyakran játszott. Ám Gilagóg elkésett azzal, hogy a szeretőjévé avassa a kislányt. A lány már viselős volt, és a szíve alatt növekvő teher is egyre különösebbnek tetszett. Gilagóg megrettent, mert hallott már egyet s mást arról, hogy a környékbeli temetők miféle rontást küldhetnek az emberekre. Végül egy hajnalon otthagya a törzsét, belépett az út menti rengetegbe, s csakhamar elhalált az ágak ropogása. Valaki felkiáltott. Masa, vajda a balkeze azonban nyugodt maradt, és tudta a dolgát. Elővette a kését, és kényelmesen elhelyezkedve szembe ült az első szekérrel.

Várunk, morogta Masa, s megcsillantotta a kést, nehogy valaki azt gondolja, mást is lehet cselekedni.

Gilagóg megtépve, sebekkel borítva tért vissza egy nap múltán, és nem szólt. Megállt a lány előtt, és sokáig nézett a sápadt, megrettent arcba. A férfi úgy bámult a lány tekintetébe, mint aki menedéket keres abban. Mintha vigaszt, magyarázatot, megbékélést várna egy közelgő eseményre, amelyről szavakkal szólni képtelen.

Rossz, kérdezte végül.

Rossz, mondta a lány, és a hasára tette a kezét.

Nem segíthetek, dünnyögte Gilagóg. Fáraotan elfordult, és pipára gyújtott. A kislány teljesen kétségbeesett, sikoltozva kést tartott a hasának. Lefogták, megpofozták, és attól kezdve két férfi mindig vele volt, nehogy kárt tegyen magában. A lány megint sírt, aztán megint átkozódott, végül ajánlatokat tett az őreinek, a szoknyáját föllebentve az ölét mutogatta, amely úgy tátogott rájuk, hogy a férfiak megrettentek. A köldök karimájáig fölburjánzó, dús, fekete szőr mélyében eleven hús vöröse lüktetett. Mintha két félbevágott, véres csirkemellet dugtak volna a csenevész combok árkai közé. Az örök megrémültek a hatalmas vulva láttán. De nem attól tartottak ők, hogy Gilagóg saját kézzel vágja el a torokukat, ha hozzáérnének a lányhoz. E rettenetes öltől rémültek meg, ezért pofozták fel a lányt, hogy azon nyomban öltözzön, és viselkedjen rendesen.

Néha müezzín énekét, máskor keresztény templomok harangjának kongását vitte feléjük a szél. Gilagóg ilyenkor gyakran befogta a kicsi Somnakaj fülét. Mert mérgez a hang is. Boszniában annak sem könnyű a sora, aki jól él. Hát még annak, aki nincstelen, aki szegény, akár az árnyéka, és szövetségest is csak gonoszságra talál. A viselős lány gyűlölködve bámulta a kopár hegyeket, gyűlölködve köpött a rohanó hegyi folyók tajtékjába, a Boszna hullámaiba, és gyűlölködve bámulta az út menti mezőket, melyen vörösen hullámozott a pipacs, sárgállt a kankalin. A lány hiába gyűlölt, habár mi mást tehetett volna. Ez a gyönyörű világ eltaszította magától. Habred anyja belehalt a szülésbe, bár némely jól értesült énekesmadarak azt csicseregtek, a jóslatnak segítségére volt szüksége, különben hogyan került volna a lányanya görcsbe merevedő ujjai közé az a marék különös fekete.fű, amikor pedig ágyon, vagyis a föld felett szült, ahogy a jóslat megkívánta, s légfeljebb a haját téphette fájdalomában.

Ahogy a csecsemő Habred előbukkant a hatalmas sebbé szakadó anyaölből, a

köldökzsinórt elég volt elharapni. A lány még sikoltott, feje erőltlenül oldalra bilent, már nem élt. Hirtelen csönd lett. Somnakaj, a vajda kislánya fölszipogott, befogták a száját. Valaki halkán dúdolni kezdett. A vértől, méhvíztől lucskos porontyot a fénybe tartották, él-e egyáltalán, s ha igen, miféle szerzet, látható-e máris az igazmondó különlegessége. Gilagóg vajda felhördült. Az újszülött mérőn bámult rájuk, kifejezetten értelmes volt a tekintete, mintha ő is számba vette volna őket, ráadásul nem sírt fel, még csak nem is nyöszörgött.

Miért nem sír fel ez a Habred!

Miért nem rémül meg?!

Gilagóg vajda kiköpött, mert még mindig érezte a köldökzsinór édes-rothadó ízét, majd közelebb hajolt a ráncos arcú újszülötthöz. Már látta, miért hallgat Habred. Az újszülöttnak nem volt szája. Pontosabban szólva volt ezen a borzasztó arcon száj, csakhogy az ajkai összenőttek, az alsó és felső ajkak párnáját erős hártya fogta össze, ahogy a vízi szárnyasoknál fogja össze vastag bőrréteg a karmok csontjait. A fiatal vajda dünnyögött valami keresetlent, mert igazán nem szívelte az efféle komplikációkat, de nem tétovázott. Ujjai között megcsillant a patkánynyúzó kése, melyet különben borotválásra és síparagásra, valamint ellensége Achilles-inának elnyiszlására is használt, majd emberi tekintettel nem követhető gyorsasággal hasított az újszülött arcába. A vér nyomban felbugyborékkolt, és összepettyezte az ágy körül állókat. A vajda száját vágott Habred ráncos csecsemőpofájába, s ami ezután történt, olyannyira csodaszerű volt, mint amilyen csodákról a keresztények vagy Mohamed próféta hívei fecsegnek előszeretettel. Mert a keresztények és a muzulmánok rengeteg fantasztikus történettel dicsekszik tele az életüket, ám hogy a cigányokkal is csoda essék, azt sem egy tudós háfiz, sem pedig egy keresztény hitvigyázó nem hiszi el soha. Vad nép, primitív emberek, barbár szokásokkal. Akik olyan közel élnek a földhöz, a vízhez és a tűzhöz, mint a cigányok, azok nem láthatják a fölöttük kéklő ég csodáját. S ha mégis csodaszerűre lelnek, akkor is galádul viselkednek. Mert a cigányok még a saját csodáikat is meglopják. Vagy ha nem lopják meg, akkor összevesznek vele. Két cigánnyal sem eshet meg ugyanaz a csoda. De ez nem egészen igaz. Mert ha meglopják is a csodájukat a cigányok, annyit mégis hagynak belőle, hogy az éppúgy elmesélhető legyen, mint Szent Sebestyén halála vagy Mohamed próféta mennyországi kirándulása. Habred krákogott egy sort, majd az állára köhögött némi vért, és megszólalt.

Adjatok pénzt, mondta egy felnőtt férfi fáradt, szomorú hangján.

A vajda döbbenetén bámult Habred arcába, és dühösen legyintett.

Varrd be a száját, szólt oda egy asszonynak.

Adjatok pénzt, ismételte Habred.

Mennyit, kérdezte a vajda, aki megtorpant.

Adjatok pénzt, ismételte Habred.

Habred száját persze nem varrták be, csak jól átkötötték. És aztán, ahogy bármely más halottal tennék, földbe fektették Habred anyját, keservesen megsíratták, vacsorára még neki is hagytak egy üres tányért, és aztán gyorsan elfelejtették, mint ahogy mindenkit elfelejtenek, akiknél jönnek fontosabbak. Hegyek és mocsaras mezők, száraz pusztaságok vonultak előttük, és már nem gondoltak a csenevész, névtelen kislányra, ha Igazmondó Habred öreg csecsemőtestét bá-

multák, vagy ha tiszta rongyokba csavarták, ha megszojtatták, ha medvebundába csavarva elringatták. Nem gondoltak arra, hogyan és miért lett viselős az a lány, nem gondoltak a furcsa boszniai sírokra, és elfelejtették a kislány nevét is. Habred 1848. március 15-én bújt elő az anyja öléből, éppen azon a napon, amikor a magyarok fellázadtak a Habsburg Birodalom tűrhetetlen önkénye ellen. A világmesélő születését illetéknéppen akár képletes eseménynek is tekinthették a cigányok. Ám a vajda ekkor még nem törődött a dátumok jelentőségével, de később, amikor már a királyi Magyarország földjét taposták, megértette, mit jelent ez az időpont. Amiként március idusa a magyaroknak fényes és szívmengető ünnep lesz most már, amíg világ a világ, olyképpen kitüntetett nap ez a cigányok történelmében is. Ha ez eszébe jutott Gilagóg vajdának, a pipája füstje aranyos fényű lett. Mintha könnyű, gomolygó aranyat fújt volna ki a szájából. A cigányokhoz, legalábbis az ő kiválasztott törzséhez megérkezett az Igazmondó! Jóllehet, egyelőre még csak pénzt tud kérni, de lesz ez még másképpen is. Habredre úgy kell vigyázni, mint a szemük fényére, mert ő az, akit a Teremtő arra a feladatra jelölt ki, hogy elmondja a cigányok világtörténelmét. Igen, pontosan így szólt a jóslat. Már ameddig elmondható a történet, lévén a cigányok világtörténete azután is tart még, ami után már nem lehetséges, hovatovább nem is érdemes beszélni. A történet végjátéka az a nagyszerű pillanat lesz, amikor a világ összes cigánya, lótenyésztők, teknővájók és kanalasok, zenészek és aranyosok, halászok és medvetáncoltatók, hóhérok és vaskovácsok, kárpátiak és oláhok, már nyugaton bolyongók és a keleten maradtak előtt némi nehézkes nyirkorgással ugyan, de mégis kinyílik a Mennysors ország aranykilincses nagykapuja, természetesen egyenest az Úristen keze által, minekutána a cigányok egyenként lépnek át majd a küszöbön. Idáig tart a Habred által elmondható történet, amely persze ezután is folytatódik, csak hogy már a mennyország selyem díványain és paradicsomi kertjeiben, hús patakpartokon és aranytól harmatos réteken, ám a történet ezen részét emberi beszéddel nem lesz lehetséges majd tolmácsolni. S énekekkel, tánccal éppúgy képtelenség lesz kifejezni, micsoda gyönyörűség várja őket a mennyországi kertekben. Jól van, ennyit talán a legostobább cigányok is tudnak, vagy vágnak, akarnak. De hogy eddig hogyan volt, és ezután miként legyen, nem tudja senki. Tíz cigányból nyolc nyolcfele indul, a maradék kettő összeveszik, és az egyikből bizonyosan gyilkos lesz. Habred, az Igazmondó azért érkezett hozzájuk, hogy utat mutasson. Habred nem mindennapi lény, s hogy valóban az Úr kitüntetett felügyelete alatt áll, azt ama rémisztő képessége is igazolta, hogy válságos pillanatokban világítani kezdtek a csontjai.

Amikor elhagyták a Boszna völgyét, és keletre fordultak, a szultáni birodalom emberei, határkatonák ütöttek rajtuk. A hajnal szürkületében rohanták le őket. A katonák nyilván fölfigyeltek a füstre, a hangoskodásra. Az emberek még fel sem ocsúdtak, durva káromkodások és ökölcsapások közepette terelték össze őket, s a következő pillanatban az arcukba sisteregett egy fáklya. Vezényszavak pattogtak, mintha lőttek volna rájuk. Egy gyereklány fölsikoltott, de az anyja a hajába markolt, hallgasson. A törökök térdüket csapkodva röhögtek, az egyik katona a varázsló fülét csavargatta, hallod-e, hallod-e, hallod-e, öreg. Így végzik hát, gondolta Gilagóg, elevenen égetik el őket, akár a föld söpredékét. A varázsló a földre esett, s az egyik katona feléje indult. Ám a sisteregve lobogó fáklyával

közelítő fiú egyszeriben megtorpant, s nagy csuklások közepette kezdte mutogatni a mögötte meredő tisztnek, hogy cigányvarázslatot lát.

Mi van, ordított a tiszt, aztán az ő torkán is megakadt káromkodás dühe, akár a megromlott hús. Fulladozva bámult arra, amerre a katonája mutogatott. Igazmondó Habred a szekere peremén ült, és senki sem tudta, miként került oda. Maga Gilagóg vajda sem, pedig ő aztán igencsak vigyázott a különleges médi-umra. Habred úgy ült, hogy testének húsán valósággal átvilágítottak a csontjai, ettől az öreg csecsemő testét kísérteties kék és sárga fény derengte körbe. Mögötte kelt az óriási Napkorong. Nem lehet varázslat az, amit csak elhiszünk. Nem lehet varázslat az, ami láttán nem fog el bennünket némi jóleső, nyugtalanító kéte-ly. Gilagóg a fejét rázta, és egy pillanatra elfeledkezett a veszélyről. Hiszen amit látott, valóban olyan volt, akár egy jelenés, igen, akár egy cigánycsoda. Ő ocsúdott a leghamarabb, a kékes fényben derengő csecsemőhöz ugrott, s lerántotta Habred szájáról a kötést.

Adjatok pénzt, szölt Habred, és sárgán világító ujjával előre mutatott.

A katona elejtette a fáklyát.

Adjatok pénzt, ismételte Habred.

A katonák lassan mozdultak, majd remegve dobálták eléjük az aranyakat, és a harácsolts ezüst étkészletet. Sok ilyen vagy ehhez hasonló történettel bírt a törzs, míg átvágott Bosznia félelmetes földjén, a lényeg azonban mégiscsak az volt, hogy Habrednek hallgatnia kellett, mert bár a pénz tényleg fontos dolog, azt mégsem engedhették, hogy a hírük megelőzze őket. Fontos, hogy kérjen és kapjon az ember, ám Habrednek nem ez a feladata, nem a pénzszerzés okán óvják, mint a szemük fényét. Nem azért ásták göndörbe, amikor az ellenséges, vérbosszújukról és kielégíthetetlen nemi gerjedelmeikről hírhedt lováriak törtek rájuk.

A cigánynak gyakran a cigánnyal is meggyűlik a baja. Gilagógék már egy napja tudták, hogy nem kerülhetik el a találkozást. Tudták, hogy a lováriak a legvérszomjasabb cigányok, s ha sérelem éri őket, hát a bosszúért még a halálos ágyukon is lihegni fognak. S a sérelem most annyi volt, hogy keresztelte egymást a két vándorló törzs útja. Gilagóg úgy gondolta, jobb lesz, ha elébe megy a vérontásnak. Néhány emberével a lováriak szálláshelye felé indult, hogy kien-gesztelje őket. Néhány percnyi járás után megpillantották az ezüst cölöpökre állított, díszes sátorponyvát, a hatalmas kondérban fővő lófejet. A férfiak csoportja megtorpant. Talán jobb lett volna visszafordulni. Ám amikor eléjük ugrott egy szurtos arcú fiú, és felüvöltött, tudták, hogy elvesztek. Már nem volt visszaút. A lováriak, akik többen voltak és erősebbek is, megérezték a szagukat, tulajdonképpen ők követték Gilagógékat, és úgy alakították a vándorlásuk menetét, hogy egy napon a mashariak végül beléjük botoljanak. Várták őket, és tudták, hogy a mashariak jönni fognak, és hoznak egy kis pénzt és ékszert, de korántsem az összest. Valóban így történt. Puskák és nyilak meredtek rájuk a bozótosból. Egy testes asszony lépett ki a sátorból, zöldséget dobott a gőzölgő kondérba, majd unottan Gilagógék felé pillantott, s szó nélkül visszalépett a ponyva mögé. A férfiak lassan előjöttek a rejtekeikből. Nem beszéltek. Nem volt miről szót ejteni, annyira egyértelmű volt minden. Alig fél óra múlva már a mashariak táborában voltak. A lováriak a nőket meghágták, amelyiket nem helyben, azt később, mert néhány fiatalabb, mutatósabb lányt magukkal hurcoltak. Somnakajt csak

megrugdosták, az apja még az indulás előtt sárral kente be az arcát, és a mellecskéire lószart szórt. Gilagógot fejfelé lefelé lógatták egy faágra kötve, tüzet gyújtottak alá, ezért aztán Gilagóg csakhamar elárulta, hol tartják a kincsüket. Néhány ezüstforint, réztányér, kelengyék, tarka kendők, előkelő eredetű, bár viseltes ruhadarabok, nos, ez volt a kincs. A lováriak összeszedtek mindent, majd újabb vágást ejtettek Gilagóg bal arcán, hogy mindig tudják, ha találkoznak vele, milyen keveset adott nekik, és hogy örökké tartozni fog. A lováriak elmentek. Egy vékony horpaszú kutya oldalazott vissza a táborba, a farkát maga alá húzva bámulta őket, majd felvonyított. Masa végre levágta a vajdát, aki nyekkenve esett a földre. Gilagóg szótlanul törölgette magáról a vért, szédelgett. Csalánlével itatták meg. Gilagóg lassan magához tért, ekkor a markába vizelt, a húgyot a sebre lötytyintette. Néhányan jajongani kezdtek, a hajukat tépték, a földhöz verték magukat. A vajda szólt az embereknek, csitítsák a gyereklányok után vinnyogó asszonyokat, s miután végleg elült a lováriak után támadt porfelhő, akkor mert a felkapart földkupachoz lépni, és még tovább ásni legalább fél métert lefelé, hogy végül kiemeljen egy szürke vászonzsákot, abból pedig kibontsa Habredet, aki persze élt, és olyan mély szemrehányással bámult Gilagógra, hogy biztosan nem pénzt kért volna, ha a vajda száját nyit neki.

Gilagóg megvonta a vállát.

Mit tehettem volna, Igazmondó, ha ezek magukkal visznek, egész életedben arra használnak, hogy pénzt kunyerálj?!

Azt hiszed, egész életedben világitani fog a csontod?!

Azt hiszed, nem lesz több kék cigány rajtad kívül?!

Ne bízd el magad, Habred. A te lelkedbe egy hatalmas történetet rejtettek, és erre a történetre minékünk szükségünk van!

Nem úgy tűnt, hogy a vajda szavai megtették volna a hatásukat, de a vajda elmondta, amit akart.

Gilagóg vajda inas és vékony, roppant kemény ember volt. Még a purdék is tudták róla, annyira éberem alszik, hogy többször harapott rá az arcán átsurranó patkány farkára, hogy aztán gyereksikolyhoz hasonló jajkiáltás tudassa, a patkány átvágott torokkal fejezte be földi pályafutását. Gilagóg alvás közben kést tartott a tenyerében, jobb kezében pedig édes répagyökeret szorongatott, amelyből gyakran harapott félálomban, mert gyűlölte az álmok keserűségét. Néhány éve egy konstruktív megbeszélésnek induló, semmiféle izgalmakat nem ígérő törzsi tanácskozás, mely a vadászterületek határainak megerősítését volt hivatott egyszerűen és igazságosan megerősíteni, s ahol életkora ellenére máris a fiatal Gilagóg elnökölt, borzasztó verekedésbe torkollott. Miután eloltottak egy égő szekeret, emberei darabra pontosan nyolc kést húztak ki a méltatlankodó Gilagóg testének különböző pontjairól. Hét késnek még akkor este meglett a gazdája, azok a cigányok mind bocsánatot is kértek a neheztelő Gilagógtól így vagy úgy, pénzzel, lóval vagy még ártatlan, de a szerelemre már kész lányokkal is. A nyolcadik, ezüstberakásos, kagylónyelű kés azonban, melyet a legaljasabb módon a hónaljába döftek, méghozzá tövig, és amit ráadásul csak másnap reggel vakaródzás közben fedezett fel, nem talált gazdára.

A vajda abbahagyta a karja dörzsölgetését, majd Mama Gyökér lába felé pil-

lantott. A loncsos kiskutya tért vissza, és nyalogatni kezdte az asszony bokájára száradt vért. Mama Gyökér is lefelé pillantott. Aztán elmosolyodott.

Jaj, vajda, hiszen csak Habredről kérdezlek.

A vajda kelletlenül vállat vont.

Csak?!

Csak látni akarom, mondta Mama Gyökér.

Kíváncsi vagyok, mert nő vagyok, te, duruzsolta Mama Gyökér, és megpaskolta Gilagóg arcát. A vajda sóhajtott, aztán a középső szekérhez vezette az asszonyt. Mama Gyökér tudta, hogy nem emelkedhet fel a járgányra, mert az nyomban összeroppanna a súlya alatt. Fellebbentette hát a ponyvát, és a szekér mélyébe nézett, ahol a velencei ágyban megvetett szalmán feküdt a vénséges vén csecsemő. Vannak emberek, akik nem a földi élet szokásos ritmusával veszítik el a fiatalágukat, hanem szinte szemmel láthatóan. A szekér mélyében heverő, csukott szemű, ráncos arcú emberke is ilyen volt, a „nagy” Habred, az igazmondó. Megszületett és máris százéves. Vagy kétszáz. És máris tudta mit kell mondani. Mellette egy kislány üldögélt, dúdolt és virágfüzérrel játszott. Sárga színű, kékes árnyalatú virágok és rózsaszirmok díszítették a virágfüzért. Somnakaj Mama Gyökérre mosolygott.

A lányom, mondta Gilagóg a gyermekre mutatva.

Biztosan viharban született, bólintott tünődve Mama Gyökér, és a kislány arcához nyúlt, aki az érintéstől megdermedt, mint madár a kígyó közelségétől. Gilagóg vajda úgy mosolygott, hogy kilátszott az ínye. Lassan ökölbe szorult a keze.

Tudod, Mama Gyökér, amikor nemzettem, elrejtettem benne valamit. Titka van az én kislányomnak, mondta halkan. De csak egyvalaki fejtheti meg ezt a titkot. Ha illetéktelen keresi, suttogott Mama Gyökér füléhez hajolva Gilagóg, annak a torkát vágom el.

Mindig szerettél lódítani, Gilagóg, csóválta a meg a fejét Mama Gyökér, és letrörölte az álláról a vajda nyálát.

Mit mondtak, mikor fog rendesen beszélni?

Nem tudni pontosan. Talán holnap, de lehet, hogy harminc év múlva, mondta a vajda.

Vagy úgy, Mama Gyökér tekintete hirtelen ábrándossá vált.

Addig csak pénzt tud kérni, vonta meg a vállát a vajda.

És egy kicsit eltűnődtek ezen, hogy az még milyen messze van, harminc esztendő, bár, ha úgy vesszük, ez az Igazmondó Habred életkorát tekintve csekélység, mert róla nem lehetett tudni, hány éves, hiába is tudták, melyik napon született. Bizonyos emberek nem annyi idősek, mint ahány földi évvel bírnak. Inkább annyi esztendősek, és ilyen volt Habred is, ahány esztendő történetét képesek elmondani. A hallgatag, vén csecsemőember, akit épp úgy kellett táplálni, mint egy magatehetetlen gyermeket, egy napon kinyitja a száját és megszólal. Habred úgy tartozott a cigányokhoz, mint a szegénységük és az otthontalanságuk és az elpusztíthatatlanságuk. De egyszer megszólal, és elmondja a cigányok világtörténetét.

Így történt, hogy a cigányok, nem sokan, három szekér, mintegy húsz férfi és ugyanannyi asszonyság és a purdék, meg a csoportot követő ebek, köztük az is,

amelyik Gilagóg vajdát eltalálta, és azóta nem volt hajlandó elmozdulni mellőle, némi alkudozás után átkelhetek a folyón. Majd egyenesen a megszálló városi hatósághoz vonultak, ahol eskü alatt ígérték, hogy koldulni, lopni és rabolni nem fognak. Megfogadták, hogy kétkezi munkával keresik meg a napi betevőjüket, s mert Gilagóg megmutatta a tenyerét, melyen a jókora kérges valóban munkától származtak, a katonai parancsnok kiállította az engedélyt, s néhány katona kíséretében útnak indította őket. Úgy haladtak át a téren, melyet már nem volt szabad Szabadság térnek hívni, mint akik pontosan tudják, hogy melyik ennek a szigetszerű, szétszaggatott, girbe-gurba utcácskával hivalkodó városnak a területe, amelyet birtokba vehetnek. Egyébként sejtették, hogy nem zsíros, fekete földet kapnak a seggük alá, igaz, ilyen földdel ők nem is igen tudtak volna mit kezdeni. Az asszonyok dúdoltak. Egyenesen észak felé tartottak, ahol vizezesebb és süppedősebb volt a város földje. Most már a középső szekeret sem fedte ponyva, mert felesleges volt a titkolózás. Birtokukban volt a pecsétes és hamisítatlan menlevél, Habredről meg csak ők tudták, miféle kincs. Somnakaj most is a rózsafüzérrel játszott. Majd szórakozásképpen letépett egy szirmot, amely még véres volt, és tünődve engedte át a szél láthatatlan erejének.

Az első pillanatban úgy tűnt, a véres szirmo a porba hull, ám Isten vagy a sors irányította szelek másként döntöttek. Mert egy fuvallat, mint valami puha, láthatatlan tenyér, alálebent és megtartotta. Majd felkapta, és a magasba lendítette. Pergett és forgott a szirmo, végül egészen magasba szökve, immár végérvényesen kiszolgáltatva az erősebb és durvább légáramlatoknak, ide és oda szálldosott a tetők fölött. Aztán egy pillanatra úgy tűnt, hogy egy galamb csőrében köt ki, ám a madár végül tovarepült. S a szirmo lassan ereszkedni kezdett, még engedett néhány gyengülő szellőkésnek, majd szinte megszelídülve pergett be a Feketesas utcában egy ház nyitott ablakán. Ott pedig egy kisgyermek párnájára hullt. A gyermek önkéntelenül utánanyúlt, néhány pillanatig forgatta az ujjacskái között, majd bekapta, és lenyelte. Klára ekkor lépett a szobába, szoptatási idő volt. Az asszony állt egy ideig, kibámult az ablakon, majd hátrébb húzódott, és szabaddá tette a mellét. A gyermek azonban elutasította a bimbót. Az asszony rémulten vette észre, hogy a gyermek ujjá véres, és a szája is gyanúsán piroslik. Sebet keresett a kicsin, de nem talált. Aztán a vért az ujjá hegyére vette és megkóstolta.

Angol nonszensz költők

EDWARD LEAR

Csirkék! Csibék! Testvéreim!...

*Csirkék! Csibék! Testvéreim!
Nagy ég! Ó, jaj nekem!
E tört tojáshéj volt az én
korábbi lakhelyem?
Belőle lettem? És miképp?
És hogy mentem bele?
Muszáj, hogy teljes életem
a kétely lengje be?*

*Ki mondja meg, mi volt előbb?
A Tyúk vagy a Tojás?
Kétlábú létünk tán csak egy
misztérikus Voyage? –
Tudhattuk-e? Vagy így leszünk,
lévén mindez titok,
mi, kotkodák, mind kétkedők,
örök agnosz-tikok?*

HAVASI ATTILA fordítása

Limerickek

*Volt egy úr, lakhelye Karnak.
Díszlépést diktált egy halnak.
„Mars!” – mondta, meg: „Halt!”
De a hal meghalt;
a halak hirtelen halnak.*

*

*Volt egy úr, lakhelye Manchester.
A kölkök csúfolták: „Nem tetszel!”
Rugdosták fenékbe:
„Eriggy a fenébe!”
Megunta, és el is ment egyszer.*

*

*Lakott egy vénember Bászrába.
Rettentő hosszú volt lábszára.
Folyton csak tekergett:
Párizsból Tekirdag
egyetlen lépés volt számára.*

HAVASI ATTILA fordításai

*

*Szólt egy vén szakállas: öregszem,
szőrzetem, akárhogy törekszem,
hóbaglyok és tyúkok
fészke lett, nem túlzok,
és tegnap jött még egy ökörszem.*

*

*Volt egyszer egy öreg moldován,
megsérülhetett a homlokán,
mert csak az asztalok
tetején alhatott
(ennyi volt róla a mondokám).*

VASKÓ PÉTER fordításai

*

*Lakott egy öregúr Emsbe,
Elnyelte sajnós a Temze.
Meglétek végül, de
El volt már kékülve,
Szegény jó öregúr Emsbe.*

*

Volt egy kis ember egy gonggal,
Püfölte művészi gonddal.
Rászóltak azonban:
„Unalmas fazon vagy!”
És lecsapták azzal a gonggal.

VARRÓ DÁNIEL fordításai

HILAIRE BELLOC

Jim,

aki az állatkertben elcsatangolt, és megette az oroszlán

*Volt egy gyerek, Jimnek nevezték,
az ismerősök mind szerették,
meghívták őt teára, kekszre,
narancslekvárra, ham-and-eggsre,
kapott csokit zöld töltelékkel,
biciklit két kis pótkerékkel,
fölolvasták neki, amit kért,
sőt mi több, állatkertbe vitték –
ott érte őt a szörnyű végzet,
amit most mindjárt elmesélek.*

*Ismeritek – ismernetek kell,
hisz elmondtam már rengetegszer –
azt a szabályt, hogy a gyerek nem
hagyja el Nörszét a tömegben.
Mármost Jimnek az volt a heppje,
hogy e szabályt semmibe vette,
s meglógott ama délutánon,
hogy egymagában kóricáljon.
De nagyon messze nem jutott ám,
mert eléugrott egy oroszlán,
s megette darabról darabra,
lábfejtől fölfelé haladva.*

Nos, képzelhetitek, mit él át,
kiből elfogy előbb a fél láb –
lábszár, térd, comb –, aztán a másik,
kit az utolsó porcikáig
ízenként szép lassan megesznek.
Nem csoda, hogy Jimnek se tetszett.
Nem csoda, hogy kissé üvöltött!
Hallván a Gondozó, előjött,
s bár testes volt, csaknem sietve
ment, hogy a gyermeket kimentse.
„Pontó!” – vezényelt odaérve.
(A jószág hallgatott e névre.)
„Pontó!” – dorgálta meg keményen. –
„Fuj, felség! Fúj! Kiköpni, kérem!”

Az állat erre abbahagyta,
pedig még volt néhány falatka,
s visszaódalgott ketrecébe,
mindezt bús morgással kísérve.
Viszont amint Jim fele fordult,
a Gondozó könnye kicsordult:
az oroslán nyakig befalta,
s ott fekiúdt szegény feje halva!
Midőn a Nörsz a hírt közölte,
a család meg volt illetődve.
Szemét nyomkodva Jim mamája
így szólt: „Nos, nem lep meg halála.
Az önfejjőség lett a veszte.”
Apja higgadtan összegezte
James fájdalmas tragédiáját,
intvén összes fiát s leányát:
mindig fogják kezét a Nörsznek,
nehogy nagyobb baj érje őket.

HAVASI ATTILA fordítása

A keselyű

A keselyű-életézés:
falni két étkezés között!
Az ő szemükben más a lét, és
a tudat is lejjebb költözött.

*Tar fej, két vörös gülüszem
egy vékony, hosszú nyakra nyomva.
Jobb lecke nem kell, azt hiszem,
hogy egy nap elég egy uzsonna.*

A béka

*Legyél a békához kedves,
bánj vele jól, sose csúfod,
ne hívd őt úgy: „Lápi Lepcses”,
„nádnehezék”, „lusta húsfolt”,
ne nevezd úgy: „ugró lepény”,
„Ragyás Robi” vagy „McDuglas”,
mert ezzel az önérzetén
sosem múló sebet bökhetsz.
Nincs nála hübb és kitartóbb,
csak a gyöngédség a titka –
mondják egyes békatartók
(bár fajtájuk roppant ritka).*

VASKÓ PÉTER fordításai

A Dodó

*A Dodó hajdan mindenütt
Trappolva hápogott.
A nap most hűlt helyére sütt –
A Dodó nincsen ott!*

*A hápogó szegény Dodó
Többé már meg se mukkan –
De csontja, csőre látható
A British Museumban.*

A Selyemmajom

*Ember és Fehér Selyemmajom –
Csak ámulunk e két rokon fajon.
A selyemmajom túlélte vést-vihart,
Az ember ellenben kihalt.*

Az Orrszarvú

*Orrszarvú, bőröd kónél is keményebb.
Írántad ellenszenvem ó, de nagy!
Szarvad van ott, hol nincs a többi lénynek –
Orrszarvú, hát te marha ronda vagy.*

A Bölény

*Hiú lény a Bölény, s állattani tény,
Hogy a lábtörlő, mit hord a fején,
Mit közrefog óva a szarva,
Nem a hipotalamusz helyét mutató
Kinövés, mint véli nem egy kutató,
Hanem úgy oda lett neki varrova.*

VARRÓ DÁNIEL fordításai

Pacificus Maximus Hecatelegiumából

Myrrhinushoz, hogy küldje vissza a gyűrűjét

*Kis szippancsfenekű, küldd már, küldd vissza a gyűrűm,
Ékes aranykarikám drága zafírköveit!
Ritka becses műtárgy: belevésve a hitvesi húség,
Andromache derekát Hector ölelgeti épp.
Körbe babérkoszorú, Juno páváit legelnek,
lány tamariszkusszal nőve be trójai fal.
Két hete volt már, hogy gyönyörünk örvénye kitágult,
s Amphitryoniades zsenge Hylasba hatolt.
Két hete nyelte be ujjam a még szűz hús hasadéka,
s Oebalus részén Phoebus örömben alélt.
Órjög már a nejem, jegygyűrűm kéri kutatót,
mondjam tán, a fiúm zsenge farába szorult?
Benned kóvályog, szülnéd bár vissza a földre,
Myrrhinus, trottyantsd végre ki azt a zafírt!
Herculesüinkre, siess, új szörny sárkánykodik immár,
hitvesem az! Vérzek! Karma velőmig elér!
Csak nincs székrekedésed, Myrrhinus, rotyogatgass,
ennyire értékes tán sose lesz, ha kakilsz.
Küldjem az orvosomat? Klistélye talán besegíthet!
Hashajtót kortyolj, hátha kitoccsan a kincs!
Kérlek az égre, siess! Könyörülj, ne csapolj meg egészen!
Hisz játékaidért megfizet élvezeted.
Félek, az ócskásnál van már, uzsorás busa ujján,
szajhák közt első, elviszi tán a kamat?
Myrrhinus, ne csináld, kurvád ujjára huzatnád?
Illatozó nőcskéd hordja, amit kikakálsz?
Kéjsóvár gyűrűm küldd vissza, te mesteri tolvaj,
enyves seggedből nincs, ami megszabadul!*

A bőkezű Quintia

*Quintia oly különös, különös bűsz bőkeziúséged,
két gombot nyújtok, s vissza zakóztul adod.
Két almát küldtem, s te Dorottya egész kosarával*

lépsz hozzám, s olvad gyenge cipődön a hó.
Fél szót sem szóltam, s verssé kerekítve meséled,
rádpillantottam, s kéjbe alélva nyöszögysz.
Fél csókomból tán perverz, buja orgia támad,
s bár én voltam csak, nyalka Priapus ölelt.
Sőt, Jupiter maga! Így születik Castor s vele Pollux,
azt mondom, gyermek, s nemzi öledben a nyelvo.
Két korty borból tán csak nem lesz bacchusi tenger?
S országos tűzvész, hogyha kigyullad a szív?
Combomat érinted, s Bromiust hiszed abba bevarrva?
Fürtjeimet túrod, s Pallas elédbe szökell?
Köhhintek párat, s te koporsót venni nem átallsz?
Szemhéjam lecsukom, s hívod a tiszteletest?
Ismerlek, s ez elég, hogy férjeddé kinevezzél?
Szűzen apává tégy? Sőt, temetőbe vitess?

Kókasszad le

Kókasszad le csökött pöcsödet, Silenus, öreg csont!
Szürke számárpocakod még fuvarozza a bort?
Nimfák hadseregét fegyverzi fel együgyü bájuk?
Hájas vénasszony lett valamennyi ribanc!
Pocadt rongy bőriük, s a redők ráncokba rakódnak,
rettentő zsírjuk töcsköli kósza farok.
Rossz fogaik szuvasát bűzrepkény fonja be ínyig,
s nyálpöcegödrükként csácsog az ostoba száj.
Félre, szatírnépség, nimfáitok éke a múlté,
tarhált lépölükön süllyed a büszke hajó.
Ősz a hajuk, s Ámort kiabálnak viszketegen még,
s tajtékzó köpetük színezi ajkaikat.
Férfit kergetnek, rossz lábuk fürge a kéjre,
ámde a szárnyas kéj megfutamodva inal.
Lám, előregszik a mítosz is, íme, e kor nyomorában,
s rusnya-reménytelenül sírba kaparja a múlt.
Nimfák, nimfáink, hol vagytok, zsenge ölecskék,
el sosem ért vágyak, fölmeredő bögyörők!

Piso Jakabhoz Lepta nevében

Drága Jakab, tudom én, mért tetszik néked a város,
s mért oly trágyaszagú néked a lomha vidék!
Bordélyban lakozol, biztos fala bőszen menedéked,
dárdáddal küzdesz védve hazád rögeit.

Bacchus, a bő torkú borral buzdítja kupádat,
s mámore szétözönöl nyalka baráti habon.
Oly finomak, kecsesek, csalafinták – mondod – a hölgyek,
titkos kódjaikat rég kitanulta szemed.
Téohit: a szende falun nincs kultúrája a kéjnek,
őszintébb a gyönyör, hidd el, a búzamezőn.
Berkekben futosó Dianát hányat lel az ember!
Ámde Priapust vágy mind csak ölelni a lány!
Kis, toszogó bögyörök féllankadt töcsköletére
pénzéhes ringyók városi nyája leseng.
Itt, aki hálótlan, nem jár zavarosba halászni,
és a halászbárkát tisztelet illeti meg.
Szántani, vetni, aratni ha nem tudsz, húzd el a csíkot,
szőke Ceres nászát meg ne zavarod botorul!
Nem vagy jó madarász? A kalitkát nyitva felejtetd?
És lépedre galamb tolla-pihéje se száll?
Malmot nem hajtasz? Liszteszsákos labirintus
közt fonalat nem lelsz Theseus árnya gyanánt?
Zsenge Hylas nem akad buzogányod hordani önként?
S izmaidon nem ömöl végig a nárdusolaj?
Zsenge babérkoszorút nem fon szűzkéz a hajadra?
Nem lantol Dávid, míg te a bort böfögöd?
Itt csak az élet örül, roppant mély kriptá a város,
menj oda csak, dízsír vár meg a hullaszag ott.

Társait a bordélyba csalja és még büszke is rá

Nos, társak, tán rücskös, parti lebujba citáltam
szátok s lábaitok közt a parázna rudat?
Nincs finomabb ház Ferrarában, a menny adományá,
legnemesebb tagotok képe ragyog kapuján.
Fáklyák bős taraját simogatja a lánykalehellet,
s műértő hímfül hárfazenének örül.
Hajkoronákat látsz? Buja Aphrodite bodorítja,
férfitenyér-takarót vár a pucér fenekük.
Légkosaras mellük be-behintve arannyal aranylik,
meztelen öltözetük égi szabója: Venus.
Kormos kámzsát ölt, s ide caplat el éjjel a püspök,
s nincs bankár, akinél többszörösebb a kamat!
Bósz jogarát odaadja akárki rimának a császár,
mert öle trónján itt rendre Lycisca csücsül.
„Mért nyúká! ez a nő, mit akarhat? Csillan a combja,
szőrpamacsot villant fátyolozott öle is!
Cuppog, mint a Chiméra amaz, fürdőzik a másik,

*férfierény-súlyt mér langy gatyapőcön a kéz.
Százkezüek lakják netalántán ezt a világot?
S száz kezeikbe akad fognivaló nem is egy!”
Melpomené, a pomádés mellű lép legelőször,
ékszerezett klitorisz jelzi Cliót, a vagányt.
Fémpiercing a csöcsén és ajzószert nyel a torka,
bőrfallosz kucorog Calliopé öle tájt.
És Euterpé tág terpeszben tolja ölét ki,
s persze, Erato langy popsija is tetovált.
Korbácsot lóbálva Thalia ijeszti a férfit,
Terpsichore térdén búvóli hangszereit.
És Polihymnia nem pirulékony, bármire vágysz is,
szórtelenítőkrém fényezi táncos ölét.
Itt jön Apollón is, ha netán más vágyra kacsintgatsz,
ékességeivel mennyei karba emel.
Nos, társak, nem a Parnassust élvezzük a csúcsig?
Tán nem a költészet temploma itt ez a ház?
Száz örömet lelsz itt, százszor százat kamatyostul,
száz vers áldozzon, s századok éke legyen!*

Protekció

A veszettség és a kövér költők, csak ezektől tartok, mondta Lécz, amikor már a második palack is elfogyott, és a nyári alkonyat úgy telepedett köré, mintha ivó-cimborája volna. Itt még élő ember nem látott költőt, nem is tudták kiféle, miféle lehet az olyan, a veszettségtől viszont mindenki irtózott, mert akkoriban már egyre több róka szökdösött be a házak közé, talán az éhség hajtotta őket vagy épp az eszeveszett kíváncsiság, és sokáig lehetett emlékezni arra a vörhenyes habra, ami az úton maradt, miután az agyagos cigányok agyonverték őket. Ez volt akkoriban a veszettség: veres, bűzös nedv, amit mohón szívott fel a föld, és ha átragadt az emberre, belülről marta szét, de kínjában még a háztetőre is felmászott, hogy onnan vesse le magát.

Lécz művelt embernek számított, aki még álmában sem kacérkodik a halállal. Rendszerint a kerületi szavalóversenyek bírálóbizottságába is meghívták, mert ezeket valahogy – az ínség ellenére is – minden évben megtartották. Költeményt többnyire kalendáriumból válogattak a jelöltek, meg ami úgy kézről kézre járt: foszladozó újságkivágás vagy csupán egy irka, amelyikbe ábrándosabb nagyszülő vezetett be hullámozó sorokat. Bár nem mindenki értette a versengés lényegét, a terem rendszerint zsúfolásig megtelt, mert a lányok legszebb ruhájukban álltak ki a színpadra, a lépcső tetején kivillantották sápadt bokájukat, és a hajuk is finoman libbent a kultúrház selymes huzatában. Az ilyesmi laikusoknak való, mondta Lécz, aki némi habozás után mégis minden évben elvállalta a felkérést, majd két órán át figyelte önuralommal a keresztrímek fegyelmezett zenéjét, a testtartást, a darabos gesztusokkal kiemelt mondanivalót, és ennek megfelelően is pontozott, vállalva, hogy a nézőtér kevésbé értő része kifütyüli. A tét nem volt kevés, a díjazottak ugyanis egy év leforgása alatt menyasszonnyá értek, vagy legrosszabb esetben a Kék Nefejejs feldolgozóává avansáltak kiterjedt rajongókörrel.

A protekciónak is egyszer, egyetlenegyszer engedett Lécz. A lányt Strumf Orsolyának hívták, és már az iskolában felhívta magára a figyelmet, mert sosem keveredett a többiekkel, ábrándosan ült a padon, vagy hosszan bámulta a lehullott falevél erezetét, s mert sosem vett fel szoknyát. Bő, kifényesedett inasnadrágban lófrált kora tavasztól késő nyárig, talán divatból, vagy egyszerűen csak az apja hiányzott neki, akit pedig sosem látott. Lécz nem tudta eldönteni. Szinte semmit nem volt képes eldönteni a lánnyal kapcsolatban. Valóban érdeklí az a már-már kegyetlenségig elmenő érzelemmentesség, ami a kiválasztott József Attila-vers titkos motorja? Vagy inkább azokért az ebédekért jár a felkészítőre, amiket Lécz hamarjában ütött össze a felkészítő utolsó perceiben, s alig volt több az egész némi vizes laskánál, amire a változatosság kedvéért túró, diót vagy mákot szórt?

Strumf Orsolya ugyanis egy nap a fejébe vette, hogy kitartással egészen az országos szakaszig masírozhatna, persze ehhez kellene egy kis profizmus is, tette hozzá zavartan Lécz, amikor a rendhagyó kéréssel felkeresték. Emlékszik, nagyszünet volt, rendszerint ekkor léptek ki a tanárok a közeli bisztróba, ő maga is oda készült, tudja, mert épp az aprót forgatta a tenyerében, hogy vajon futja-e a barackra, vagy ma is kevert lesz, pedig az rohadtul kaparja az ember torkát, de hát mit csináljon, a szokás az szokás, amikor odalépett hozzá ez az Orsolya, csengő hangon, szinte kiáltva bemutatkozott, s máris darálni kezdte a tervét. Jól van, jól van, derék dolog, próbálta előbb elhessenteni azt a kis prücsköt, mert akkorra már eldőlt, hogy másfél barack is lehet a dologból, esetleg három kevert, ma már úgyszincs több dolga, de az nem engedett, nem állt félre, s amikor kifogyott a szóból, durcásan felszegte a fejét, és úgy nézett Lécz szemébe, mintha egész nap ezt a mozdulatot gyakorolta volna a tükör előtt. De nem is ez döntött. Ez a kislányos dörzsöltség vagy mi. Hanem hogy olyan konokság, az eltökéltségnek olyan mély sötétje villant a szemében, amit addig csak a Juditéban látott, s azt is csak egy alkalommal, amikor a lány néhány pohár vörös után eldöntötte, hogy ha törik, ha szakad, de megszerzi magának azt a tunnyadt, langyos embert, aki ő volt akkoriban. Aki pedig látott már ilyesmit felszikrázni egy nő szemében, az nem felejt el, amíg él. Sőt, ami még rosszabb: keresni, kutatni fogja sírva vagy épp káromkodva, mikor milyen napra ébred, s ha szerencséje van, még idejében rájöhet, hogy ezt nem lehet megtalálni, ez nem elcsámborgott kutya, amit darab szalonnával magához édesgethet az ember, az ilyesmi vagy van, vagy nincs, s legtöbbször persze nincs. Így történhetett, hogy végül elkezdett valamit dadogni a profizmusról, ahonnan aztán eljutottak valahogy a felkészítőikig, hogy igen, akkor hetente kétszer, persze ígérni ilyen dolgokban semmit sem tud, hiszen az is lehet, hasított hirtelen Léczbe a félelem, hogy Orsolya tehetségtelen, mint a bot, képtelen ráérezni a szavakban rejlő titkos energiákra, s akkor az első találkozás után csak maszatolni fognak, hogy kitöltsek valamivel az időt. De nem volt az, hál' istennek. Nem is győzött ezért eleget hálálkodni a sorsnak, ami idevetette elé ezt a megmunkálásra váró, könnyed matériát, még akkor is, ha Orsolya szeméből már az első hét után elszivárgott az eltökéltség, s nem jött helyébe igazán semmi, hacsak a legyőzhetetlennek tűnő étvágyat nem tekintjük valaminek, ami egyazon érdeklődéssel habzsolt fel szinte minden rághatót Lécz lakályosan csupaszbérleményében.

Ez volt. De Lécz napjait ez is meg tudta édesíteni. Képes volt felhígítani az idő sűrűn hömpölygő múlását, ami egy réges-rég elvált férfi életében bármikor döntő lehet, hiszen könnyedén sarkallhatja dologtalan semmittevésre vagy önfeledt italozásra, mint ahogy sarkallotta is, de suttozhat alig lerázható dolgokat az élet bús emészthetetlenségéről, mint ahogy suttozott is, s ilyenkor Lécz azon kapta magát, hogy söralátétekre vagy zsírpapírra jegyzetel, amiket aztán reggel vihogva olvas fel magának a fürdőszobában, ha épp nincs kedve sírni. Ezekben a morzsákban egy Judit nevű hösnő hol egy román vízszerelevél, hol markos taxisofőrrel lépett le, vagy csak úgy felfedezni vágyta hirtelenjében a világot, ám egy jelenet mindvégig vissza-visszatért az írásokban: az a pillanat, amikor az elköltözés döntő szakaszában a hösnő fehérneműi közé csomagolja a kiszemelt tárgyokat és poharakat, mert újság épp nincs kéznél, s ha ezt még megálmodta, hát verejtékezve ébredt az-

zal a fojtogató sejtéssel, hogy ezek után sohasem lesz képes nyugodt szívvel lehúzni egy nőről semmiféle bugyit. De nem is akart. Nem is lehetett. Se alkalmiról, se feleségnek valóról. Igazából akkor volt a legelégedettebb, ha nehezen jött mámorában már nem volt képes megítélni, hogy a zsírpapírra firkantott írás valóság-e, esetleg abból táplálkozó mohó fikció, amit nem érdemes komolyan venni, vagy talán ő maga is egy zsírpapírszerű figura a maga kidolgozatlanágával, akit valaki más olvas fel reggelente, merő szórakozásból persze.

– Maga alkoholista – állapította meg Orsolya egy efféle mondat után, pedig akkor már azt fontolgatta, mégiscsak mesélni fog neki valamit az életéről.

Az ilyesmire pedig alig rímel valami. Talán egy Szilágyi Domokos vagy késői Ady. De hát hogyan is lehetne mindezt egy kislány szájába adni? Még ha inasadrágban jár is, s ha ígéretes magabiztossággal mozgatja is csípőjét hazafelé menet. Sehogy. Teljességgel reménytelen. Pedig ettől a pillanattól Lécz nem ivott egy kortyot sem, és takarítani is többit takarított, mint amennyi kijárt volna a hónapos szobának. És az sem maradhatott észrevétlen, hogy egyszer szalvétát készített a tányér mellé, amit Eperjesné vegyesboltjából vételezett mintegy mellékesen, bár égő fülekkel, mert a tulaj, az a sosem fáradó hírügynökség úgy mosolygott rá a kasszagép mögül, mintha legalábbis gyónni jött volna ide, a leárazott marhakonzervek és száraztészták közé. De végül is megérte, mert Orsolya, aki már az első napok után magabiztosan mozgott a lakásban, mintha olyan tudás birtokában lenne, amit azért megosztani még senkivel sem mer, vette a lapot, igaz, ez csak a felolvasás alatt derült ki, amikor a csengő hangok mellé némi remegés költözött, lehet hogy ezerből senkinek sem tűnt volna fel, de az ő zenészfüle egyből kiszúrta, hogy na igen, itt van a szalvéta, ami akkor már rúzs- és mákfoltosan hevert a tányér szélén. Ám hogy mire is használhatná ezt a megingást, felhasználhatja-e egyáltalán, ebben már nem jutott dülőre, hiszen meddig terjed az ő kompetenciája, tette fel magának a kérdést a józanság gőzeiben forrongó estéken, amikor már azt is lehetségesnek tartotta, hogy azok a tovafuló, kihasználatlan évek mégsem voltak istenáldotta adományok, mint ahogy eddig magyarázta magának.

Talán emiatt lett inkább Petőfi. De lehet, belejátszott az is, hogy Orsolya képtelen volt kellő eréllyel és elszántsággal odatenni az *Elmaradt ölelés miatt* zárlatát, pedig órákig gyakorolták, de az *Én nem vagyok bolond* még akkor is úgy hangzott, mintha segélykérés lenne, vagy épp ellenkezőleg, nagyvonalú, gúnyos diagnózis, ám semmiképpen sem az a diabolikus őszinteség, mélylélektani föleszmélés, amit Lécz minden alkalommal kész volt kiolvasni a költeményből.

– Hát akkor legyen a *Kis lak áll a nagy Duna mentében* – legyintett Lécz, mint aki visszavonhatatlan ítéletet hirdet. Holott örvendenie kellett volna, hiszen innen már nem volt különösebb baj. A Strumf-lány ösztönösen hozott ki a sorokból eleven érzelmeket és megindító gesztusokat. Izzadt tenyerét például többször simította végig a combján az emlékezés fájó pillanataiban, de karját is a levegőbe lökte, mintha láthatatlan fa gyümölcsseit kívánná sürgősen leszüretelni, holott mindössze a *Kínok égtek a szülőkebelben* kezdetű szakaszt kellett kidobni kicsit, s utána megállni szusszanásnyira, hogy a hallgatókban ülepedjen az üzenet, a mondani-való. Lécz, bár el kellett ismernie: a produkció valóban felette állt már a helyi szakasz mindenkori színvonalának, így a továbbjutást egy hirtelen jött megfázáson kívül aligha veszélyeztethette egyéb akadály, mégis gyanakodva fagyelt.

– Púder! – fakadt ki, amikor már a laskánál tartottak. – Ez púder. Betanult maszlag, semmi több.

– Na és? – nézett rá hűvösen a lány.

– Nem erről volt szó.

– Hát miről? – nézett rá újra.

– Hogy majd találunk valamit. Érti, ugye, hogy végül találunk valamit, amire mindketten büszkék lehetünk – nyögte ki, és szinte beleizzadt a dühbe, hogy az utolsó üveg borát nagylelkűen elajándékozta két héttel ezelőtt.

Ettek. Csendesen, mint a házastársak.

– De hát maga nem az a fajta – mondta végül Lécz, igaz, már csak az ajtónak, mert végül Orsolya elment, és a férfi csupán remélni tudta, hogy jóllakottan.

Vannak nők, akik úgy hagyják hátra a szagukat, mintha táskát vagy rúzszt felejteneék ott, mintegy jelezve, birtokba vették a területet, még ha igazából nem is tartanak rá igényt, még ha sosem gondolták is komolyan a helyfoglalást. Nincs mit tenni ilyenkor. Legfeljebb lődörögni lehet abban a rozsdás, szomorú illatban, a mosdatlansággal vegyes szenvedélyben, amit egy ilyen fiatal, még fejlődő test párolgat magá körül. És ez nem tűri az árnyalatokat, taktikát vagy mellébeszélést, magyarázta Lécz másnap, kér és követel, de elfogadni már alig akar, megelégszik a pusztá követelőzéssel, s baszhatja, aki lépre megy és kitérülkőzik.

– Miért nem szellőztetsz? – vont vállat Bujtár, a tornatanár, és lefelé fordította a poharát. A Nefejejsben ilyenkor már tudták, sörrel még kilazít kicsit, aztán megy a dolgára. – Én mindig úgy csináltam, apám, hogy aki a bordásfalon nem tudta legalább kétszer felhúzni magát hasból, az nem is érdekelt. Hát az olyan meghal alattam.

Pedig Bujtárból senki sem nézte volna ki, hogy harmincöt méternél is messzebb hajítja az ojalabdát, vagy hogy kalapáccsal szinte bármit összetörhetnek a hasán, amíg egyszer egy betonöntvénynél rendesen be nem vérzett, s azután a sörön kívül már semmi sem esett neki igazán jól. Lécz a lefordított poharat bámulta, azon is egy vízcseppet, amely csigalassúsággal araszolt le az oldalán, még néhány másodperc, és eléri a pultot, aztán felnézett, mert úgy érezte, mégis csak a Bujtár szemébe kell néznie, kikémlelni a mindig viaszos, kopott szempárból, hogy mi a faszt akar azzal a bordásfallal, s talán válaszolni is illene, mert ha itt és most nem jut eszébe semmi frappáns, semmi találó, akkor viszont ütnie kell, erőset, és valahová az ornyeregre célozni, hogy a másik egyből megszedüljön. De aztán hiába markolta meg a pincekulcsot a zsebében, mert eszébe jutott, hogy Strumf Orsolya úgysem látogatná meg a kórházban, legfeljebb ha csokrot küldene valamilyen előre megírt szöveggel.

– Meghal az anélkül is – mondta végül, de Bujtár most nem akart megsértődni. Tudta, amit tudott. A tornaterem hátsó részében például, ahová a szégyenlősebbek jártak átöltözni, azon a poros, matracok pállott szagával permetezett helyen mindig engedett neki valaki, még ha csak a mellét mutatta is meg, de olyanok is akadtak, akik odavonták kezét a kis, satnya háromszögükhöz. És hiába lett fegyelmi a dologból, az áldozatok sosem vallhattak semmi érdemlegeset, mert Bujtárt napvilágnál valahogy mindenki szégyellte: hirtelen vörösödött, mint a kamaszok, és nem volt fogása az egész embernek. Attól lehetett tartani, ha víz éri, hát feloldódik benne, akár a lúg.

Azon a tavaszon aztán minden összejött. Sötétszürke, ragacsos fellegek ereszkedtek le a hegyekből, s szinte marokkal kellett gyűjteni a fényt, de a házakba így is alig jutott valami. A levegő megsűrűdött, olyan lett a tapintása, mint a friss kocsonyáé: ha valaki sokáig kint maradt, áttetsző, zsíros lévé olvadt a tenyerében. Aztán a fél egyes gyorsot állították meg kétszer a Harasi-dűlőnél, mert előbb Eperjesné, aztán meg a férje feküdt a sínekre, s ez utóbbi addig fel sem kelt onnan, amíg a mozdonyvezető személyesen kezét nem rázott vele. Akkor már az is felmerült, hogy őriztetni kellene a pályát, mert másoknak is viszkedett, hogy bekerüljenek az újságba, ahol a kiszámíthatatlan emberi tényezőről vagy épp a huliganizmusról beszéltek, de mindig lehozták a delikvens képét. Azon pedig már végképp nem lepődött meg senki, hogy a szavalóversenyt is el kellett halasztani, előbb mert a kémény mellett lazult ki a bádóg, és a hólé akadálytalanul csoroghatott végig a falakon, azután pedig telefonon szóltak le, hogy most az egész valahogy nem aktuális, várjanak egy kicsit, de aztán Tatár, az iskolaigazgató mégis kijárta a bizalmat. Mindössze a műsor elé iktattak be egy általános tájékoztatót, amit legtöbbször a büféből hallgattak végig, ahol a protekciósoknak vodkát lötytyintettek a málnaszörpjükbe.

Lécz egy ablakmélyedésben várta meg a verseny kezdetét. Zavarta a zshivaj, főként a készülődők ostoba izgalma, amely elnyomta a kályha duruzsolását, a koccanó poharak reszketeg örömet, és már egy órája megállás nélkül áradt a lépcsőforduló felől, abból a parányi szobából, ahol a buzgók és a bátortalanok még egyszer átismételték a szakaszokat, de inkább a szépítkezés folyt gőzerővel, az utolsó simítások véget nem érő rituáléja. A városból hozott kölnivizek, az idegesség gyötrő kipárolgásai, az értelmetlenségig mormolt mondatok olyanná varázsolták a szobát, mint egy báltermet, ahol egyszerre készülődnek esküvőre, húsvéti mulatságra, illetve sorsdöntő sporteseményre a részvevők. Ebbe vegyültek el Bujtár figyelmeztetései, aki minden évben kötelességének érezte, hogy távol tartsa a kíváncsiskodókat, mintegy őrt álljon az ajtó előtt, s bár nagy volt a kísértés, mégis megállta, hogy a belépő rokonok válla fölött ne pillantson a kitörni készülő, perzselő masszába. Mindössze a hónalja alatt növekvő félholdak árultak el valamit feladatának emberfelettségéről, talán ezért is viselte őket úgy, mint rejtett kitüntetések.

Attól félt, ha legcsekélyebb mértékben is átengedné magát a láznak, akkor nem lenne képes uralni többé. Nem tudná a kellő pillanatban hűvös számokká idomítani, majd eltolni magától egyszer s mindenkorra. Különben sem ez volt fontos. Ez a nagyképű körítés. Ez a cirkusz. Nehezen viselte a Fodolyán szakállára csöpögő málnaszörpöt, mert ő is csakhamar rákapott a koktéltra, hogy kezdésig a vécét is megjárja, vagy Bézs agyafúrt fejtörőit, melyek igazából csak a büfés feleségének képzeletét mozgatták meg, ő kezdte víztől kimart ujjain számíthatni a megoldást, vagy ide-oda tologatni a kitett gyufaszálakat, amíg Bézs hamiskás mosollyal fel nem oldotta a rejtélyt, s a kacagásba bekapcsolódott Tatár is, mert egy jó vezető pontosan tudja, mikor kell oldani a hangulatot. Aztán felemelt ujjal jelezte, hogy az utolsó kör jön, mindenki úgy igyekezzen, azután már el kell foglalni a helyeket.

Nem értettek semmit. De hát miért értettek volna? Pár méterrel odébb a Strumf-lány életében először cserélte le inasnadrágját szoknyára, először fonta körül bokáját, vádliját, combját a selyemharisnya idegen hűvöse, majd nézte

meg magát lábujjhegyen a kályhának támasztott tükörben, kicsit félve, de bizakodó tekintettel, mint aki azért nem számított másra: feszes, pontos ívek nyújtóztak a szoknya széléig. Tenyérrel besimított még a szoknya alá, elrendezte ezt a hideg, száraz anyagot, ami a comb belsején egyből felforrósodott, és akkor már nem állta meg, tovább csúsztatta az ujjait, mintha egyenként szeretné kitapintani a szemeket, és utólag vette észre, hogy még a nyála is kibuggyant a szája sarkában, fényesen és érintetlenül, akár egy elveszettnek hitt családi ékszer.

Fél óra múlva túl volt az egészen.

Nem lehetett vita. Fodolyán hevesen szorította meg Lécz karját a szavalat után, s talán súgott is volna valamit, de ő elhúzta a fejét, nem volt kíváncsi senki véleményére, mint ahogy a vastaps sem nyújtott elégtételt, úgy jutott el hozzá, mint egy kifürkészhetetlen gép meg-megújuló kattogása. Mindenki a tízesig forgatta a pontozó táblácska lapjait. A verseny ezzel el is dőlt. Azt a néhány lányt, aki még hátra volt, már csak a tisztesség kedvéért hallgatták végig.

A díjat rezzenéstelen arccal vette át. Aki nem ismerte, úgy gondolhatta, a túlzott önbizalom teszi, a győztesekre kimért fölény és gőg, pedig játék volt ez is, néhány idevágó verssor és némi fegyelem. Ne engedje visszakívánni az öltözőben hagyott nadrágot, viszont engedje meg, hogy a terembeli tekintetek öltöztesék fel, s törődjön bele, hogy azok számára immár ez lesz az ő egyetlen viselete, és ez talán jó, talán rossz, de mindenképpen haladék valami elől, amit megnevezni még maga sem mer. Mindezt tisztán látta Lécz, többször is, ahogy egy rossz filmben emlékeztetik a figyelmetleneket a kulcsjelenetre. De leginkább akkor volt jó, amikor nem hagyta, hogy rátörjenek, vagy fékezni tudta a képek ritmusát, mert különben akaraterével együtt söpörték volna el, amikor épp enni készült, vagy az udvaron stopperezett, és így megesett, hogy az utolsó, kövérkés, fényesre izzadt lányoknak ezer méteren jobb időt írt be. Ingatta is a fejét Bujtár, hogy az istenit, András, már a Zoltai Irma is háromnegyven alatt van, ami kész képtelenség, hiszen valósággal be kellett könyörögni a célba, és hát enned is kéne, tette hozzá, rosszul vagyok, ha rád nézek.

– Nincs ez jól – mondta végül, mert Lécz intett, hogy rum lesz, mint mindig, ha komolyabbra terelődött a szó.

Alapjában véve igaza volt Bujtárnak. A verseny után ketten is felkeresték, a makacsabbikat a verandáról zavarta el, mert odáig hozta utána a kiválasztott Kosztolányit. Kiabálni kellett, de hát ki nézte azt már akkor. Aztán a csengőt szerelte le, maga sem tudja, miért, valahogy nem volt kedve ajtót nyitni, s többször azon kapta magát, hogy nem köszön, még az ismerősöknek se, pedig talán szeretne, nyílna a szája, valami mégis visszaszívja az egészszet, vissza a test homályos üregeibe. A nemköszönéseknek persze meglett az eredménye. Eperjesnél nem vehetett többé becsületszóra semmit, a Nefelejcsben az aljából mértek, ahol már zavaros, reszelős volt a bor, és Fodolyán is kiprédikálta egyszer, igaz, később az utcán bocsánatot kért, de az már annyit használt, mint megesett lánynak a tízparancsolat. Aztán, mintha a Fennvaló tenne így pontot valamilyen bonyolult történet végére, Bujtár ejtette le fejét egy mondat közepén a pultra, ahol zárásig békén is hagyták, azután viszont már hiába szólongatták, rángatták, locsoltak vizet az arcába, halott volt visszavonhatatlanul.

Lécz akkortájt kezdett el magában beszélni. Előbb motyogott, mintha kenyér-

sarkat majszolna, majd egyre bátrabban, egész szavakat, néha még mondatot is. De nem ezért hívatta be végül Tatár az irodájába. Ha nem pontozott volna össze-vissza az iskolai szakaszon, talán megússza.

– Nehéz lenne ezt másként mondani: csalódtunk magában, fiam – mondta Tatár, és kotorászni kezdett a fiókjában. Léczen boldog bizsergés futott végig. Évek óta nem szólították így. Talán utoljára a katonaságnál, de az sem biztos.

Maga elé terítette a fiókjában talált papírokat. Aztán, mintha sehogy se akarna hinni a szemének, csóválni kezdte a fejét.

– De hát maga volt a mérce! – kiáltotta, s Lécz nem tudta eldönteni mindez szemrehányás vagy utólagos dicséret. – Mi, többiek, megmondom őszintén... csak úgy érzésből, ahogyan belülről jött. Hát érti, nem?! Ahogy valaki megáll egy Picasso előtt.

Tatár nevetett és izzadt. Nem látványosan, inkább úgy, mint aki nem talál valamit, pedig az előbb még a kezében tartotta.

– Mert az mégiscsak botrányos, hogy ez a Zoltai megy tovább a kerületire. Hát még a színpadon se áll meg rendesen! Hát mit nézett tulajdonképpen?! Egyáltalán van mit nézni az ilyeneken? Perverzkedni? Aztán megadni a maximumot? Ez nem vicc, az istenit! Ennek nyoma marad!

Visszatette a lapokat a fiókba.

– Csak tudnám, mi jár a fejében – nézett rá.

Most például a Zoltai hangja. Az a reszelős, borongós bádoghang. Mert kétségtelen: odafent befelé fordította a lábfejét, s ringatta magát félelmében. Talán hadart is. De a szeme! Az a riadt, hidegkék tótükör, amit nem zavar se szél, se vadállat. Hát azt is lehetne nézni egyszer. A szemüket. A többi tanítható. Elsőre kicsit tényleg nyers. Egy alig metszett Karády.

– Megengedem – kezdte az igazgató békítőleg –, hogy túlterheltük. Hiszen most a maga reszortja lett a torna, amióta Bujtár... És megértem, hogy nem igazán vág a szakmájába.

– Ez nem bosszú, ha erre gondol.

– Akkor mi?

– Nem tudom. Talán elbambultam.

– Elbambult? Ezt mondja nekem?! Egy évben egyszer.

Felemelkedett a székéből.

– Akkor is elbambult, amikor súgnia kellett? A színházban, akkor is?!

– Megtörtént – mondta Lécz. Nem akart Tatár orrára kötni szakmai titkokat. Hogy mindent összevetve átaludta *A vadkacsa* nagymonológját. Meg a belépőket. Az egész második felvonást. Díszelőadáson. Különben miért lenne itt? Kiténtetésből?

– Én azért adnék magának egy utolsó esélyt. Egy utolsó utánit – mondta hivatalosan. – Maga dönti el, mihez kezd vele.

Elbizonytalanodott. Abban a pillanatban szeretett volna hozzábújni valami-képp Tatárhoz és bevallani mindent. Orsolya illatát, az ebédeket, a szalvétát. És hogy már Bujtár is megmondta. De akkor már nem lehetett volna visszakozni. Ment minden a maga útján.

Az utolsó esélyt Bittner Gyulának hívták. Hivatalosan küldték, a délutáni gyorssal. A reggeli eligazításon Tatár mindenkit név szerint kért, tegyen meg

mindent, hogy a rangos vendég elégedetten távozhasson. Mert már nemcsak ez a rongyos verseny a tét, mondta, hanem hogy megint a miénk legyen, ami a miénk. Akkorra már eldőlt, hogy Lécz fogadja majd a költőt, aki egyben a zsűri elnöke is. Személyesen válogatta, majd ragasztotta ki a faliújságra azt a tudósítást, mely hírül adta, hogy ez a Bittner, akit autóval hoznak majd el a belvárosi pályaudvarról, díjat kapott egy távoli, mediterrán országban. Az ólomfényes képen kivehetők voltak a távoli ország pálmái a szürke ég nehéz kupolája alatt, lennebb a népes küldöttség előtt két ember, amint a fényképész felé fordulva kezét szorítanak. Még egy ilyen, mondták a jólétesültek, és tananyag lesz az illető. Érettségi tétel.

Bittneren láthatóan új öltöny feszült. Mindössze a jobb mandzsetta fölött fényesedett ki tenyérnyi helyen a szövet, mintha rendszeresen odatorölné az orrát, de Lécz rémülten hessegette el a gondolatot. Szuszogva kászálódott le a vonatról. Nem volt kövér, inkább a készenlét látszott, a test sunyi ébersége, hogy megtoroljon minden megingást, minden zsírosabb falatot. A mozdulatok ugyanakkor olthatatlan sóvárgásról tanúskodtak, mely ezen az éberségen függött, azt táplálta és oltotta ki, a megbékélés szemernyi esélye nélkül. Válltáskája volt, és egy könnyű kézipoggyász, ezt Lécz némi udvarias vonakodás után magához vette. Kevesen álldogáltak a peronon. Bittner fűrgén szlalomozott közöttük, néha a vállá fölött hátrapillantva, hogy kísérője tartja-e a lépést.

Nem hasonlított a fényképre. A csalfaságot nem is az arca leplezte le, hanem a járása. Az ott, a képen semmiképp sem járhatott így. A zömök törzsből kipattanó kurta, inas láb minden lépésnél birtokba akarta venni a talajt. Birtokba venni és elpusztítani. De mivel ez mégsem lett volna illendő, a mozdulat félúton megtorpant, átszelődött: a kegyelmet nem ismerő sarkak helyett a pipiskedő lábujjak érintették előbb a földet. A bizonytalanság persze hamar kifárasztotta. A felüljáró után diszkrétan gyöngyözni kezdett a homloka, majd az ing alól, a zakó hasítékából lebbent elő puha pára. Mintha csak céltalanul tenné, nekítámaszkodott a lépcsőfeljáró rozsdafoltos korlátjának. Szemében segítséget kérő fények gyúltak ki, de Lécz tudta, semmivel sem sértené meg jobban, ha engedne a kérésnek. Bent, az autó kárpitszagú hűvösében már cinkosan pillantott rá. Talán ha mellette ül, a térdét is megpaskolja.

A Nap függönye mögött csöndes beletörődéssel fonnyadt a város. Az útvonatra nem emlékezett, milyen terek és milyen kereszteződések lassították az autót, milyen épületek homlokzatai vetettek hirtelen árnyékot az ülésre, miképp a verseny is úgy jutott el hozzá, ahogy az álom borítja fel az érzékelés fáradt logikáját. Bittner elemében volt, ezt bárki beláthatta. Mint a hal, mely nem kérkedik az életét fenntartó közeggel, csak belakja. Anélkül, hogy észrevenné, hozzáidomul. Észrevételeit, ha voltak, mindvégig a közönség felé fordulva adta elő. Csendesen, hogy egyből elhalkuljon a terem zsongása, és határozottan, hogy ha akarná, se beszélje túl senki. Rövid, világos mondatokban beszélt, nehéz lett volna félreérteni. A jegyek egyszerre tükrözték a szakmai elvárások szigorát és vetették figyelembe a terembeliek érzékenységet. Profi volt. Mint a hal.

Késsel és villával evett, ezért mindenki késsel-villával evett. A Kék Nefelejcs hátsó termében vacsoráztak, melyet az alkalomra vendéglővé alakítottak át, s tényleg minden simán ment, mindössze Bárdos Janit, a tulajt kellett lebeszélni,

hogy ne saját kezűleg mérje ki az erőlevest. Fodolyán keveset beszélt, ha mégis megszólalt, a fejét eluraló szaggatásokat írta körül egyre nagyobb élvezettel, s ehhez még Bittner is hozzászólt, akinek Bézs már a hidegtál után előhozakodott legújabb rejtvényével, melyhez még egy kockás irkalapot is egyenlő részekre tépett, s csupán Tatár pisszegésére seperte össze, de akkor már az asztalon gőzölgött a pörkölt. A vendég kimerően evett. A nem tetsző falatokat, főként a hús fehérlő széleit a villa hegyével ügyesen s némiképp tüntetően a tányér szélére kormányozta. Lécznek viszont a káposztás tállal gyűlt meg a baja, valahogy túl messzire tették, s hiába döfött bele egyetlen erőteljes mozdulattal vagy kezdte el nyújtott karral kilapátolni, félúton rendszerint elhullajtott néhány szálát. Hogy az árulkodó foltokat leplezze, előbb a sótartót, majd a borospoharat vonta oda, s amikor már kifogyott a mozdítható tárgyakból, lemondott az egésztől, pedig a pörkölt nagyon húzta magára a savanyút. A mindent feloldó tölgyesi muskotály pedig, melyet Jani érezhetően a vacsora fénypontjának szánt, s épp ezért nem akarta, hogy az étel mellé pocskolják el, egyre késett.

Tatár, miután leszedték a tányérokot, elérkezettnek látta az időt, hogy néhány saját költemény előadására kérje fel a vendéget. Tekintettel a körülményekre, mondta. Bittner fegyelmezetten hallgatta végig, majd szabadkozni kezdett, hogy ettől inkább eltekintene, hiszen barátok között van.

– Az énekestől sem várhatjuk el, hogy folyton áriázzon – tette hozzá.

Nem volt ereje ellenkezni. A felesége már várta, a verseny, de inkább az előkészületek teljesen kimerítették. Hiába kapaszkodott székébe, saját súlya húzta le. Bittner úgy nézte az igazgatót, olyan őszinte érdeklődéssel, akár egy érdekesebb bogarat a vitrin mögött.

Elköszöntek. Lécz maradt, hogy a megbeszélés szerint szállására kísérje. Nem volt fáradt, csak ahogy valamit összegyűrnek. Verssorok zajongtak a fejében. *Fekszem a deszkán, férgek közt fogoly állat, meg a Mint a gyermek, aki bosszút esküdött és felgyújtotta az apai házat.* Az a kis fitos orrú szöszke, hogy oda tudta tenni ezt a sort. Barátom, mintha a gyufa még ott égne a kezében. Itt kezdődnek a dolgok. Nem nyert semmit, de ezen a szinten ez már nem is fontos.

A költő, akinek távoli, láthatatlan sikerét megörökítette a faliújság fotója, minden ujját alaposan megtörölte zsebkendőjében, s amikor úgy vélte, parányi szaft sem tapad már a kezére, tompa hangon megszólalt:

– Tudom, hogy magát idecseszték mellém. Ne, ne is tagadja, a hazugság csak megnehezíti a dolgunkat. Siet?

– Nem hinném.

– Mert így nem mehetünk haza. Ilyen szárazon – mondta, és színültig töltötte Lécz poharát, majd a pakliból csak úgy a fogával kihúzott egy szál cigarettát, s meggyújtotta.

– Szükségünk lehet a helyismeretére – szívta le mélyen a füstöt. – Maguk is szórakoznak néha, ha jól tudom.

– Mire gondol?

– Lazítás. Semmi illegális.

– Nincs nagyon miből válogatni. Kocsma, időnként egy meccs. Másról nem tudok – nézett rá óvatosan Lécz. Színházi tapasztalata azt súgta, mindez csak bevezetés. Előjáték valamihez.

– Hát ebből nem jön ki a norma – vihogott fel Bittner.

Lécz, mintha fényképet nézegetne, tisztán látta maga előtt a szobáját. A székre dobott ruhákat, a kiszuperált éjjelilámpa még csillogó zsiráfnyakát és az ágyat, melyet be sem vetett, mert tudta, éjfél lesz, mire hazaér. Hallotta a veranda viharlámpájában motozó bogarakat, melyek reggelig nem szabadulnak, s örvendhetnek, ha megússzák ennyivel. Kívánta a keményített lepedő érdes, józan érintését. Szobája lehangoló egyértelműségét, mely most soha nem látott gazdagságnak mutatkozott.

– Mindig ilyen? – mutatott a Kék Nefelejcs egymás mellé tornázott asztalaira, a kisuvikszolt ablakokra, melyek addig módjával engedték át a fényt.

– Majdnem – húzta fel a vállát Bittner.

– Akkor megéri, nem?

Már nem is nézte, hova rázza a hamut. Lepergett a zakóra, majd onnan a földre.

– Beszélhetünk erről is, de ez nem vezet sehová. Hacsak nem akarja megírni – paskolta meg a másik vállát.

– Dehogy.

– Na, látja. Legokosabb, ha magával tisztában van az ember.

Elnyomta a csikket. Majd türelmetlenül, mint aki már nem szánna erre több időt:

– Felesége van?

– Nincs.

– De azért csak elintézi valahol?

– Hát igyekszem.

– Akkor meg van oldva. Ezt hozza magával – mondta vidáman, s a másik kezébe nyomott egy még megbontatlan palackot.

– Nem igazán értem.

– Mit nem ért? Odamegyünk.

Lécz rémülten ragadta meg a költő karját.

– Hova?

– Maga most hülye, vagy csak fel akar tartani? Hát szokta használni, vagy nem? Az előbb még azt mondta – mutatott elég egyértelműen Lécz ágyékára, ahol, talán a mozdulat kiszámíthatatlansága miatt, felsajdult valami. Kevés hiányzott, hogy öklendezni ne kezdjen.

Nem volt más kiút. Be kellett vallani.

– Nem maradnak meg mellettem a nők.

Bittner úgy húzta el a száját, mintha ezerszer hallott viccet sütöttek volna el. Aztán felállt, s ahogy a csomagolónájlon levegővel telt buborékait, egyenként elnyomkodta a függöny mögé szorult legyeket. De akkor már kemény és forró volt az arca, mint a frissen kötött gipsz.

– Így is jó. Akkor vigyen el erre a címre – mondta, és belső zsebéből egy kettéhajtott fecnit adott át Lécznek. Nem várta meg, hogy a másik kisilabizálja a kusza, láthatóan sietősen feljegyzett utcanévet, hanem magával húzva a benti meleget kilépett az éjszakába.

Ismerte a környéket. A kisebbik vasútállomás mögött kezdett el kanyarogni az az utca, hogy az üvegviszaváltóig ne is egyenesedjen ki. Ott aztán dönteni kellett, hogy rövidítve balra térjenek-e az Alkotmányos utcán, mely majdnem a Rebra er-

dejénél ért végett, de az már az agyagos cigányok területének számított, s oda nem is merészkedett már más ebben az órában, csak aki ismerte a nyelvüket, vagy a leggyorsabban akart túladni valamin. De mehettek a villanytelep felé is, érintve Gárdos kutyamenhelyét, hogy a Petkes patak medre után ismét visszakanyarodjanak az Erzsébet útra, annak is a legvégére, ahová a cetli irányította őket. Lécz a telepet választotta, mert úgy figyelni se kellett nagyon. Csak követni a messzi kábeleken végigfutó zümmögést, mely tiszta időben az üveg visszaváltóig is elhallatszott, s talán abban is reménykedett, hogy ha előbb nem, de a Petkes halszagú medrétől mindenképpen visszafordulnak, mert az a tocsogós, süppedős terep nem utcai cipőnek való. Csalódnia kellett. Bittner, mintha macskaszemekkel ajándékozta volna meg, egyből kitapogatta az ösvényt, melyen a szétdobált traktor-gumikon kívül már alig kellett kerülni valamit. Nyáron, ha Tarnica fölött megnyitották a zsilipeket, ezekben csónakáztak a purdék, de azt beszéltek, az iszapban aszalódnak a pórus járta csontjai, akik szerencsétlen mozdulattal kifordultak az abroncsból. Lécz, bár nem adott sokat a szóbeszédre, mégis összerándult, valahányszor talpa alatt megroppant az iszap, s nagy cuppogások árán kiszabadította bakancsát, azzal sem törődve már, hogy útitársa kárörvendő vigyorral nyugtázhatta a sötétben hamar szétrebbenő hangokat.

Pár perc, és ott álltak a 108-as ajtaja előtt. Amennyire Lécz kivehette, a ház még pirosban állt, s a kerítést is csupán komoran meredező vasoszlopok jelezték. Azt is tudta, hogy amit errefelé egyszer félbehagytak, azt már soha be nem fejezik.

Strumf Orsolya nyitott ajtót.

Bent nem volt sok bútor. A félhomályban is akadálytalanul el lehetett jutni a konyháig. Érkezésükre még egy lány bukkant elő a belső szobákból. Halkan, mintha parancsra tenné, bemutatkozott. Lécz nem volt képes megjegyezni a nevét, talán Kata, de Klári is lehetett volna, mindegy. Vékonydongájú, érzékeny bőrű lány volt, akinek a karján egy erősebb szorítás is nyomot hagy.

Igyekezett nem nézni sehová, főként nem Strumf Orsolyára. Ügyelni is inkább a lélegzetére ügyelt, hogy minden rendben menjen, ne árulja el semmi, ki-be, egyenletesen, ki-be, aztán úgyis történik valami. Annyit még hallott, hogy Bittner és az a lány halkan beszélgetni kezd, talán egyezkedtek vagy társalogtak valamiről, amit a késői óra még megenged. Arra, hogy esetleg mint hívatlan vendégeket előbb-utóbb kitessékkelik az ajtón, már nem számíthatott. Főként azután, hogy Bittner az idegenek ormóttan otthonosságával elfoglalta a belső szobát. A lány követte. Mintha rendezgetni szeretne valamit a konyhában, Strumf Orsolya egy ideig az asztal mellett ácsorgott, majd, talán mert már nem tudott mit kezdeni a renddel, Lécz mellé ült, úgy, hogy a másik keze ügyében maradjon.

Hiába égett a villany, a ház mégis sötétnek, kiszámíthatatlannak tűnt. Azzal fenyegetett, hogy aki a fény bűvkörén kívül merészkedik, felfalja szürke titokzatosságával.

Amikor már volt bátorsága felpillantani az abrosz mintáiból, megállapíthatta, végül is az történt, amitől mindig is tartott. Orsolyából nő lett, ha nem is minden tekintetben vonzó, kívánatos nő, de olyasféle, aki már képes irányítani, adagolni vagy megvonni ezt a nőiességet, édes szomjúságot vagy gyötrő telítettséget váltva ki ezzel. Rajta állt, kinek okoz vagy kitől szenved el fájdalmat, örömet, bánatot.

Nézték egymást. Lécz inkább az Orsolya állát, ő pedig száját, arcát, egész

mindenét. Nem tudni, mennyi idő telt el. A lány időnként zörögni kezdett a cigarettapakli celofánjával, s ilyenkor keserű, tapadós füst terpeszkedett el a konyhában.

– Azért még szoktam olvasni – mondta Orsolya, s a kinti sötétség felé bökött a parázzsal. Könyvespolc is állhatott ott, vagy épp a mellékhelyiség ajtaja. Kísértezt érzett, hogy megnézzze, de aztán mégse mozdult.

Hogy Bittner áll mellettük, azt előbb a szagról vette észre. Az az émelygős, simulékony pára, ami már a pályaudvaron is kicsapott belőle, most akadálytalanul kavargott körülötte. Zakóját csak úgy rádobta a lyukacsos kínai majóra, a szemeken átfurakodtak mellének akaratos, csapzott szőrei. Úgy nézte őket, mint aki egyszerre érti és nem érti a dolgokat. Lécz abban a pillanatban világosan érezte: őrajta áll minden, ő billentheti el a mérleg nyelvét, fejezheti be az elkezdett jelenetet, vagy tolhatja el az időtlenség, a meg nem történt örök vágyakozása felé. Az idő villanásnyi ura volt akkor, ki még nem is érezte át igazán hatalmát. Ha cselekszik, ezek sorakoznak föl mögé. Ha hallgat, ezek némulnak el.

– Akkor, ha nincs ellenére – udvariaskodott Tatár hangján Bittner, s megérintette Orsolya vállát.

Nem maradt sokáig egyedül. A másik lány – Kata vagy Klári – csoszogott ki a konyhába. Háziköntöst viselt, és kontyba fogta fel a haját, hogy ne zavarják az ide-oda repdeső tincsek. A korábbi fegyelmezett szívélyesség eltűnt róla, a fáradtság foltjai sápasztották az arcát. Az is látszott, már nem akarja elrejtteni ezt a fáradtságot, bár visszaélni sem kíván vele. Kis gondolkodás után leült Orsolya helyére. Kapkodva, szomjasan gyújtott rá. Vendégével épp csak annyit törődött, ahogy a váróteremben udvariaskodhat egyik átutazó a másikkal.

Az éjszaka odakint már abban az órában járhatott, amikor minden épeszű ember gyanakodni kezd, vajon nem ez a tömött, önmagát gerjesztő sötétség-e a világ igazi arca, és a reggel nem épp oly illúzió-e, mint bármely más feloldozás. Ilyenkor kiáltani sem érdemes. Perelni nincs kivel, a Teremtő, ha volt, ha lesz is, most másra testálja a teremtés nyűgét, luxusát. Az a másik pedig szavakkal elérhetetlen.

Lécz lehunyta a szemét. Túlságosan kimerült volt már ahhoz, hogy bárminek a képét, torz hasonmását befogadja. Legfeljebb szagokat. A konyhaasztal és a kredenc, a felfűzött hagyma és a paprika szagát. És még valamit, ami egyből megmozgatta gyomrának törődött nedveit. Ahogy odakint megmozdult a levegő, az uborkaszag is felerősödött. Kovászos volt, telt, erős.

– Kaphatnék egy uborkát? – fordult a lányhoz. – Nincs túl jól a gyomrom.

– Hogyne – felelte gépiesen.

Amint kinyitotta a spájz ajtaját, opálos fény ömlött el az előszobában. A konyhával szembeni fogason, ezt tisztán látta, három fehér köpeny lógott, majd szinte a legvégén egy olyasféle kezeslábas, amilyenben a kertben dolgoznak sáros időben.

A lány nagy, nyolcliteres üveggel tért vissza, majd aprókat nyögve az asztalra emelte. Óvatosan, hogy ne rondítson össze semmit, egy kistányérra csöpögtette ki a már foszladozó kenyérsarok zavaros levét, s vagy két nagyobb darabot éles sikkánással kihúzott az üvegből. A csap alatt gondosan lemosta a virágos, penészes hártját, s átnyújtotta. Jó uborka volt, érett, a húsa ropogós. A lány tehetett el, mert elégedetten nézte, hogyan tünteti el Lécz az utolsó cseppig. Ha egy

férfi valahol szája íze szerint való ételt kap, már úgy érzi, joga van mindenhez. Hirtelen eszébe villant egy hasonló kép, amelyben Judit kitálalja az ebédet, és ő hálásan falatozni kezd. Aztán az arc vonásai eltorzultak, magukba olvasztották az Orsolya és a mellette álló lány vonásait, ettől az egész ijesztővé vált, félelmetessé, ahogy a számolatlanul sok pénz sem gazdagságot, hanem inkább veszélyt sugall. Most érje be kevéssel vagy kezdjen el követelőzni?

Nem maradt ideje megköszönni, mert Bittner immár az ingét is visszaszerezve ismét feltűnt az ajtóban. Menniük kellett. Orsolyát nem látta, minden biztonnyal a belső szobában maradhatott. A félig nyitva hagyott ajtó részéből szembántóan éles neonfény csapott ki az előtérbe. Bittner félig a rés felé hajolva pénztárcájában kezdett el kotorászni, a lány pedig meglátva a bankókat gyorsan kötényébe törölte még nedves kezét. Amikor már átadta volna a kiszámolt összeget, Orsolya kiáltott át a szobából!

– Hagyd, Klári! Protekció sok.

Bittner vállat vont, majd zsebrevágta a pénzt.

Kint voltak az utcán. Lécz alig mozgatta üléstől elzsibbadt lábát. Az is nehezőre esett, hogy felidézzék, milyen irányból, milyen utakon közelítették meg annak idején a házat. A sötétség, mint egy kihasított tömb, úgy magasodott előttük. Mivel nem akarta, hogy a másik észrevegye tanácsstalanságát, elindult lefelé, amerre a várost sejtette. Bittner elévágott.

– Biztos, hogy erre kell menni?

– Nem – vallotta be.

– Akkor hívjon segítséget.

– Megoldom magam is.

Bittner túl vidám volt ahhoz, hogy ellenkezzen. Még mindig lábujjhegyen járt, de a test elégedettsége egyre többször engedett már a sarok parancsának.

– Járjon nyugodtan, ahogy jön. Ha sarokkal, hát sarokkal! – kiabált utána.

– Mit mond? – szólt vissza anélkül, hogy megállt volna.

– És zabálhat is. Itt nem szól magára senki.

Olyan zajok keveredtek el a lassan áramló levegővel, mintha már a Rebraerdőben járnának. Zümmögést, kutyaugatást végképp nem lehetett hallani, csak azt az egymásnak felelő furcsa ritmust, amiről később rájött, saját lépteik zaja lehet. Azt is meglepetten vette észre, hogy egy ideje, akárha kóbor áram keringene benne, megállás nélkül rázza valami a testét.

Lécz tudta, néhány pillanat, és Bittner is rájön, rossz irányba mennek. Ahogy maradék ereje engedte, felgyorsította lépteit. Szerencséje volt, mert néhány méter után beérte a másik egyre gyorsuló szuszogását. Egyetlen rántással maga felé fordította.

– Most az egyszer őszintén! Mindig ilyen? – ordított oda, ahol a másik arcát vélte kirajzolódni.

– Mégis mi a faszt gondol? Olyannak lát, aki kint marad a konyhában?

– Akkor megéri, nem?

– Meg hát.

Akár a tojás héja, úgy szakadt be Bittner feje. Azért, hogy biztos legyen, még egyet odacsapott. Csak ezután nézte meg, mi van a kezében. Egy vasúti kocsi fékpofája volt, még így véresen is felismerte.

Addig kotorászott, amíg kitapintotta Bittner zakójában a cigarettát. Lassú, óvatos húzásokal, mint aki a füstöt is le akarja nyelni, elszívott egy szálat. Majd még egyet. Messze, ahonnan a szél is fújt, ezüstös, alig észrevehető csík jelent meg az ég alján. Amennyire csak tudta, megtisztította magát a vértől. Elképzelte Tatár álmos, ingerült arcát. Ahogy majd megpróbálja lerázni. Pedig – ebben szinte egészen biztos volt – most az egyszer végig fogja hallgatni. Nem lesz más választása.

Az alkony fokozatai

(regényrészlet)

Mély álomból ébredt, mosolygott. Akár virtuóz alvásnak is nevezhette volna az elmúlt nyolc órát, hisz kész csoda, hogy végül elaludt. Egyébiránt hetek óta nem emlékezett az álmaira, most pedig a részletekig fel tudta idézni. Egy faluban járt, ahol el kellett jutnia a temetőbe, hogy meglátogassa valaki sírját, aki nagyon közel áll hozzá. Hamar megtalálta, mert a keresztet sárga festékekkel kenték be. Meg kellett fejtenie egy rejtvényt: kit temettek el oda. Csak egyet nem tehet: nem áshatja ki.

A környező sírok feliratai támpontként szolgáltak, különös tekintettel az első és az utolsó betűkre. Egy geometriai rendszer közepén állt. Érezte, hogy köze van a sírhoz, ugyanolyan színű sárga festékekkel kenték be levélszekrényüket, mint az előtte álló keresztet. Sétára indult a temetőben. Felírta a neveket, megjegyezte, milyen rendszerben állnak a környező sírok, de nem jutott semmire, viszont, ha visszafelé olvasta a betűket, az értelmetlen halmaz vége kiadta, hogy *hazug seggfej vagy*. Megrémült, és elsírta magát. Rátört a felismerés, hogy a temetőn átvonuló rókák és az átsuhanó baglyok miatt alszik meg a tej, válik köpülhetlenné a vaj, miattuk kínozzák a serdülő lányokat ájulási rohamok. Igen, ezek nem állatok, hanem a halottak szellemei, akik látják, hívják magukhoz, de ő inkább elbújik egy sírkő mögé.

A nagy kiterjedésű bodzatársulás mellett talált egy kriptát, melynek tetején a környező falu kicsinyített mása volt kifaragva, de bizonyos házak nem ott álltak, ahogy ő emlékezett rá, és volt néhány egészen régi épület is, melyek ismerősek voltak számára. Nagyítót is talált, mely egy láncon lógott. Fölvette, és azon keresztül nézte a zsugorított tájat. Találomra szemügyre vette a főutat kísérő gesztenyesor egyik fáját. A földből kilógó vastag gyökérre zsinetet erősítettek, azon pedig barnás papírcetli lógott az alábbi felirattal:

A gyökér viszi el végül a tócsát.

Majd egy apró lyuk előtti fatáblára az alábbi feliratot írták fel cirkalmas betűkkel:

A fény hajléka ez az üreg.

Megjött a miniatűr falucskától, majd némi kerülővel visszaindult a sárgakeresztes sírhoz. Meglepve tapasztalta, hogy a temetőnek azt a részét, ahol éppen járt, erdő fogta közre, és a rengeteg jobbról is és balról is fölkapaszkodott a Gábor által addig sosem látott hegyek nyúlványaira. A hegyek már a határ túloldalán találhatóak, tehát egy határ menti faluban jár, konstataulta. Visszasétált a sárgakeresztes sírhoz. Bogáncsszerű, száraz növényt talált a keresztre téve. Cetli lógott róla, cirkalmas betűkkel ezt írták rá:

Lágy szár.

Ekkor ébredt fel. Félt, mégis olyan arcot vágott, mintha vigyorogna. Azt ismételtette, hogy nem csinált semmit. Gyorsan felöltözött, és leszaladt a sarki újságosbódéhoz napilapokért.

Nyugati kémek a kisgazdapárt akolmelegében, írta a Szabad Nép.

Ezt várta, mégis meglepődött. Látta Pap Janit és Ilkeyt, fölismerte az épület udvarát is, igen, ott volt, csakugyan, a szolgálatkész emlékezete olyasmit is fölismertetett volna vele, amit talán nem is látott, de nem értette, hogy miután elfogták őket, hogy kerül a kezükbe puska. A fotón ugyanis Pap mintha fegyvert fogna a fényképészre, Ilkey Zsolt pedig vélhetően épp lövedéket tölt a fegyverébe. Képaláírás:

A demokrácia ellenségei fegyvert fognak a népi rendőrség bajtársaira.

Összehajtotta a lapokat, és rohant haza. Olyan érzése volt, hogy beomlik talpa alatt az út. Mind a két lap hosszasan foglalkozott a zuglói székházban történetekkel. Megemlítették, hogy tíz kiló ekrazitot és tizennégy láda lőszert foglaltak le Páter Kis Szaléz embereinél a kisgazdapárt zuglói székházának pincéjében, továbbá, hogy ezek a hazaáruló terroristák merényleteket terveztek a munkáspártok és a SZEB vezetői ellen. A jeladás az akció megkezdésére három budapesti szovjet emlékmű felrobbantása volt. A harmadik után indították volna az akciót. Vecsésen már felállt egy különítmény, hogy a Szent Imre Kollégium diákjaival együtt kiszabadítsa a csepeli gyűjtőtáborban fogva tartott csendőröket, és velük együtt általános felkelést robbantson ki, megzavarva a párizsi béketárgyalások menetét. Az írás tudni vélte, hogy ez a szervezet ölte meg Gyöngyöspatán az MKP-titkárt, a KEDIM vezetője, páter Kis Szaléz és a klerikális reakció olyan vezetői, mint Olafson Placid bencés atya és Végh Albert jezsuita áldozópap szovjetellenes, fegyveres terrorista csoportok kialakításához kötötték a diákok előmenetelét. A cikkek kitértek arra, hogy két nemzetellenes banditát kaptak rajta, amint éppen fegyvereket és robbanóanyagokat akartak kihozni titkos raktárukból, hogy előkészítsék az MKP központi székháza elleni merényletet, és elfogtak még két másik kisgazdát, Szent-Gábory Józsefet és Jámbrik Miksát. A nyomozás a tanúvallomások alapján tovább folytatódik a bencés kollégiumokban.

Újra és újra elolvasta a tudósításokat, de semmi olyat nem talált, ami a személyére vonatkozhatott, ha csak azt nem, hogy már folyamatban a szervezet felgöngyölítése. Azzal nyugtatta magát, hogy nem lépett be, csak azért ment el a székházba, hogy közölje, ne számítsanak rá, tehát valószerűtlen, hogy feladnák Pap Janiék. Nem mentek utána a pincébe, tehát nem bukott le. Nem keresték, mert tudták, hogy hányan lesznek az épületben.

A kályha könyökcsovében elrejtette a pisztolyt, és napokig ki sem mozdult otthonról. Folyton a rádiót hallgatta, böngészte az újságokat, és amikor mégis elhagyta a lakást, mert be kellett vásárolnia, mindenütt fürkésző tekinteteket látott maga körül. Már csak Sophie előadása és a találkozás tartotta benne a lelket. El is döntötte, hogy ha minden jól alakul, a kultúrest befejeztével elhívja Tihanyba.

*

Mindennap átolvasta a lapokat, de pár nap múlva már a publicisztikák sem említették Papékat. Nem merete felhívni János szüleit, félt, hogy lehallgatják, ahogy barátja édesanyját se volt bátorsága fölkeresni. Undenné észrevette, hogy fia kissé megzavarodott, és amikor kérdőre vonta, ő csak annyit mondott: nőügy, ha tisztán lát, mindent elmesél. Majd Sophie-ra gondolván eszébe jutott, hogy vannak bizonyos okok, melyek nem a következményekbe futnak, hanem a következményekkel már eleve kapcsolatban vannak.

A Míthrász-mítoszhoz Sophie-nak csak annyi köze van, hogy előad belőle, mégis körüllegi valami titok a lányt – tűnődött az oroszlanlábú fürdőkádjuk szélén. Miközben édesanyja Every krémpúderének dobozát bámulta a tükör előtti szekrényen, arra gondolt, hogy Malek kisasszony bizony csak annyit beszél, amennyi, úgymond, szükséges.

Az ujjára tett valamennyit a krémből, és a homlokára kente. Úgy nézek ki, mint egy bohóc – morogta, majd gyorsan lemosta. Lehet, hogy a lányt tényleg nem érdekli a közélet, lehet, hogy unja, hisz politikailag aktív közeg veszi körül. Amikor először megpillantotta, észrevette, hogy a Dunán elsuhanó hajó vitorlájának a színe pont olyan volt, mint Sophie haja. Akkor rájött, hogy elfelejtette lecserélni úszónadrágját száraz alsóra. Ahogy követni kezdte a lányt, élvezte a célt, hogy kideríti a titkot, amit hordoz, és amikor megismerkedtek, érzékennyé vált e végig nem álmodott vonzalma iránt, mindenhová el akart vele menni, ahol úgy érezte, hogy nem teljes kiterjedésében élte meg korábban az élményt. De hihetne-e mégis valamivel többet a lehetőségeiről, mint amennyit bevallott magának?

Büszke volt arra, hogy már nem leskelődik utána. Íróasztalához ült, és jegyzetelni kezdett tanítványainak. Úgy gondolta, szeptemberben majd odaadja nekik.

A gyorsúszás leírása

Az úszó lassan fekszik a vízben, úgy, hogy feje és a vállai a vízszint fölé kerülnek, deréktől lefelé pedig fokozatosan alámerül. A karok és a lábak egymástól nagyjából független mozgást végeznek. A kartempó olyan előre körzéshez hasonlít, ahol a két kar állása között éppen 180 fokos a különbség. A tempó tehát váltott karú, vagyis míg az egyik kar a vízbe merülve húz, a másik a víz felett előre lendül. A húzás úgy történik, hogy lefelé fordított tenyérrel a kart fejünk előtt kinyújtjuk, és innen a vizet a hasunk alá húzzuk, ezután már könyökben kissé behajlított karral toljuk a vizet tovább hátra úgy, hogy a kéz kb. a tompor mellett kerül a vízszint fölé.

Letette a tollat, keresztvizet csinált a lakásban, de a nagy meleg miatt nem bírt a fenekén ülni. Úgy döntött, hogy kimerészkedik a Sportuszodába.

Élvezte, hogy egyedül sétál fel-alá a medencepadkán. Felmászott a műugrótoronyra, hogy megszemlélje a kilátást, a mozdulatlan tünő várost, amelyben a szél jelentette az egyetlen mozgást, és egy motorkerékpárost, aki a Szent István park mellett haladt el, de oly lassúnak tűnt, mintha egy helyben állt volna.

A fák eltakarták a kilátást, az ágak a lombokból kilógtak a világosságba, és mögöttük már csak a felhőzet adott háttérrel az idillnek, illetve a kéményekből a háztetőkre csapódott füstfellegek, melyek szintén csak a kora délután sejtelmes-

ségét hivatottak növelni. Sejtelmes lesz, hisz elárulhatjuk, hogy amikor Gábor hazatér, levél fogja várni, melynek Malek Sophie a feladója, mely levél tartalma szerint a Mithrász-előadást a Balaton utcai lakásban tartják, lévén, hogy a Logodi utcai házat renoválják. De ne szaladjunk ennyire előre, elvégre még fenn vagyunk a magasugrótoronyon, ahol Gábort láthatjuk. Életében egyszer ugrott le a szédítőnek tűnő magasságból, és utána megfogadta, hogy soha többé. Ő maga sem hitte el, de ismét megtette, és milyen könnyedén tette meg, minden félelemérzet és aggályoskodás nélkül, abban a reményben, hogy birtokába kerülhet ugrás közben valami ősadat, vagy legalább megérez valamit abból a kellemesnek nevezhető félelemérzetből, amit akkor tapasztalt meg, amikor egyedül állt a Balaton vizében, szemben a viharral. De nem épült fel újra az élmény, nem volt jelentős az észlelés kiterjedése sem, talán mert magára az ugrásra koncentrált. Viszont a víztorony váratoronynak tűnt, és érezte, hogy forog vele a sziget. A Dunára pillantván arra gondolt, hogy a folyó minden látszat ellenére be van fagyva, azaz egy hosszú jéglap, és hogy a rakparti épületek ablakai grízessé váltak, hideg permetdara borítja őket, és a fénytől kifehéredett terek, parkolók pedig egybefüggő hóabroszok. Persze egy pillanatig sem hitte, hogy lehetne tél is. Mintha ez a nyár is része lenne az *egyetlen nyárnak*, mintha minden nyár egyetlen nyár lett volna, azaz nyarak egymásba folyva, azaz minden évben ott folytatja a nyarat, ahol a korábbi esztendőben abbahagyta, és erre utalt a tavalyról megmaradt napolajos tégelye is. Érezte magában az erőt, és ereje növekedésével egyre bátrabb lett, érezte, hogy akár magasabbról is leugrott volna. Ahogy az uszodából kilépve sétára indult a rózsakertekkel szegélyezett, salakos, ropogós úton, észrevett egy érzeki, meztelen nőt ábrázoló kőszobrot a Palatinus előtt, mely beleillett éppenséggel a strand idilljébe, ha Gábor az alkotásban nem az irredenta „Magyar fájdalom szobrát”-t vélte volna fölfedezni. A kertészek árvácskákat ültettek köré.

Ahogy továbbsétált, megpillantott egy virágágyás kellős közepén álló másik *jövevényt*, egy négy méter magas, fekete gránitobeliszket, mely olyannak tűnt, mintha égből aláhullott kő lenne. Gábort fekete koporsóra emlékeztette. Aranyozott felirat csillogott rajta:

A kommunizmus dicsősége

Körbejárta a piros színű láncokkal határolt területet, melyet árvácskák szegélyeztek és egy bokorsor. Olyan érzése volt, mintha tavalyi avart rugdosott volna, a tavalyi őszt vastartalékát, amiből persze nem következhetik az, hogy az őszt folyamatosan jelen van az összes évszakban, még ha tavasszal és télen is vannak olyan napok, amelyeket bárki nyugodtan mondhatna őszi napoknak is. Azon morfondírozott, hogy mi minden mást lehetne kifaragni ebből a kőből, majd odébbállt. Egészen pontosan elhagyta a Szigetet, hogy otthon az a kellemes meglepetés fogadja, miszerint a Balaton utcai lakásban lesz másnap Sophie Mithrász-előadása, bizonyára szűkebb körben. Mikor kibontotta a meghívóját, és értesült az örvendetes fejleményről, először annak örült, hogy Sophie saját kezűleg írta a levelet, majd annak, hogy az írás végén ott volt egy rövid mondat: Ugye, eljössz?

Gondolkodóba esett, hogy miért változott meg az előadás helyszíne. Valóban a Logodi utcai villa felújítása lenne a tényleges indok vagy esetleg az óvatosság.

A szülei nászajándékba kapott porcelántáljából elővette útlevelét. Hiába nőtt

fel, nem tudott másképp gondolni a tálon látható, titokzatosnak tűnő motívumra, mint egy elsüllyedt ország címerére. Nejlonzacskóba csomagolva ott volt a hat hónapra kapott vízuma is, és a *titre privilégier* kedvezményes belépési engedélye. A mamája mindent elintézett. A diplomáciai apparátust és a demokratikus pártok hivatalnokait még nem váltották le, és szinte hihetetlen, de két nap alatt már kész volt minden okmány. Akik el akarták hagyni az országot, és a kommunisták számára érdektelenek voltak, megkapták az útleveleket. Gábor pakolni kezdett.

Utoljára akkor vette elő a bőröndjét, amikor hazatért Dél-Afrikából.

A Jelenkor szerkesztői
minden hónap utolsó csütörtökén,
ezúttal tehát február 24-én, 15 és 18 óra között
várják a folyóirat iránt érdeklődő olvasókat, barátaikat,
a Jelenkor korábbi és leendő szerzőit
Budapestén,
az Írók Boltja (VI., Andrássy út 45.) teázójában.

Nem szóltál a sünről

*Miután L.-t is sikerült felkelteni,
Nyakatokba vettétek a várost,
Ellátogatva a Monceau park-beli*

*Túlsúlyos házikacsához.
A park tavában egy halott
Sünt vettél észre – belefulladásod.*

*S hogy ez már a végső stáció,
Nem feledtette a dús vegetáció.
Csak álltál ott, akár egy balfék –*

*Így írod, felülsztilizálva;
S a vízen, egy kicsit arrébb,
Mint önmaga árnya,*

*Tükröződött a földhözragadt ég.
Amíg L. a kacsának enni adott,
Kerestél egy üres padot,*

*Hogy letehesd árnyalakod,
Mely csöppet sem éteri,
S mihez nagy reményeket nem fűzöl.*

*(Mert remélted, hogy észre sem veszi,
L.-nek nem szóltál a sünről.)*

Szülőföldünk

Tisztelt barátaink,
a Žiari regionba látogattak el,
amely karakterisztikus gazdag történelmével,
a környező természet szépségével
és közmondásos szlovák vendégszeretettel.

Beléptek a Pohronie alsó részébe,
amelyen a Hron folyó fut át,
amely partjain írta a híres filozófus traktátjait
a római császár, Markus Aurélius.

A környező hegyek a természet és turisztika kedvelőknek
elegendő lehetőséget nyujt csavarogni romantikus helyeken
és csodálni a flórát és faunát.

Sejthetetlen lehetőségeket nyujtónak
a historikus és kultur műemlékek csodálóknak
a híres bányász városok, Banská Štiaavnica és Kremnica,
ősi város, Nová Baňa a gazdag bányász és üvegtermelő
hagyományával.

18-ik század elején itt Izák Potter Angliából bevezetett
első tűz atmoszferikus gépet
a bányai víz szivattyúzására.

A Hronský Beňadikban, amely 11. században volt alakítva,
csodálni méltó ős katedrális
eredetileg román stillusban épített
és később átépített későgotikus stílusban.

Legrégebbi időszakát ennek a regionnak képezik
Šášov és Revište várak romai
13. századból.

Tisztelt látogatók,
nem célja ennek az előszónak aprólékosan térképelni
az összes műemléket és érdekességeit
a Žiar nad Hronom járásának,
inkább csak kísérlet részből Önöket benne tájékoztatni.

„A TERMÉSZET MÉGISCSAK EGY”

„Das Höchste, das Vorzüglichste am Menschen ist gestaltlos...”

Goethe: *Die Wahlverwandtschaften*

Az 1809-ben megjelent Goethe-regényt, a *Vonzások és választások*at nehéz lenne klasszicitának vagy éppen témája miatt romantikusnak nevezni. Aki be szeretné sorolni, s a jaußi fejlődés-logikát¹ és az általa kijelölt korszakküszöböt követve ebben keresné a művészet mint *anti-természet* programját, tévedne. Aligha tagadható ugyanakkor, hogy Goethe teljességgel ismerte és felismerte „a természet varázstalanításával” (Entzauberung) és ezzel egyidejűleg „az elfojtott ösztön-természet (Triebnatur) visszatérésevel”² történő szembenezés feladatát. Erre utalt már Thomas Mann találó és az eldönthetetlenséget kiemelő megfogalmazása is, mely szerint a *Vonzások és választások* „...rokokó tájban játszódik ugyan, s alakjai rokokó kosztüimöt viselnek, belső emberisége azonban mégsem tartozik már a tizen-nyolcadik századba, annak rideg racionalizmusába, hanem átvezet új lelki rétegekbe, mélyebb, sötétebb érzelmi és gondolati világokba.”³

Sajnos vagy inkább szerencsénkre, a *természethez* való viszony itt olyan formát ölt, amely a művészetnek a természethez való lényegien megváltozott, de azt semmiképpen sem pusztán tagadó viszonyát mutatja fel. Sőt a regény számtalan módon juttatja érvényre Jaußnak azt az Odo Marquardhoz kapcsolódó kitűnő felismerését, hogy a *természet utánzása után a természet történeti jelenléte* válik meghatározóvá. Amibe kétségkívül bele kell értenünk a természet és az ember természetének *történeti* szemléletét. Úgy is fogalmazhatunk, hogy Goethe regénye kiaknázzhatatlan példája a kettő közti viszony ábrázolástechnikájának. Már a regény megjelenésekor alkalmazott beköszöntő és előrejelzés a szerző igen tudatos előkészülete volt a zavart okozó hatás elérésére, s valóban kellő bizonytalanságot, ugyanakkor rég nem látott érdeklődést váltott ki az olvasókban. A rövid szöveg,⁴ amely a Cotta kiadó *Morgenblatt für gebildete Stände* 1809. szeptember 4-i számában jelent meg, miközben figyelemfelhívó módon tisztázni kívánta, mit kap kézhez az olvasó, sokkal inkább arra volt alkalmas, hogy a megszólítás teljesen szokványos, már-már közönséges bejelentő nyelvezete mögött elrejtse azt, ami a regény megírását vezette. A művelt olvasót érő „kora reggeli” bizonytalanság egyfelől abból származhatott, hogy megróttá a *természtant* (Naturlehre) azért, hogy *erkölcsi hasonlatokkal él*, és így próbálja a tudás olyan köreibe bevezetni az olvasót, amelyek még a műveltekhez sem állnak közel. (Azaz Goethe figyelmeztet a mechanikus természetmagyarázat és az erkölcsi világ közti naiv kapcsolatteremtés tartathatatlanságára, mely azt sugalmazza, hogy a természet ismeretének bővülését az erkölcs örök állandósága ellentételezi, mint olyan „megbízható alap”, amelynek analógiájára a vál-

¹ Vö. H.-R. Jauß: „Kunst als Anti-Natur: Zur ästhetischen Wende nach 1789”, in: *Studien zum Epochenwandel der ästhetischen Moderne*, Suhrkamp, 1989, 119. skk. o.

² Vö. uo., 122–123. o.

³ Th. Mann: „Goethe, a polgári kor képviselője”, in: *Válogatott tanulmányok*, II. kötet, Magyar Helikon, 1970, 131–132. o., ford. Szöllösy Klára.

⁴ Vö. Goethe: „Vonzások és választások”, in: *Szépprózai művek*, Európa, 1983, 463. o., ford. Vas István; németül: *Die Wahlverwandtschaften*, kiad. H.-J. Weitz, Insel Verlag 1972, 246. o., a kötet tartalmazza Walter Benjaminsnak a Goethe-műről írt tanulmányát (*Goethes Wahlverwandtschaften*). (A továbbiakban a magyar kiadásra *VVM*, a német kiadásra *WN* rövidítéssel utalok.)

tozó természeti jelenségek magyarázhatóvá válnak.) Másfelől az éppen kiadott irodalmi mű nem áll a *vegytanhoz fordulni*,⁵ hogy a művelt olvasót visszavezesse az adott *erkölcsi eset* szellemi eredetéhez. Itt a természetnek mint örök tiszta eredetforrásnak a képe segít a goethei félrevezető művészetnek. (Azaz Goethe arra is int, hogy most már a természettudományi szótár használata nem önmagát, hanem valami egészen mást juttat kifejezésre, mechanisztikus alkalmazása nem vezet eredményre.)

Ezeket az intéseket annál is inkább megteheti, mert a természet mindenütt mégiscsak egy és ugyanaz („doch überall nur eine Natur ist“!), amit a művelt olvasónak készséggel és nyugodt örömmel el kellett ismernie, az viszont már nem biztos, hogy oly könnyen fogadta azt a megállapítást is, hogy az ész szabad és derűs birodalmát járva a ború és szenvedélyes szükségyszerűség feltartóztathatatlanul nyomot hagy. Ezeket a nyomokat pedig emberi kéz aligha törölheti el. Aki ismeri a regényt, tudhatja, hogy Goethe mindent elmondott és semmit sem tett nyilvánvalóvá, félrevezető művésze tökéletesen sikerült. Nagyon jó hirdetés.

Jó húsz évvel később némi büszkeséggel mondta Eckermannak: „Egyébként a *Vonzások és választások*ban nincs egyetlen sor sem, amelyet ne éltem volna át én magam, és több rejlik benne, mint amennyit egyszeri olvasásra bárki befogadni képes.”⁶ Ki hiszi el neki, vagy van olyan ember, aki nem hisz e sokat tapasztalt írónak? Esztétikájának döntő mozzanatára utalt: *a világ mindig zseniálisabb, mint a saját zsenialitásom*.⁷ Ellentétben Lavater *fiziológiai* programjával, amely a test megjelenő külső vonásai alapján (testfelépítés, a testi arányok és az arc mimikai kifejezőkészsége) igyekezett tájékozódni a jellemről, Goethe a „lélek szenvedélyeinek”⁸ világalakító és sorsformáló működését tartotta szem előtt,

⁵ Jean Starobinski: *Aktion und Reaktion. Leben und Abenteuer eines Begriffspaars*, ford. H. Günther Hanser, 2001. 93. skk. o. és 247. o. Starobinski kitért a hatás–ellenhatás, akció–reakció eredettörténetére a korszakban. Megállapítja, hogy a regény címéhez használt fogalom már a 17. században feltűnt, jóval a svéd kémikus T. O. Bergmann *De attractionibus electivis* (1775, németül 1785-ben jelent meg) műve előtt használta Barchusen, majd a 18. század elején többen egész táblázatát adták az egymásra hatással bíró anyagoknak. E. Geoffroy az *Enciklopédia* „Kémia” címszavában az affinitások magyarázatánál megemlítette, hogy ez semmiképp sem tekinthető mechanikusnak. A fogalom tovább értelmesebbé vált a korszak fizikusai és kémikusai vitáiban. A mű későbbi részében, érintve Goethe regényét is, Starobinski megállapítja, hogy Goethe számára meghatározó volt a szakítás a mechanisztikus természetfelfogással. A természet és emberi világ viszonylatában, ahol az akció és reakció tere nyílik meg, egy olyan világot feltételez, amely átlelkésített, minden elemében eleven.

⁶ Eckermann: *Beszélgések Goethével*, 1829. február 9., Magyar Helikon, 1973, 379. o., ford. Györfly Miklós.

⁷ „Goethe im Gespräch mit einem Unbekannten” (1809), in: *Erläuterungen und Dokumente*. J. W. Goethe *Die Wahlverwandtschaften*, kiad. U. Ritzenhoff–Ph. Reclam jun., 2002, 133. o.

⁸ Plessner *A szenvedély fogalmáról* (1950) című írásában hívta fel a figyelmet arra, hogy a *passions de l'âme*, amely még a 18. században az emberről szóló tudományban etikai és pszichológiai szempontokat foglalt magába, a 19. századtól kezdve – s nem feltétlenül csak a polgárosodás következtében – mindinkább a természettudományi megközelítéseket foglalta magába, míg a filozófiai távol tartotta magát a pszichológiától. Plessner a *szenvedély* filozófiai kiiktatását abból a szempontból is figyelemre méltónak tartja, hogy éppen a szenvedélyben tárult fel az ember *szabad önmeghatározásának megszünte*, azaz a *szenvedély tárgyához való viszonyában eltűnik a normális magatartásra jellemző távolság*. Mégis, a *szenvedély* egyfelől jelenti a szabadság elvesztését (*Freiheitsverlust*), ám egyidejűleg az ön kiteljesedését (*Selbsterfüllung*) teszi lehetővé. Valaminek a szenvedélyes követése, a magunk-átadás a *szenvedély tárgyának*, tudva vagy sem, a szabadság (ön)korlátozását eredményezi. A *szenvedélyes magunk-átadás az emberi létezés legteltesebb kibontakozásának lehetősége*, ugyanakkor a legveszélyesebb korlátozottság/korlátoltság (vö. Plessner: *Conditio Humana*, Ges. Sch., 8. kötet, kiad. G. Dux és mások, Suhrkamp, 2003, 66. skk. o.). Goethe számára a felismert „térbeli közelség és társadalmi távolság”, amire a kora polgári kor elemzése kapcsán Norbert Elias hívta fel a figyelmet, olyan módon jelentkezik, hogy szociálisan nem azonos helyzetű embereket

vagyis a lélek *nem nyilvánvaló és nem uralható megnyilatkozásait*, amelyeknek jelentése és jelentősége éppoly nagy vagy talán még meghatározóbb, mint az, amit valaki a másik közvetlen viselkedéséből kiolvasni tud. Goethe számára a kérdés az, hogy az ember *affinitások közepette „helyzetbe hozva”*, egy adott szituációban miként veszi el azt a szokványos és normális *distanciát*, amely életére és életvezetésére addig oly jellemző volt. A szegény fiziognómusra – mint Lavater, akit Goethe már 1773 végén arra intett, hogy *ha a tudomány végleg tudománnyá válik, mit sem ér többé* – az a nehéz feladat hárult, hogy egyfelől sorra vegye, és elősorolja az ember mint *tökéletes példány* jellemzőit, majd mindazt, ami eltér a szabályostól, ennek mértéke szerint ítélje meg. A fiziognómus igazi feladata, hogy *emberbarátként* értsen az arcból, olvasson belőle, hiszen mi más lehet a célja, mint látni az emberben a tökéletest, felismerni azt már a részletekben is. A felvilágosodás perfekciótana a tökéletes/ideális ember *leírhatóságának* fantazmagóriáját sem nélkülözhetette. E mögött mindig az uralt és uralható *distancia* szenvedélymentes és uralt egzisztenciális és szociális viszonylatteremtése lappangott. A fiziognómia, amely, mint tudjuk, az emberek iránti szeretetből született, előkészítette az embert, aki/amely mint ilyen nincs, és nem is lehet. Vagy mégis van, de akkor nem máshol, mint a szívvel az emberek felé forduló fiziognómus nyelvén és azokban a jelekben, amelyeket oly ügyesen próbált jelentéssé formálni fiziognómiai-erkölcsi szótárában. Lichtenberg nem is tétovázott ítélkezni Lavater eljárásáról, megállapítva: bizonyíték nélkül, ám bizonygató beszéddel él.⁹

Annak megítélése, hogy a fordulat a természettörténet leíró tudományként történő alkalmazásától éppen Schelling első *természetfilozófiai* (1797, 1799) vázlateival történik-e meg,¹⁰ itt most nem érdekes. Sokkal inkább az, hogy Schelling *természetfilozófiai* írásai, amelyeket Goethe is nagyra tartott, miként jelentik mind növekvőbb mértékben a természet filozófiai felfogásában éppen a *barbár elv* érvényesülését (*Weltalter*), azaz annak felismerését, hogy az emberi létezés állandóan egy uralhatatlan tereffel szembe kerül. Az ember a természet viszonylatában, éppen a Kanti filozófia nagy felismerése szerint, az a szabad lény, aki szabadságát – Merleau-Ponty¹¹ szellemes megfogalmazását követve – mint *anti-phüiszisz* őrzi, azaz teljességgel a célszerűt részesíti előnyben, és annak kiiktatására törekszik, ami uralhatatlan.

hoz egy fedél alá, mint ahogy a műnek itt nem elemzendő rétegeiben is feltűnik, hogy a szereplők, ki-ki *affinitása* szerint, a térhez, tájhoz, épületekhez más-más módon viszonyulnak. A *distanciálódás* fogalmát Elias kiterjeszti az ön-*distanciálódás* mind dermesztőbb megjelenésére is az adott korban, vö. Elias: *Die höfische Gesellschaft*, (1969) Suhrkamp Verlag, 1983, 78. o., 172. o., 336. skk. o.

⁹ Persze ne feledjük, a fiziognómia célja a maga jóhiszemű emberbarátságával az – amint Lavater maga is megjegyzi –, hogy igyekezzen szilárd határt vonni a jellemet alkotó habituális jegyek és a véletlenszerű elemek között, s e szerint ítéljen az emberről, ne pedig külső díszei alapján, vö. Lavater: *Von der Physiognomik* (1772), kiad. K. Riha és C. Zelle, Insel Verlag, 1991, 30. o., illetve Lichtenberg: *Sudelbücher* (E. füzet, 1775–1776), kiad. F. Mautner, Insel Verlag, 1984, 228. o.

¹⁰ W. Lepenies *A természettörténet vége* című alapvető írásában végigtekinti azokat a motívumokat, amelyek eredményeként Schelling filozófiai munkájában már kitűnik, hogy az, amit eddig természettörténetnek hívtak, nem volt más, mint ennek pusztá leírása, s ennek alapján el kell jutni a természet valós történetéhez. A fordulat jelentőségét Lepenies úgy fogalmazta meg, mint a *preformatív természetmagyarázattól* az *evolutív felé tett lépést*. Az addig *ars mnemonicának* (Kant) tekintett természettörténeti osztályozó/besoroló és emlékezetben tartó tagolással szemben éppen a természet eleven, változékony és az idealitást nem az egyedi példányban őrző jellege vált hangsúlyossá. Ugyanolyan erővel jelenik meg az *epigenézis mint dinamikus evolúció*, azaz a fejlődés és tökéletesedés az egyedtet övező környezet és környező *matéria* nyomát is viseli, vö. Lepenies: *Das Ende der Naturgeschichte*, Suhrkamp Verlag, 1978, 33–40. o.

¹¹ Vö. M. Merleau-Ponty: *Die Natur. Vorlesungen am Collège de France 1956–1960*, kiad. D. Ségler, Fink Verlag, 2000, 47. o., ford. M. Köller.

A természetfilozófia nyelve Schelling szerint éppen ellentéte a Lavater által megálmodott fogalmi-ideális jelhasználatnak, ahol a gesztus és jeladás egyértelműsége, a jellemnek az uralt távolságból történő „olvasása” volt a cél, míg Schellingnél éppen a kimeríthetetlen bőség *szimbolikus nyelvének* folyamatos alkalmazása, s nem pedig „dogmatikus vagy szcientikus” kiüresítése. A természethez való uralmi viszony rövidre zárása az embert „holt objektumként” hagyja vissza, s még inkább olyasvalakiként, akinek egyedüli ismerte éppen önmagára, narcisztikus önismeretre és önérzetre korlátozódik: „mihelyt önmagamat és mindenféle idealitást elválasztok a természettől, nem marad más vissza, mint a holt objektum, és nem tudom többé megérteni, hogyan lehetséges a rajtam kívüli élet.”¹² Schelling az organikus természettel egyértelműen összekapcsolja a mechanikus ok-okozati magyarázatot; az organikus mindig természeti „kölcsonhatások” közepette, érzékenység és irritáció hatásterében jut érvényre, míg az ember mint organikus egzisztencia éppen ezt a pusztán *reaktív* létezését lépi túl, vagy inkább innen kerül ki abba az állandóan döntést igénylő térbe, szociális mezőbe, ahol a morális egzisztencia¹³ úgy jelenik meg, mint ami nem olvasható le az arcról. Schelling mintha Lavaterrel vitatkozna! S végül kérdezhetjük, Schelling kérdésével, hogyan szakad ki és válik még inkább az ember a természet részévé, amire – mint mondja – nyilván nem az *életerő a válasz*, hanem a szellem, a magát a *létezés viszonylatában elgondoló lélek*, amely magát a legszélesebb értelemben értett anyagi egzisztencia vonatkozásában engedi mozogni. Az ember nem lehet szabad a természettől, de nem is egyszerűen foglya annak. Azzal, hogy a filozófia ebbe a reflexív mezőbe kerül, már arról gondolkodik, hogy miként van az ember a *természet viszonylatában*, de legfőképpen kérdésé teszi, hogy „az öntudat és kiváltképpen a filozófia reflexió *természettől fogva* (kiemelés tőlem – B. B.) az ember sajátja és lehetősége, ami semmiféle magyarázatra nem szorulna”.¹⁴

Amikor majd Goethe azért ünnepli Claude Lorrain festésétét, mert festményein úgy ábrázolja az embert, mint ami nem foglal el több helyet, mint ami őt megilleti, akkor végző soron azt mondja ki, hogy mindennek megvan a helye az ember környezetében, legfeljebb nem tudjuk azt megérteni. A *staffázs* éppen olyan járulékos mellékelem (Beiwerk), amelynek fontossága és jelentősége nem elsősre ismerszik fel. A minket körülvevő világ és természet hatása nem közvetlen, hanem közvetett, azaz az ember éppen morális egzisztenciája folytán *választó lény*. Érdekes párhuzamot kínálhat Lorrain festménye, a *Táj Narcissusszal és Echóval* (National Gallery, London), amely a magába merülő önszeretet és a vágyakozó magába zárultság lényeit mutatja. A szenvedély uralta két főalakot a fák kö-

¹² F. W. J. Schelling: „Eszmék a természet filozófiájához”, in: *Fiatalkori írásai*, Jelenkor, 2003, 174. o., szerk. és ford. Weiss János; Schelling fiatalkori gondolkodását illetően lásd Weiss J.: *Mi a romantika?*, Jelenkor, 2000, 29–63. o. Odo Marquard helyesen állapította meg, hogy magának a felvilágosodásnak egyik szükségképpeni velejárója, hogy kitűnik a természet zabolázhatatlan és feloldhatatlan hatalma. Maga a természet úgy jelenik meg, mint mindannak a foglalatára, ami előtt a történelem fejet hajt, aminek felismerése arra indítja a szerzőket, hogy olyan tulajdonságokkal ruházzák fel a természetet, amely maga kerülő úton érvényesíti az ésszerűséget, sőt titkos üzenetét akkor is hírül adja, ha azt maga az ember már nem képes felfogni, vö. „Über einige Beziehungen zwischen Ästhetik und Therapeutik in der Philosophie des neunzehnten Jahrhunderts”, in: *Materialien zu Schellings philosophischen Anfängen*, kiad. M. Frank és G. Kurz, Suhrkamp, 1975, 341. skk. o.

¹³ „Ha végül nem tudnám, hogy morális egzisztenciám csak rajtam kívül álló más morális lények egzisztenciáján keresztül kap célt és meghatározottságot, akkor a pusztá spekulációnak engedhetném át, vagy legalábbis kételkedhetnék benne, hogy minden arc mögött van-e emberség és minden kebelben lakozik-e szabadság (*ob hinter jedem Antlitz Menschheit und in jeder Brust Freiheit wohne*).” Schelling, id. mű, 177. o., németül: Schelling: „Ideen zu einer Philosophie der Natur”, in: *Ausgewählte Schriften*, I. kötet, Suhrkamp, 1985, 290–291. o.

¹⁴ W. Wieland: „Die Anfänge der Philosophie Schellings und die Frage nach der Natur”, in: *Materialien zu Schellings philosophischen Anfängen*, id. kiadás, 255. o.

zül szemlélik mások, akik nem csak gyönyörködnek a szenvedély uralta ember tragédiájában, hanem távolságot is tartanak tőlük. A képen a természet indifferens közömbösségében öleli magába a tragikus történet szereplőit, úgy, ahogy Goethe regényének hősei a meg nem talált nyelv nélkül emésztődnek el. A szenvedély uralta nyelv olyan kerülő-utakra tér, amelyben úgy véli az attól eltelő lélek, hogy a másik és csak a másik érti meg, azaz kizárja azokat, akiket szenvedélye nem ölel magába:

„Illó képek után mért nyúlsz, te szegény, te hiszékeny?
Nincs, mire vágyakozol: fordulj meg, kedvesed eltűnt.
Nem más, mit szemlélsz: magad árnya, mi visszaverődik:
semmi magában e kép: idelép, ha te jössz; s ha te itt vagy,
ittmarad; és elenyész, ha te el tudsz tőle szakadni.”¹⁵

A regény egy helyén¹⁶ Eduárd elárulja ezt a kizáró, narcisztikus önélvzetét, miközben ezzel feleségét, Charlottét vádolja. Hiszen a felolvasó Eduárdot önélvzetében zavarja meg az, hogy felesége beleles az olvasott szövegbe, abban pedig, hogy az embert ő maga nevezi Narcissusnak, még árulkodóbban szól arról, amiről úgy véli, csak ő a tudója. Ebben az önélvzetben mindaz jelen van, amit Freud oly pontosan megjelölve *énideálnak*¹⁷ nevezett. Ez az a lény, aki a szöveg által szól Eduárdból, aki persze nem ő maga, hanem akinek a szöveg által tarthatja és felfokozhatja magát. S ne feledjük a Goethe-regény címét jelentő *Wahlverwandtschaften* motívumáról van itt szó, amit felesége egy rá jellemző irányban hall felre, nevezetesen a saját rokonságára gondol, azokra, akikkel az élet nemrégén éppen összehozta. Charlotte megzavarta „a vegytani vonzások” ideális kibontását, amiről a szöveg szól, s amiről, mint tudjuk, a szöveg másként szól. A szöveg mindig mást is mond. A felolvasás mint én-helyettesítés és valamilyen én-ideálba történő áthelyezkedés során világossá válik, hogy Eduárd narcisztikus önkielése válik megzavarttá. Freud zseniális felismerése szerint a narcizmusra hajló személy minden helyzetben igyekszik visszatérni ahhoz az ideálhoz, amelynek megtestesülése nem ő, hanem egy olyan én, amely aszexuális/infantilis önmaga: „Az írás, a nyomtatás az én eszemet, az én szívemet helyettesíti, és vajon igyekeznék-e beszélni, ha homlokom, mellem előtt ablakocskát helyeznének el, úgyhogy az, akinek egyenként szeretném gondolataimat előadni, egyenként érzelmeimet átnyújtani, mindig előre tudhatná, hova akarok kilyukadni? Valahányszor valaki a könyvembe néz, úgy érzem magamat, mintha kettészakítanának.” Eduárd ezt a semmitől sem zavart narcisztikus önimádatot éppen Ottilia iránti be nem teljesedett szerelmében mutatja majd a legnyilvánvalóbban; erre, azt hiszem, tökéletesen megfelelő a freudi felismerés, az „Ablenkung vom Sexuellen”.¹⁸ Persze a legnagyobb félreértés lenne azt gondolni, hogy Eduárd személye és lelki deformitása – mint Solger¹⁹ fogalmazta –, „gyengesége” len-

¹⁵ Ovidius: *Átváltozások*, Magyar Helikon, 1964, III. 432–436., 88–89. o., ford. Devecseri Gábor.

¹⁶ Goethe: *VVM* 163. skk. o., *WN* 37. skk. o.

¹⁷ Vö. Freud: „Zur Einführung des Narzißmus” (1914), in: *Das Ich und das Es. Metapsychologische Schriften*, Fischer Verlag, 1992, 76. o.

¹⁸ Vö. uo., 69. o.

¹⁹ „Eduard bleibt mir immer noch ein wenig zu weichlich” – K. Solger: „Über die »Wahlverwandtschaften«” (1810), in: *Deutsche Literaturkritik*, I. kötet, kiad. H. Mayer, Fischer Verlag, 1978, 763. o. Goethe persze még akkor sem fedti fel titkait, amikor majd húsz évvel később Tieck és Hegel igyekezete nyomán nyomtatott formában megjelenik Solger kis dolgozata a *Wahlverwandtschaften*ről, s így fogalmaz Eckermann-nak: „Nem tudom zokon venni tőle – mondta Goethe –, hogy Eduárdot nem szívlelheti, én magam se szívlelhetem, mégis ilyenén kellett formálnom, hogy megteremtsem a valóságot.” Goethe nem a *valóság*, hanem a *Faktum* kifejezést használta: hogy a *tényállás* egyértelműbb legyen, ehhez Eduárd alakját ilyennek kellett bemutatnia. A cselekedetek és azok elmulasztása nyomán áll elő a regény mint *tényállás*, amelynek felderítésé-

ne a készülő „vegyni átalakulás” egyedüli kiváltó eleme, hogy a regénybeli tényállás egyedül abból adódna, hogy önző. Ráadásul, hogy el ne feledjük, éppen a teljes *átalakulás* nem megy végbe, az ember mégiscsak több, mint lekötött vagy éppen felszabaduló vegyértékek tárháza. Az „Eigensinn”, amiről itt Solger kritikája nyomán Goethe beszélt, a szó eredeti és a Grimm-szótárban fellelhető értelme szerint inkább jelent egy olyan *animus difficilist*, az ügyeiben konokul kitartó, már-már teljesen magába zárkózó, értelmetlen és türelmetlen lelket (gondoljunk arra, hogy Goethe milyen finoman mutatja meg azt, ahogy Eduárd a szenvedély eluralkodásával már senkire sem figyel, s mindent csak az őt eltöltő érzés mentén fog fel, ami – Benjamin szép felismerése szerint – döntően egy elrontott életből fakadó nyersség), aki éppen a helyzet változásához nem képes kialakítani egy annak megfelelő magatartást. Gyengesége is ebből fakad, *énideálját* szolgáló kitartásában elmulasztja életlehetőségeit, másrészt olyan módon szereti önmagát (Selbstliebe), hogy mindent ennek vet alá, azaz döntései egy olyan *énideált* szolgálnak, amelyek ugyancsak a freudi értelemben vett *kettős egzisztenciát* engedik érvényre jutni. Végső soron ez a kettősség (a „Sexual- und Ichtrieb” közti törés)²⁰ semmisíti meg Eduárdot. Amikor Freud egy másik tanulmányában egyértelművé teszi, hogy civilizatorikus kihátrálásunk az animálisból szükségképpen magával hozza a nő aszexuális esztétikai elkülönítését, vagyis egy szublimált érzés és vágy uralmi pozícióba kerülését, ezáltal érthetővé válik Ottilia *mint szép nő* helyzete is. Idézzük fel azt a jelenetet, amikor Ottilia érkezésekor Charlotte „lábához veti magát”: „– Minek ez a megalázkodás! mondta Charlotte némileg zavartan, és fel akarta emelni a lányt. – Nem alázatosságból tettem – felelte Ottilia, s előbbi helyzetében maradt. – De olyan szívesen emlékszem vissza arra az időre, amikor még nem értem magasabbra a térdénél, és biztosan tudtam, hogy szeret.

Felállt, Charlotte szíves szeretettel megölelte. Bemutatta a férfiaknak, akik mindjárt különös tisztelettel üdvözölték. A szépség mindenütt szívesen látott vendég.”²¹ A vonzás szublimált kifejezése egyfelől a lány menekvése vagy inkább kísérlete arra, hogy a gyermeki aszexuális pozíciót foglalhassa el, vagyis maga is – tudattalanul – elkerülni igyekszik a férfiak *különös tiszteletét*. A szépség magában mutatkozik és fokról-fokra magába zárul, hátrítva az animális vonzást, hiszen ne feledjük, Charlotte Ottiliáról szülőként gondoskodott. Ahogy Freud megjegyzi: „A genitáliák az emberi testformák szépséggé fejlődéséhez nem

hez Goethének az a megjegyzése kapcsolódik, hogy a *felsőbb körökben sok ilyen van, akiknél a jellem helyét az önzés foglalja el.*

Érdekes lenne tudni, vajon a Solger-művek kiadását szorgalmazó Hegel mit gondolhatott Solger pozitív ítéletét illetően, amikor ő néhány évvel korábban tartott esztétikai előadásában a *rossz partikularitás* példaként idézte fel a művet: „A *Vonzások és választások* című Goethe-regény is összehord egy csomó, a kor érdeklődésére jellemző dolgot. Akkoriban vált divattá, hogy eleven személyekből úgynevezett élőképeket alakítsanak ki [Hegel nem idézi fel a három festőt: van Dyck, Poussin és Terborch művei nem véletlenszerűen, pusztán divatjelenségként kerülnek be Goethe művébe, hanem nagyon is határozott jelentésátvitel történik a képről a narrációra, másrészt a képek szcénikus/tartalmi jellege nagyon is fontos a regény cselekményét illetően – B. B.], vagy hogy a víz és a fém ’érzésével’ foglalkozzanak. Az író sok ilyen, a korra és a kortársakra jellemző érdekességet applikált regényébe. Ezek a szituációk nem a megformálás belső szükségleteiből fakadnak. – Az igazi eredetiség tehát megegyezik az igazi objektivitással, jöhet gyakran éppen az ilyen objektívítás ellentettét értik eredetiségen, s ezért a rosszul értelmezett eredetiség sok hóbortos dologhoz vezetett. Rossz az, ami csak partikuláris.” Hegel: *Előadások a művészet filozófiájáról* (1823), Atlantisz, 2004, ford. Zoltai Dénes. Nem az az érdekes, hogy Hegel divatjelenséget látott ebben az írásmódban, hanem hogy ennyire nem látta a kortárs művészet jelentős alkotójának a küzdelmét a regény változó igényével. Ugyanakkor persze Hegel rámutat arra, ami a Goethe-regény döntő fordulatát jelenti a regényformálás tekintetében: ha tetszik, ez éppen a *partikuláris* előnyben részesítése.

²⁰ Vö. Freud, id. mű, 56. o.

²¹ VVM 176. o., WN 48–49. o.

járuktak hozzá, megmaradtak állatinak (tierisch), és a szerelmi élet alapvetően ma is épp oly animális (animalisch), mint egykoron volt.”²² Innen válik érthetővé a regény sorsszerű mozzanata, Eduárd éjszakai látogatása Charlotténál – amire nem feltétlenül alkalmaznám Freud egyébként figyelemre méltó felfedezését, hogy a pszichés impotencia alárendelt helyzetben levő nők vonatkozásában nem jelentkezik –, ez a kétségbeesett egyesülés, amely egyben végső elválásukat jelenti. Ahogy az érintetlen Ottilia a rá is emlékeztető halott gyermekkel a keblén válik nővé, ezt örökíti meg a regény a – Goethe által nem kedvelt nazarénus stílusú – templomképeken, amelyeket a fiatal építész alkotott, ahol Ottilia mint érintetlen és égi szépség időn kívüli, vallásos apoteózisa jelenik meg. A régi templombelső elhalványult képei középkori-modern művekként ragyognak fel újra, s ne feledjük, a nazarénus festők mintája az a középkori festészet, amely, mondjuk, Schongauer műveiben valósult meg. „A szép lány közelléte (...) eleven benyomást keltett a fiatalember lelkében (...) Elég az hozzá: az utolsó arcok egyike tökéletesen sikerült, s úgy látszott, mintha Ottilia maga tekintene alá a mennyei terekből.”²³ Ezért is mondhatta Walter Benjamin Ottiliát illetően, hogy Goethe az ő alakjával a festészet irányában lépi túl az epikát.

Menninghaus²⁴ Freudhoz kapcsolódó, kitűnő elemzésében utalt arra, hogy a genitáliák szépség-inkompatibilitása és a narcisztikus tendenciák fellépése éppen az esztétikai feloldás és bemutatás irányában nyitja meg az utat, nevezetesen egyfelől a *szépre irányultság és az egyidejű ösztönsublimáció* az emberi kulturális tökéletesedés alapmintájává válik, másfelől az esztétikai dimenzió megőrzi az intellektuálisan kezelt és uralt érzéki vágy mozzanatait: „Freud számára az emberi *phiiszisz*nek animális eredetétől történő elkülönítése ipso facto az emberi kultúra evolúciójának kardinális pontja.”²⁵ Freud előbb említett írásában kijelenti, hogy nincs mód a szexuális készlet és a kultúra igénye közt feszülő ellentmondás kiegyenlítésére, a válasz, amelyet maga megidéz: „lemondás és szenvedés”, s hozzátehetnénk még, a vágykielégés szublimált formái. Gondoljunk arra a mindent eláruló felismerésre, a viszonzott szerelem jeleként olvasott íráshasonlóságra, amikor az Eduárd levelét másoló Ottilia kézírása olyanná válik,²⁶ mint Eduárdé. A jelek *csakis egyvalaminek* lehetnek a

²² Freud: „Über die allgemeinste Erniedrigung des Liebeslebens“ (1912), in: *Sexualleben Studienausgabe*, 5. kötet, Fischer Verlag, 1994, 209. o.

²³ VVM 269. o., WN 133. o.; a nazarénus festészet kapcsán jegyzi meg Lionel Gossman kiváló tanulmányában, amelyben Goethe ítéletét is felidézi: a nazarénusok, úgy tűnik, tagadták a festmény materialitását, és inkább az absztrakt és spirituális minőség irányába fordultak, vö. „Unwilling Moderns: The Nazarene Painters of the Nineteenth Century”, in: *NCAW*, Autumn 2003, www.19thc-artworldwide.org

²⁴ Vö. Menninghaus: „Freuds Hypothese: die ursprüngliche Kulturalität menschlicher Schönheit”, in: *Das Versprechen der Schönheit*, Suhrkamp, 2003, 199. skk. o. (A regény egy fontos helyén az *ígéretes szépség* fordulat meg is jelenik, amikor Charlotte felidézi Eduárdnak azt a korábbi találkozást, melynek során kísérletet tett arra, hogy Eduárd figyelmét Ottiliára irányítsa, ám annak szépsége gyermek mivoltában még nem volt vonzó a számára, vö. VVN 146. o., WN 21. o.)

²⁵ Uo., 214. o.

²⁶ Vö. VVM 219–223. o., WN 87–89. o.; a regény rejtett jelei, előjelei és fétisformái kapcsán figyelemreméltó elemzést nyújt Hartmut Böhme egy újabb tanulmányában: „»Kein wahrer Prophet«. Die Zeichen und das Nicht-Menschliche in Goethes Roman »Die Wahlverwandschaften«, in: Goethe: *Die Wahlverwandschaften*, kiad. G. Greve, Tübingen, 1999, 97–125. o. (elérhető: www.biblint.de/Goethe). Említésre méltó Emil Staiger Goethe-monográfiája, amelyben a jelek szimptomatológiájáról beszél (Staiger: *Goethe*, II. kötet, Atlantis Verlag, 1956, 500–501. o.), persze itt is érdemes felhívni arra a figyelmet, hogy a Freud a szimptomát mint jelet és szupplementumot értelmezte, amely egy elmaradt ösztön-kielégülés helyén áll, amely tehát éppen a sikeresen elfojtott helyét tölti be. A szimptóma magában őrzi a „tárgyvonatkozást” és annak felfüggesztését, vö. Freud: „Hemmung, Symptom und Angst” (1926), in: *Hysterie und Angst*, SA. 6. kötet, Fischer Verlag, 1994, 237. o.

jelei, minden egyetlen irányba, a vágyott beteljesedés felé mutat, ám el is hal a felismert jelenben. A szenvedély mindent egyetlen irányból képes csak olvasni, és minden jelben narcisztikusan igazolódik önmaga előtt. Ám ezek a jelek csak a szenvedélyes vonzódásban mutatkoznak oly egyértelműnek, másfelől a jeleket és előjeleket így olvasó lények teljességgel süketek az iránt, hogy mások az ő jelfejtésükből mit olvasnak ki. Ezért olyan lényeges Benjamin felismerése, hogy a jelek mélységbe nyúló alapja Goethe szerint kikutathatatlan, az élet a felszín mozgásai közepette zajlik, ami azonban az embert egy adott útra viszi, az, ha egyáltalán, csak később ismerhető fel. Benjamin tagadja, hogy itt Goethét egy bizarr-önkéntes, merőben feszültségfokozó szándék²⁷ vezérelte volna, sokkal inkább az érdeklő, ami a játék komolyságát képezi, hiszen olyan játékba vagyunk vonva, amelynek lépéseit nem mi határozzuk meg teljes egészében, vagy amit meghatározunk, az sem vezet a kívánt eredményre. A „Dabei ist das Spiel am Tage und der Ernst geheim”²⁸ fordulat egyszerre jelenti, hogy a játék, amely éppen napirenden van, az állandóan játszott játék, amibe be vagyunk vonva, titkon komoly dolog, a mélyén egyetlen tétje van, ami nem mondható ki. Itt metszi egymást a goethei írásmódra oly jellemző, az elemek indifferenciájában lappangó elementáris és eleven kölcsönhatás; a nyugvópont hamis, egybefogó illúzióját és magáért remegő harmóniáját („die zitternde Harmonie”) megroppantja a morális és fenséges hatalommal bíró igaz („Im Ausdruckslosen erscheint die erhabne Gewalt des Wahren, wie es nach Gesetzen der moralischen Welt die Sprache der wirklichen bestimmt” – Benjamin),²⁹ amely sohasem fejezhető ki önmagában, hanem éppen azzal, hogy át- és megtöri a látszólag összerendeződött, megteremtí annak lehetőségét, hogy miközben nem szól, mégis kifejezésre jut-tasson valamit. Úgy tűnik, Goethe *látszólag* körben forogva, szereplőit kiúttalanul körben forgatva bontja ki a történetet, s éppen ez a roppant felismerés, hogy miközben visszavezeti őket arra a helyre, ahonnan véletlenszerűen kimozdultak, többé nem érnek/érhetnek vissza, még akkor sem, ha azt hiszik, hogy a dolgok tisztázása vagy éppen helyrehozatala *csak rajtuk áll*: „... vissza lehet térni a korábbi, rendezettebb állapotba, hogy megint határai közé lehet szorítani azt, ami hatalmasan kioldódott kötelékei közül.”³⁰

A kikutathatatlan és kimozdító alap, amely egyben minden felemelkedésünk záloga, a goethei „gránit”. A leírás szerint ez a mélybe nyúló és égre törő, egységes, sokszínű kőzet, amely az életet megtartón, ám az élet előtt és után is jelen van. A „Gránit” nem több és nem kevesebb, mint az a természet, amit az ember *nem igazhat le*, amit soha sem fokozhat le *staffázssá*, ahogy erre Ernst Cassirer³¹ Goethe korai természetfelfogását értelmezve utalt. Nyugvó és szilárd elem, amelyen az ember egy pillanatra feledheti *phiiszisszerű*, azaz törékeny egzisztenciáját, ám maga is része a *phiiszisznak*. A természet és természetünk fenséges nyugalma pillanatnyi. Így jelennek meg számára Lorrain képei, ahol semmi sem *járulékos-mellékes*, s egyben minden azzal a jelentőségelteli súllyal van jelen, hogy bármikor belőle indulhat ki a mozgás. S emlékszünk Schelling intésére: a tét nem kevesebb, mint hogy az én pusztá „holt objektummá” válik-e elkülönültségében, vagy képes legalább a feltételét biztosítani annak, hogy értse *a rajta kívüli életet*.

²⁷ Vö. Benjamin: „Goethe »Vonzások és választások«, in: *Angelus Novus*, Gondolat, 1980, 112–113. o., ford. Tandori Dezső.

²⁸ Vö. uo., 113. o., németül: WN 267. o.

²⁹ Vö. Benjamin, id. mű, 165–166. o., WN 313. o.

³⁰ *VVM* 225. o., WN 92. o.

³¹ Cassirer: *Freiheit und Form* (1916), Meiner Verlag, 2001, 190. o., a *Gránit* értelmezéséhez lásd még M. Mandelartz: „Vom falschen Umgang mit der Natur” (germanista konferencia New Orleansban, 2003), in: www.bibliint.de/Goethe, valamint A. Muschg: „Die Herzensbildung an der Natur”, *NZZ*, 2002. aug. 24. és M. Sándorfi Edina: „A képírás felfed(ez)ése mint torzított »eleven pillanatnyi megnyilatkozás«. A művészet mint másik természet Goethénél és Benjaminsnál”, in: Bókay Antal–M. Sándorfi Edina (szerk.): *Keresztvezet(és)ések*, Janus/Gondolat, 2003, 136. skk. o.

„ELŐBB A FÉNY. CSAK AZUTÁN A NAP”

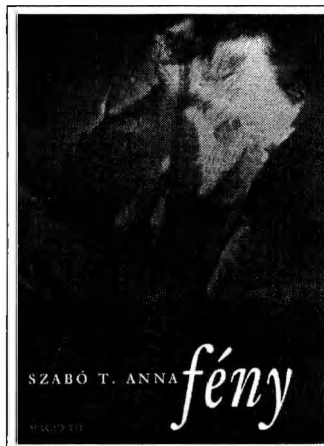
Szabó T. Anna *Fény és Rögzített mozgás* című kötetéről

„Felriadok hajnaltájban, kilök keszekusza álmom. / Szólni, szólni. Csak a hangot, a dallamot nem találok. / Nem voltam még ilyen védett, soha még ilyen csupasz” – írja Szabó T. Anna negyedik köteté, a 2004-es *Rögzített mozgás* nyitóversében. A kötetet olvasva azonban megbizonyosodhatunk afelől, hogy az idézett *Harminc* című vers nem tragikus hangoltságú költemény, hanem egy fiatal költőné és kismama létösszegző, boldogságtetetlenség-verse, mely a dantei *Isteni színjáték* kezdő sorainak hangulatát idézi (noha sokára jut még az emberélet útjának felére, és nem is *de profundis* szól). Ez talán azt sugallja, hogy ha nem is válaszütről, de mindenképpen fordulópontról, egy női és költői szerep, a saját út és hang végleges megtalálásáról van itt szó.

A *Fény* és a *Rögzített mozgás* versei a rátalálás, a világban és a városban való otthonalálás szövegei, olyasvalaki tollából, aki megérkezett oda, ahova mindig is készült, aki rátalált saját költői és intim terére (noha itt-ott felbukkan a szorongás, a mulandóság, a sötétség is mint kontraszt, vagy mint a lét – ha mégoly boldog is az – természetes velejárója). Szabó T. Anna legújabb kötetében már nemcsak keresi a hangját, hanem folytatni tudja és beteljesíti mindazt, amit előző kötetében, a 2002-es *Fényben* elkezdett. Egy műhelybeszélgetésen humorral és némi önironiával így fogalmazta ezt meg: „rájöttem, hogy magamat plagizálok”. A *Rögzített mozgás* versei készek. Ezek a versek válaszolnak olyan nagy kérdésekre, amelyek a korábbi kötetek verseiben az élet és a költészet értelmét, lényegét tekintve felmerültek. Látni fogjuk, hogy az előbbire a *Fehér* ciklus anyaságélmény-versei, utóbbira pedig főként a *Fény* kötet tematikáját továbbfűző *Helyrajz*, *Forgalom*, *Téli ablak* és *Háztáj* ciklusok látást, nézést, figyelést középpontba állító versei a legjobb példák. A *Rögzített mozgás* költeményei (és már a *Fény* számos darabja is) letisztult, szép bizonyosságai annak, ami Szabó T. Anna számára – Orbán Ottó szavaival (*Ars politica*) – „...a költészet maga / A névtelen megénekelve, / a szó husa, teste, íze, szaga. / Az élet anyaga.” S talán leginkább azért, mert felfedezte, hogy „ha biztos / nem is, ott-hon ebben lehetsz”.

Itt érdemes idézni a *Rögzített mozgásból* a *Fehér* ciklus *A nézés* című nyitóversének sorait, hiszen ezek adják a kötet mottóját: „Az a jó a boldogságban, / hogy figyelni enged: / észrevenni a világban / ritmusát, a rendet. / Ahogy összevissza belső / gyermek fészke lesz, / ahogy a vad burjánzásból / kéz nő, arc, szemek, / ahogy a zavaros lélek / vize elcsitul: / úgy tesz rendet minde-

Magvető
Budapest, 2002
86 oldal, 1390 Ft

nekben, / úgy költözik a szemedbe / láthatatlanul.” Ez nemcsak a születéshez–szüléshez kötődő újjászületés hangja, hanem Szabó T. Anna korábbi költészetének alapélményére is utal: a világ legapróbb részleteinek, a külső és belső tárgyakra az észlelésére, megfigyelésére és az ebből fakadó élmény fotószerű, objektív rögzítésére. A *Rögzített mozgás* verseiben nemcsak a mozgás, az idő maga is rögzített, a fotóban elkapott pillanat egész történeteket, mozgássorokat sűrít egybe. Különösen találóan működhet erre Dürrenmatt színházi „sűrített tér” hasonlata, amely a színpad terére és a színpadon megélt lét, illetve mozgás terének másságára vonatkozik. Itt a másfajta térélmény, a térnek az átélés idejéhez kötött megtapasztalása és közegszerű érzete emelkedik ki, miközben a mozgás tudatos monitorozása folyik. Szabó T. Anna számára is ez fontos elsősorban, az állandó figyelem, a nézés-látás öröme, a térbe-világba sűrűsödő dolgok komplexitásának megértésére irányuló vágy, nem pedig a szöveg maga, a vers pusztá poétizáltsága. A *Rögzített mozgás* borítójának fotója is éppen erről szól, ezt vetíti előre: hideg égkék és meleg narancssárga, a Hold sejtelmes udvara és az űr idegenségét, távolságát hangsúlyozó csillag fénye, alul pedig ellenpontozásként a ház sötétbe boruló falaiból melegen világító otthon-ablakok – rögzítettségben mozgalmos, sötét, mégis sok mindent láttató, dinamikus tér.

Ennek a látásmódnak a nyomait találjuk már Szabó T. Anna 1995-ben megjelent *A madárlépte hó* című, érzékeny, kifinomult, nagyon személyes, mégis tárgyilagos és fegyelmezett formába fogott verseket felvonultató kötetében is: „lombot borzol a könnyű szél, / láthatatlan a láthatót, / mi a valódibb és miért / a tegnapi? a holnapod?” (*Lombot borzol*) Az utóbbi két kötetben, a *Fényben* és a *Rögzített mozgás*ban oly fontos látás-téma megtalálásának, kibomlásának folyamata szépen nyomon követhető a második, *Nehézkedés* (1998) című kötetben is (*A szemről, Portré, Színház, Üres szemmel*), amely *A madárlépte* hónál már súlyosabb, sötétebb tónusú verseket tartalmaz.

De a négy kötet közül egyértelműen a harmadik, a *Fény* az, ahol Szabó T. Anna rátalál a jellegzetesen saját hangra, látás- és írásmódra: a fotó(szerűség) kreatív erejére és mindarra, amit ez a technika mint konkrét eljárás és mint metafora kínál, akár a fotós vagy operatőr (a költő), akár a szemlélő, befogadó (az olvasó) oldaláról. Az itt felfedezett poétikai–retorikai stratégiát viszi tovább a *Rögzített mozgás*ba, ahol sok új és olykor talán szokatlan is ható témát illeszt az egyre tökéletesedő formába, a rögzítendő képek fókuszába. Ha Szabó T. Anna eddigi négy kötetének lírai beszédmódját, annak alakulását próbáljuk nyomon követni (főként a szerves egységet képező két utolsó kötet, a *Fény* és a *Rögzített mozgás* esetében), arra lehetünk figyelmesek, hogy az folyamatosan hullámszik az újhordások költészetét, elsősorban Nemes Nagy Ágnes írásmódját (lásd például *A látvány* című versét) idéző, bár azt sokban meg is haladó, attól elkülönülő tárgyias líra, másrészt pedig a belső tárgyak felé forduló vallomásos líra határmezsgyéi között. Ebből, s persze tehetségéből adódik eredetisége.

Különös, egyedi tárgyiasság az övé. Az olvasónak az az érzése támad, hogy Szabó T. Anna szinte minden verse abban a pillanatban születik, amikor a valóságos világ ténszerűségét reprezentációba, valamiféle kimondottságba emeli át. Elkezd beszélni valódi helyzetekről, apró történetekről, tárgyak, dolgok összeállásáról, s eközben a teljesen egyszerűnek tűnő leírás, bemutatás közepén megjelenik valami sokkal lényegibb. Olyan ez, mintha egy követ mozdítana ki az ember az erdőben, amely alól aztán bogarak raja fut szét, ahogy feltárul a kő alatt, körül az addig láthatatlan, nyüzsgő élet. Mintha maguk az apró dolgok poétizálnának, ez adja a háttérstruktúrát, az objektív (vagy olykor transzcendensnek is sejthető) rendet a tárgyias mögött. Az egyik vers, amelyben ez a technika érvényesül, a *Helyrajz*: „Galambraj köröz a csarnok felett. / Suhogva felcsap, püppögve elül. / Kavarognak a képek, részletek: / az udvaron a felkarmolt fakéreg, / esőpergette bodzaflitterek, / átázott írógéppapír-dobozból / kikandikáló két pár macskafül (...) / Aztán nézheted a fehér falon / a fák árnyát a narancssárga fényben, / ahogy testükből fe-

ketén kilépnek, / mikor a nap lemegy." A *Helyrajz* narratív párja a *Lenyomat*, itt jelenik meg ismételten a „rögzített mozgás”, azaz egy olyan korlátozott narratíva, amely tudatosan és olykor talán nyugtalanítóan is szűkös sorozatba van beszorítva: különféle kutyanyomok, macskanyomok egy tócsa körül, akár az élők helyett ott maradt jelek, rögzített, elmúlt történetek. Ez a két kifejezés, a „rögzített mozgás” és a „helyrajz” akár emblémája is lehetne Szabó T. Anna költői stratégiájának. A verseiben reprezentált dolgok, témák csokra is nagyon jellegzetes: egyrészt a természet, a városi világ, az otthon tárgyai, a civilizáció apró objektumai (autók, utak, aszfalt) maguk, illetve ezek pontos látása és láttatása, másrészt mindazok az érzések, hangulatok, gondolatok, amelyeket ezeken keresztül közvetíteni lehet.

Mindez szintén a *Fényre* vezethető vissza, ahol a felszín, a valós közönségessége válik kihívássá, indít el egyfajta mélység megtalálására, az apró rejtelmeket feltáró keresés, nézés, látás öröme-gyönyöre, vagy olykor épp fájdalom-kínja, építő és romboló hatása felé. Az én maga sosem válik túl intenzívvé, ritkán artikulálódik önálló témaként: a *self* inkább szűrő, áttetsző ablaküveg, semmint tartalom, centrum. A dolgokat uraló én helyett inkább valami finoman rezonáló érzékenység őrzi az élet és elmúlás, a fény és a sötétbe fordulás alapvető ritmusát, olykor átható monotonitását vagy melankóliáját.

A *Fény* költője egyfajta fotórealizmussal dolgozik: belülről láttatni a külsőt, kívülről a belsőt – festeni fotószerű hitelességgel. A „képtelen, rögzíthetetlen” „másképpen látása” és a pillanatok, mozgások, gesztusok megragadásának vágya hajtja a mindennapok megismerendő titkai felé (*Népstadión metrómegálló, Autofókusz, Pillanatképek*).

A fő kérdés itt a költő számára: „Megtartható-e, amit látsz, a kép?” (*Szél, lomb, eső*), és ha igen, hogyan? Megragadható-e és leírható-e akár egy versben mindaz, ami körülötünk van, megőrizhető, rögzíthető-e emlékként, ha ráhunyom a szemem és erősen szorítom, vagy mindenképpen az elmúlás és a hiány marad csak? A válasz, az „önműködő látvánnyal” való bánni tudás kulcsa egyfajta dokumentum- vagy naplóvers, a fotó lesz: „a szavak / egymásba csúsznak, a látvány szele / egymásba fújja őket, elrobog / a perc, új képre vált a régi kép, / egymásravetül, szétcsúszik, a szem / fókuszál, exponál, ha lehunyor / egy összevissza mozi kavargó / a sötét hívóvízben, képszavak, / forgószél-múzeum, ahol a volt: van.” (*Autofókusz*) Az *Ezt tegnap írtad* című versben aztán ez a rögzített kép a létezők időben hagyott nyomaként értelmeződik: „Nyomot hagytó / a percek finom homokján a léted (...) / Feléhajolsz, mint jóstükör fölé: / magad látod...” A *Népstadión metrómegálló* versei az ilyen nyomokat próbálják titkosírásként visszaolvasni, meghozza a költészet számára felfedezett nyolcféle fotografiai látásmód segítségével: a fotogram, a képsorozat, az egymásra fotózás, a pillanatfelvétel, a röntgenfelvétel mind új részleteit mutatják a látványnak: így rögzíthető a másképp rögzíthetetlen. Így rögzíthető az én maga is, így készülhet önarckép, ahol az én van belül a képkereten, akár a *Pillanatképekben*. A *Rögzített mozgás* kötetben majd ezt a fényképezéstechnikát viszik tovább az *Előbb a fény* és a *Lenyomat* című versek.

A címadó, kötetzáró vers, a *Fény* is a látásról szól, csak másképp. Feltámadás-vers ez (az ajánlásban a mesterek közé talán Jézus is odaérthető). Három teret jár be, a hűsboltot, ahol a leölt állatok részeit látjuk, majd az ócskapiacot, a halott dolgok világát, és utoljára (harmadnap, amely egyébként a feltámadásé) a halott emberek terét, a temetőt. A tavaszi, húsvéti temetőt idézi meg itt, de az írás valós ideje mégsem a feltámadásé, hanem a téli pusztulásé, elmúlásé: a tavasz, az élet erejét a tárgy, a sírkő veszi át („lángol az anyag, / mert él, él, aki életbe halált, / halálba életet kever”), a fény is csak emlék, hiány marad, ahogy a Vörösmarty *Előszó* című költeményét idéző zárósorokban olvassuk: „most téli van, csend, míg írom ezt”.

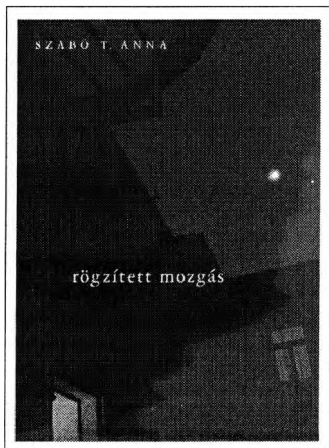
A *Fény* kötetnek a fotó melletti másik jellemző látásmódja az álom, amely sokszor kapcsolódik a víz képéhez, de néha a versek maguk is álmokból születnek. Az álmok

mind a lét lényegének kiábrándító, olykor horrorisztikus, rémálomszerű karakterét mutatják (lásd a *Sötétkamra* ciklus verseiben).

A *Rögzített mozgásban* a külső dolgok élmény-közvetítette szövege mellett már érzékelhetővé válik a test és erotika ellentmondásos materialitása. Az *Éjféli tánc* látszólag egy diszkóról szól, amely természetesen erotikus hely, a tánc, az eksztázis tere. Ennek verséből leírásában majdnem minden szó lefordítható a szeretkezés egyes mozzanataira: „És bent lüktetve dübörög / a barbár ritmus, nyers zene / villámszaggatta tengere, / sűrű verejték gőzölög, / bőg a hangszórók membrántorka. / Pezseg, hullámszik a tömeg, / a lázas tér öble felett / kék UV-stroboszkóp remeg: / az izzadt vállakon fehéren, / pelyhesen foszforeszkál a korpa”. A női test itt csak lát, nem vágyik, nem ölel és nem is kívánja, hogy ezt tegyék vele: szinte ijesztő képként tárul elénk, ahogy a diszkóban „benn a hús dobog” – a „léftelejtés rítusa” ez, írja Szabó T. Anna. Ebből a szempontból érdekes még a *Kamaszok* című vers, amely a kamaszok szertelen szerelmét, erotikáját, lángolását tematizálja: „...eljött, ez az: / a villanás, a pillanat, / a forró, édes és erős, / egybefolyik a kinn, a benn, / mert aki másnak ismerős, / az magának lesz idegen – / mégis dobol a néma vér, / kering a tér, / igen, igen.”. E felfogással mondható rokonnak a *Hínár* testfelfogása a *Fény* kötetből: „Hínár a test? Nehéz szagú, / síkos, szúrós, zsíros hínár? / Húzza fuldokló lelkedet –” S fűzi tovább a *Téli naplóban*: „Ólmos esőben párzanak a macskák. / A fény éjféli szőrűkre fagyott. / Forrón vernyogó februári koncert. / Vadállatok.” Pár strófával arrébb mindezek feloldásaként értelmezhető a szerelem mint fény, mint megváltó erő leírása: „...és dől is a nap, kortyolok belőle / ahogy szemközt a tükörnek verődve / arcomba csap. Lehunyom a szemem. / Megköt és megtart. Mint a szerelem.”

A szerelem-téma felbukkanása szép alkalom arra, hogy a *Rögzített mozgás* kötet legszébb részletéről, ajándékáról szóljunk néhány szót: a *Fehér* ciklus anyaság-verseiről. Ezek újdonsága, értéke, érdekessége abban áll, hogy itt jelenik meg Szabó T. Anna költészetében először egy különös női/nőies tematika is: mondhatnánk, igazi *écriture féminine*, vagy ahogy Cixous mondja, „az anyatejjel, fehér tintával író nő”, és a nő testének, tapasztalatának szövegbe, versbe íródása. Az *erő* erotikus vízióba sűríti a szeretkezés pillanatait, a behatolást, a megtermékenyülést, az új élet ígését is, miközben végig ott sejthető valami szorongás, valami baljós a sorokban, még ezekben a boldogság-versekben is: „Jön a hullám, / a fekete hullám megint, / az öröm helyére tolul be” – ez, a testekbe be- és kiáramló „fekete semmi” és a halál képzete másutt is gyakran előkerül, furcsa mód még az anyaság-ciklust záró, Adyt idéző „Arról, hogy meghalok” című versben is: „Visszafojtott lélegzettel / várakozz, halandó ember / az objektív ég alatt.” De ide sorolható még a teljes *Sötét* ciklus és talán legkifejezőbb darabja, az *Október*, valamint a kötetzáró *Hullámmorajlás* is hasonlóképpen sötét, borongós hangulatú.

Noha a szépség és öröm mögött is végig jelen van a feketeséggel, sötétséggel rokon természetű fájdalom, a *Szülőszoba* más objektivitással és alapélménnyel dolgozik: Szabó T. Anna dokumentumjellegű, naplószerű írásmóddal próbálja és tudja megdöbbentően hitelesen rögzíteni a szülés-születés minden egyes pillanatát, mozzanatát, filmszerű sorozattá alakítva a *Fényben* látott pillanatképeket. (Hasonló téma filmszerű vagy színházszzerű megjelenítésmódja jellemzi a ciklus bizarr operett-

Magvető
Budapest, 2004
136 oldal, 1490 Ft

jét, *Az osztályt.*) „...ez a szenvedés nem te vagy, / de ez az óra csak tied: / nem szülheti meg senki más / a gyermeked” – hangzik a női lét értelmét kereső-kutató *Szüilőszoba* azon pár passzusa, amely mintegy válaszként olvasható a *Forgalom* ciklus *Hajnali részegség-átköltése*, a *Holtidő* „de ez az óra senkié. / Egyedül azé, aki nézi” sorára. A látás érzéki gyönyöre, *jouissance*-a itt már átfordul az anyaság gyönyörűségébe és az anya-gyermek kapcsolat szövédéjén időzik el. A látás az újszülött szempontjából új értelmet, új minőséget nyer a *Gyertya* vagy „*A szó: Isten, megsemmisíti Istent*” című versben, ahol a világot észlelő-figyelő, még önállótlán gyermeki én alakulása reflektálódik: „*Ez már a Külön (...) / A Soknevű, a Névtelen, az Egy / övé. Még nem: én vagyok. Még csak: vagyok.*”

De a női tapasztalat mint a tárgyas líra forrása máshol is felbukkan a kötetben, például a *Fagypontra* alatt, a *Március*, a *Nyersanyag* háziasszonyának megjelenítésével, az ő keze alá kerülő különféle formájú, színű és szagú 'fotogén' zöldségek, a hűtőből előkerülő hússok rendkívül színes, érdekes kavalkádjával.

A fentiek fényében talán nem szükséges tovább magyaráznom, mitől eredeti ez a költészet, mi újat hoz Szabó T. Anna a kortárs magyar (női) költészetbe. S hogy miért a zárójel? Mert a szem általi élvezet, ami Szabó T. Anna költői beszéd- és látásmódjának sajátja, nála nemcsak a női témákhoz kötődik, bár azok kifejtésekor is fontos. Egy tévébeszélgetésben Szabó T. Anna a *Magyar költőnők antológiáját* lapozgatva arra hívta fel a figyelmet, hogy Szendrey Júlia még azt írta egykoron: „Oh, költészet, fogadj be templomodba”, míg Nemes Nagy Ágnes már azt: „Mesterségem, te gyönyörű!” Hangsúlyozta, hogy a mai költőnőknek megvan a mesterségbeli tudásuk ahhoz, hogy jó verset írjanak, anélkül, hogy a szentimentalizmust a szemükre hányják, illetve anélkül, hogy az érvényesüléshez feltétlenül mimikrire kellene kényszerülniük, és a kor költészetének férfibeszédébe kellene simulniuk. Hát ezért a zárójel.

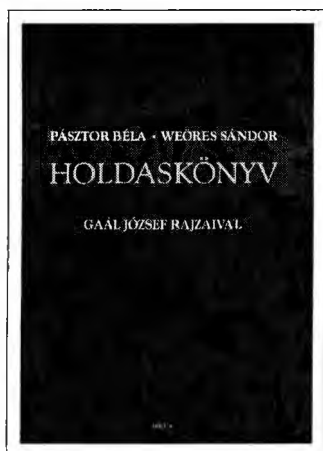
A *Fény* utolsó verse a téllal zár, a *Rögzített mozgás* pedig a baljósan örvénylő-morajló tengerrel. A lírai történeteket végigkövető olvasóban elkerülhetetlenül megformálódik a kérdés, hogy merre tart a két kötet által kijelölt út. Vajon a fény vagy a sötét erősödik fel a tárgyak, a saját test fotográfiája során, könnyedebbé, szebbé válik-e a vágy, megengedőbbé a világ, és vajon élet-meleg váltja-e fel a hideget, a fekete semmit, a szorongást. Vagy éppen ellenkezőleg, önáltatást mellőző módon, a létbomlasztó elmúlás lesz az erősebb magyarázóelv. Talán, mint az imént olvasott kötetekben, új formákban együtt lesz mindkettő. A lényeg, az újdonság az, hogy fenntarthatónak, folytathatónak s talán kiteljesíthetőnek tűnik egyfajta női poétai mesterség, a dolgok különös látása, a világ sajátos megérintése.

„KÖZÖS HANCÚROZÁS”

Pásztor Béla–Weöres Sándor: *Holdaskönyv* – Gaál József rajzaival

(A keletkezés körülményei; tények, adatok) Az *Egybegyűjtött írások* (1970) betűrendes tartalomjegyzékében, ahol Weöres a versek keletkezési évszámát jelzi, 1940-re teszi a mű születését. A *Holdaskönyv* egyébként kötetben itt jelent meg először. Weöres 1939-ben fejezte be Pécssett egyetemi tanulmányait, az év őszén tette le a doktori vizsgát, és távozott a városból. Pécsre 1941 nyarán tért vissza ismét, amikor a város polgármesterétől megbízást kapott a pécsi városi közművelődési könyvtár megszervezésére. A két dátum közötti időt – leveleinek keltezési adatai szerint – jórészt szüleinél, Csöngén és a fővárosban töltötte. Hogy az 1908-ban született, nála öt évvel idősebb Pásztor Bélával hol és mikor találkozott először, nem tudjuk. Az *Új Magyar Irodalmi Lexikon* szerint Pásztor Béla a jogi doktorátus megszerzése után tisztviselőként dolgozott, és 1939-ben *Méregkóstolók* címmel verseskötete jelent meg (a *Vigiliában* Végh György méltatta), s verseivel szerepelt a maga alapította, szerkesztette, 1940-ben kiadott *Költészet* című antológiában. Weöres levelezéséből kiolvasható, hogy sokra becsülte Pásztor Béla költői tehetségét, s ez abban is megmutatkozott, hogy közös versírássra vállalkozott vele. Az efféle játék nem ismeretlen irodalmunkban: a húszas évek végén Illyés Gyula és József Attila folytattak olyan szonettjátékokat, ahol az első két szonett címét és rímeit Illyés adta, a második két szonettét József Attila. Ezeknél a verseknél pontosan tudjuk, hogy mit írt Illyés, illetve József Attila. A *Holdaskönyv* esetében azonban ismeretlen maradt a két költő részvételének mértéke az alkotásban. Sőt azzal, hogy Weöres az *Egybegyűjtött írásokban* nem a főszövegben, hanem csupán a vers utáni jegyzetben és a tartalomjegyzékben hivatkozik a szerzőtárs nevére, mintha azt sejtetné, hogy a versciklus keletkezésében az övé lenne a nagyobb szerep. Az a körülmény is, hogy a *Holdaskönyv* Weöres kezeirásával (másolatában) maradt ránk, azt sugallja, hogy a nyersanyagnak tekinthető közös rögtönzésekből, amorf szövegekből valószínűleg Weöres formálta meg, véglegesítette a versciklust. Weöres műhelyében a közös versírásra később még egyszer találunk példát: a gyerekeknek szánt *Tarka forgó* (1958) több darabját Károlyi Amyval közösen írták.

A *Holdaskönyv* 1940-ben megszületett, de társszerzőjét a háború alatt munkaszolgálatba vitték. Weöres 1945. júl. 19-én Vas Istvántól kérdezi levélben, hogy tud-e valamit – mások mellett – Pásztor Béláról? A kapott válasz után írja Vas Istvánnak 1945. aug. 7-én: „Pásztor Bélát nagyon sajnálom, de halálhíre nem lep meg, mindig betegeskedett és nem csoda, ha nem bírta a kényszermunka-tábor sanyarúságát.” A *Holdaskönyv* létezéséről Weöres először 1946-ban ad hírt a pécsi *Sorsunkat* szerkesztő Várkonyi Nándornak. Csöngéről írja 1946. okt. 14-én: „Itt küldök egy különleges verset, melynek két szerzője van: szegény Pásztor Béla, aki a fronton eltűnt, és én. Egy jegyzetben a

Arcus
h. n., 2004
on., ún.

vers keletkezéstörténetét is megírtam; azt hiszem, alkotáslélektani és irodalomtörténeti érdekesség; inkább az évkönyvbe, mint a folyóiratba való. Nagyon szeretném, ha az évkönyvben ezt közölnéd. Kérlek, írd meg nekem, lehetséges-e ez. Jólesne, ha ezzel megbecsülhetnénk szegény barátomat, aki bizony valószínűleg már Ábrahám kebelén pihen; szeretném, ha megjönne, mert nagy tehetség bontakozott benne érzésem szerint, egészen különleges és mindentől elűtő lelki struktúra.” A versciklust azonban Várkonyi nem a tervezett „évkönyvben” adta közre (ami egyébként sem jelent meg), hanem a *Sorsunk* 1947. májusi számában közölte. Itt a szerzők neve a vers után így szerepel: Pásztor Béla és Weöres Sándor. A W. S. monogrammal jelzett jegyzetben Weöres még reméli a szerzőtárs hazatérését. Mivel a versciklus születéséről ebből a jegyzetből tudhatjuk meg a legtöbbet, teljes terjedelemben közöljük:

„Jegyzet. – Bizonytal szokatlanul érinti az olvasót, hogy e versek alatt két szerzőnek nevét találja. Csak regényeknél, színdaraboknál és tudós munkáknál szokott előfordulni, hogy több szerzőjük legyen. Ezért néhány szót kell szólnom a *Holdaskönyvről*; meg azért is, hogy a szerzőtársról, Pásztor Béla barátomról megemlékezzem, aki a háborúban eltűnt mint munkaszolgálatos, de édesanyja és barátai még remélik a hazatérését.

Abban a költő-nemzedékben, melyhez mindketten tartozunk: Pásztor Béla valamennyiünk közt a legszövevényesebb képzeletű, zsúfolt és szeszélyes motívumok halmozója. Lénye szerint nem is e világból való; mintha egy jámbor földalatti szellem, a gyökerek és elásott kincsek manója tévedésből embernek született volna. Képelete, akárcsak az enyém, folyton kikívánczolt a szűkös emberi sorsból: ez kapcsolts össze bennünket. 1940-ben, mikor Pesten éltem, gyakran eljött hozzám: ilyenkor valósággal fürödünk a legszeszélyesebb és legfelelőtlenebb vers-fabrikálásban. Négysoros strófákat rögtönöztünk, furcsa és kusza versikéket; ha az egyik elkezdett valamit, folytatta a másik; ha az egyik leírt valamit, belevitott vagy belerontott a másik; javítás-e, rontás-e, nem sokat törődünk vele: úgy hajszoltuk a motívumokat, mint a szél a vízfodrot, a lehullt lombot, a port. A közösen írt strófákból egy marékra valót kis ciklusokba osztottunk, *Holdaskönyv* címmel. Talán nem is versek ezek, csak két összetalálkozott fantázia hancúrozása; de ha az olvasó a gyermekkori képzeletvilágából meg tudott őrizni valamit, tán élvezni fogja ezeket a strófákat; úgy nézze őket, mint a perzsa miniatűr-festmények színeit, zsúfoltan nyüzsgő apró embereit és állatait, stilizált erdő- és inda-szövevényeit.

W. S.”

Az *Egybegyűjtött írásokban* a jegyzetet néhány helyen Weöres módosította. Így az első bekezdés végét, mivel a szerzőtárs sorsára vonatkozó reménye végképp eloszlott, ekképp: „aki a második világháborúban zsidó kényszermunka-szolgalatos volt és eltűnt.” Valamint a jegyzet utolsó sorait – s a versciklus stílusára, jellegére utaló megállapítását – egyszerűsítette: „Talán nem is versek, csak közös hancúrozás. Vagy primitív hímzések, naiv kerámiák: sűrű indázatban nyüzsgő pirinyó démon-, ember-, állat-alakok.”

(Az új kiadás) Az *Egybegyűjtött írások* 1989-es, negyedik, bővített kiadása után most, 2004-ben az Arcus Kiadó jóvoltából jelent meg újból a *Holdaskönyv*. A kiadó nagy, album alakú, reprezentatív kiadványt helyezett az asztalunkra. A könyv a páratlan oldalakon tartalmazza a *Holdaskönyv* nyomtatott szövegét az *Egybegyűjtött írások* 1989-es kiadása alapján, a páros oldalakon tartalmazza a versciklus Weöres Sándor kezevonásával lejegyzett – ki tudja, mikor keletkezett – és a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött szövegét, valamint tartalmazza a versciklus „tétélei”, a hét ének között Gaál József hét nagy alakú, színes grafikáját, illetve a könyv oldalait díszítő, kisebb méretű, egyöntetűen szürke nyomású rajzait.

A kiadvány végén Weöresnek az *Egybegyűjtött írások*ban található jegyzete, valamint a grafikus – nagyjában azonos terjedelmű – vallomása olvasható. A könyv díszes, sötét színű, Gaál József rajzait tartalmazó védőborítót kapott. A könyvet az Arcus Stúdió két munkatársa, Nagy Rita és Dömény Csaba tervezte.

(*Egy kis filológia*) Közismert, hogy a Weöres-filológia számos, ma még tisztázatlan kérdést fölvet. A *Holdaskönyv* három szövegváltozatát ismerjük. Az egyik a *Sorsunk*ban megjelent (1947), a másik az *Egybegyűjtött írások*ban található (1970), a harmadik a Weöres Sándor által leírt, nem tudni, mikor keletkezett szöveg. Ezúttal az 1970-es nyomtatott szöveget és a költő – valószínűleg korábban keletkezett – autentikusnak tekinthető kéziratát hasonlítjuk össze. A versciklus mindkét változatban hét énekből, mindegyik ének öt darab négy-soros, páros rímű versszakból, összesen száznegyven kétütemű, 4/3 tagolású sorból áll. Ám a két változat között a száznegyven sorban harminckét eltérés található. A sorok csaknem egynevede mutat különbséget.

Általánosságban elmondható, hogy Weöres kézírata a költő egyéni, sajátos nyelv- és helyesírás-használatát tükrözi, a nyomtatott szöveg a költő intencióival ellentétben az Akadémia helyesírási szabályaihoz kíván alkalmazkodni. Az eltéréseket vizsgáljuk meg kissé tüzetesebben! Szócseré alig fordul elő. Az első énekekben az eredetileg szereplő „hat tükör” és „hat nagy ablak” kifejezésekben szereplő szám minden bizonnyal még Weöres keze alatt a misztikus jelentésű „hét”-re változott. A harmadik ének „majdnem”-éből „majdhogy”, a hetedik énekbéli „bújok”-ból „búvok” lett. A további eltérések azonban gyaníthatóan az akadémiai szabályokat alkalmazó nyomdának, illetve nyomdai korrektúrának tulajdoníthatók. Weöres dunántúli kiejtésében számos magánhangzó rövid: így a szóvégi -u, -ü (seprű, gyönyörű, kő-szárnyu, zápor-lábu), valamint a szótesten belüli -i, -u, -ü (himezve, elunta, gyűrűs). Ezek a nyomtatott szövegben hosszú magánhangzóra változtak. Az összetett szavak egybeírása fokozatosan, a nyelvi gyakorlatban, a használat során – a különíráson, a kötőjel használatán keresztül – alakul ki. Weöres általában a folyamatnak egy kezdetibb formáját, a különírást (senki sem) vagy a kötőjeles formát (rózsa-ág, disznó-rőfögés stb.) kedveli. Ezeket a szavakat a nyomtatott változatban egybeírva találjuk (senkisé, rózsaaág, disznórőfögés). Egyetlen olyan összetett szó fordul elő a szövegben (fülemülec-sattogás), amelyet Weöres kötőjellel, ám a nyomda külön ír. Elég sok eltérés mutatkozik a középpontozás használatára körül. Ahol a kéziratban Weöres két szó között nem használ vesszőt (Jaj ne), ott a nyomda kiteszi. Ahol Weöres a sor végén pontot használ (faágot. Szállj), ott a nyomda kettőspontot vagy vesszőt (madárka. Mátkapár) és kisbetűs folytatást használ. Ahol a kéziratban Weöres a felkiáltójel és a kérdőjel után kisbetűvel folytatja a szöveget, ott a nyomtatott változatban nagy kezdőbetűt találunk. Továbbá a nyomda a második énekből megtakarít egy aposztrófot (kínomba'), annak ellenére, hogy az első énekből még megőrizte (kertembe'). Mindez – az eltérések nagy száma ellenére – látszólag nem mutat lényeges különbséget. Ugyanakkor az eltérések a magánhangzók időtartamának jelzésével számos ritmikai, a szöveg tagolása, az interpunkció használata körüli eltérések pedig számos tartalmi, gondolati, szövegértelmezési kérdést érintenek. A *Holdaskönyv* szövege esetében nem kétszáz éves kéziratról van szó, ahol az átírás, a modernizáció indokolt. Fölvetődik a kérdés, hogy a Weöres-versszövegek nyomdai közlésekor mi a helyes eljárás: ragaszkodjunk-e a költő helyesírásának használatához, vagy az akadémiai helyesírási szabályokat kövessük. Véleményem szerint a magánhangzók hosszúságának jelölésében és az interpunkciós jelek használatában – mivel azoknak ritmikai és tartalmi jelentésük van – a nem kritikailag jellegű kiadások esetében is föltétlenül a költő szándékát kellene követni.

(*Képzetek, motívumok*) A Weöres Sándor munkásságával foglalkozó irodalom eddig nem szentelt kiemelt figyelmet a *Holdaskönyv*nek. A négykezes versciklus nagyjában akkor keletkezett, amikor a költő a *Rongyszőnyeg* sorozat darabjait és *A holdbéli csónakos* versbetéte-

it írta. A hang, a szemlélet rokonsága fölismerhető. A jellegzetes ritmussal, a kétütemű, 4/3 tagolású, trocheikus lejtésű sorokkal a *Rongyszőnyeg* több darabjában (14., 72., 119.) találkozunk. A képvilág több eleme (például a Hold-motívum) ekkor írt műveiben megtalálható. A *Holdaskönyv* darabjai a Kenyeres Zoltán által „játékverseknek” nevezett Weöres-versek körébe tartoznak.

A versciklus tagolása, a versszakok és ciklusok kialakítása, címadása minden bizonnyal utólagos. A ciklus eredetét, mozaikszerű fölépítését az is jelzi, hogy minden versszakot sorszám választ el. A ciklusok, az „énekek” címében szereplő fogalmak jól jellemzik azt a képzeletvilágot, amit a versekkel meg akarnak idézni a költők: ifjú boszorkányok, vén boszorkányok, herkentyűk, garabonciások, falak, bolondok, bohócok – a nép képzeletében, a népi gyermekdalokban, a ráolvasókban, a népmesékben szereplő alakok ezek. Már a versciklus első sora – az *Ich spiele lang* torzított változatával – a népi gyermekdalok világába von: „Tűz a házam, ispiláng...” A *Holdaskönyv* Weöres szürrealizmussal kísérletező korszakának terméke: a versciklus képei merész, szabad képzettársítással előhívott képek, és a képek egymásutánosságát nem a logika, hanem a képzelet állítja egymás mellé, tartja össze.

A hétszer öt, összesen harmincöt versszak között kevés az olyan strófa, amelynek négy sora egyetlen képet ír le. Például: „Fehér kígyó jaj de szép! / Fején a Hold gyöngye ég. / Sziszegése: zuzmarás / fülemüle-csattogás.” A versszakok zöme két vagy ennél több elemből áll. Például: „Anyám, ne űzz denevért, / minden köved engem ért. / Én sírtam kiszegezve / ajtód fölött az este.” A *Holdaskönyv*nek három „szereplője” van: „én”, „te” és „ő”. (Elgondolkoztató, hogy a többes szám sem a főnevekben, sem az igékben nem fordul elő.) Vannak versszakok, amelyek csak az „én”-ről szólnak. (Például: a második ének 2., 3., 4. és 5. strófája.) Többnyire az „én” és a „te”, vagy az „én” és az „ő” együtt szerepel a szakaszokban kapcsolatos vagy ellentétes viszonyban.

A versmotívumok, a képek egy része a népi képzeletvilág elemei: kígyó, ajtóban keresztbe tett seprű, fáradt madárka, ördög, varázsfű, tükörbe nézés. A képek és fogalmak másik köre egy letűnt, archaikus világot, a régiséget idézi, és a szó ma már gyakran magyarázatra szorul, mivel a tárgy vagy a személy, az eszköz vagy a foglalkozás kikopott a mindennapi életből: malom, mécses, révész, mátkapár, zsvány, kalmár, nádsíp, pásztorlányka, serleg, tallér, mécs, szélkakas, tor stb. A versbeli képek közül a legtöbb figyelmet a költői képzelet leleményei, az eredeti metaforák, a gyakran kötőjeles szóösszetételek érdemelnek. Ma már nem tudjuk, hogy ezek közül melyiket alkotta Weöres, illetve Pásztor Béla. Az effélékre gondolunk: „Cirpegi, cirpegi, kőhegység. / Hajam fáklya, övem jég. / Nővéreim póklábat, / hűlt kígyóbórt próbálnak.” Vagy: „Megöltem a föld alatt / egy kőszárnyu madarat. / A fák gyökér-ágai / nem látják már szállani.” A varázslat, a költői képzelet teremtő ereje persze leginkább abban mutatkozik meg, hogy ezeket a különféle eredetű motívumokat a két költő miképpen tudja egy-egy verssorban vagy strófában sajátos versvilággá, egységes stílussá szervezni. Az ilyen „tisztá”, „tökéletes”, homogén strófákra gondolunk: „Révész lánya, citerád / engem hí a vizen át. / Várj, jövök, csak felhúrom / rigófészek-papucsom.”

(*Rajzok*) A *Holdaskönyv* szövegét Gaál József illusztrációi díszítik. Az irodalmi művek kísérorajzokkal történő „felöltöztetésének” nagy hagyománya van, s az illusztrálásnak sokféle változata ismeretes. Az egyik véglet (főként epikai művek illusztrálására jellemző), amikor a grafikus egyszerűen lerajzolja azt, amit az író nyelvi eszközökkel elbeszél (így születtek például a Verne-regények korai kísérorajzai), a másik véglet, amikor egymástól időben és térben távol keletkezett irodalmi és képzőművészeti alkotások találhatnak egymásra, és legföljebb a hangulati, szemléleti rokonság kapcsolja össze őket (amikor például Kassák verseinek francia nyelvű kiadásába Vasarely-rajzokat helyeztek el.)

Gaál József így vall a könyvben munkájáról:

„Hajlamaimat követve gondoltam formába a *Holdaskönyvet*, képzeimre hagyatkoztam, így áradtak pazarlóan a rajzok. Hagytam, hogy csavarodjanak a figurák, egy elképzelt falhoz odakelve lapítottam őket, hogy egymás hajlongását követve közös ritmusba fonódjanak. A versek által felvillanó képzeteket hagytam szétfolyni a kezem között, majd kőre rajzolva tömörítettem őket, mint egy román kori oszlopfőre. Az illusztrátor alázata azonosulás az írott képek érzelmeivel, ezért legalább olyan hevülettel kell kifejezni az olvasás által feltörő víziókat, nem szabad rátelepedni a versekre, hanem saját képzelettel kell folytatni. A felvillanó képzetek világát csak az öntudatlan áramlás segítségével fejezhetem ki, a játékosan összefonódó képekben, ritmusban megbújik a tragédia. Szürrealista ornamentika minden strófa, egymásból bomlanak és egymásba szövődnek, egyszerre játékos és szenvedő a szálak sodrása. A széthulló valóság elemei dallamfűzérben léteznek tovább, újraálmodva a valóságot, amely egy karneváli forgatag, a görbe tükörbe néző ember szédülete. Az elillanó képzetek amorf stilizációiban feloldódik a kiismerhetetlen világ, a groteszk rigmusok, képek látszólag megszabadítanak a félelemtől, de a sorok mögött a lét abszurditása árad.”

Gaál József grafikái nem függetlenek a *Holdaskönyv* szövegétől, ugyanakkor önálló értékű alkotások. Mindenekelőtt hangulatilag kapcsolódnak a szöveghez. Mind a versek között elhelyezett hét nagyalakú, színes lap, mind a könyv margóján, a kéziratos és a nyomtatott szöveg környezetében található egyszínű, szürke rajzok kicsavarodott végtagú figurákat ábrázolnak: laposak, síkszerűek, falra kentek, groteszk hangulatot árasztanak, farsangi álarcra emlékeztetnek. Illetve távolról azokkal a rajzokkal rokonok, amelyeket lakótelepek panelházainak falán, lépcsőházakban vagy országutak mentén fölállított, zajterelő falakon láthatunk. Mind a nagyalakú lapokon, mind a szövegközi rajzokon magános alakokat vagy két-három összekapaszkodott, hajlongó, groteszk figurát látunk. Az alakok kissé elrajzoltak, főként a margón elhelyezett rajzok állati testekre (majmokra), Bosch groteszk humorral ábrázolt, félelmetes szörnyeire emlékeztetnek. A hét nagyalakú kőrajzot egy-egy uralkodó alapszín (téglafehér, püspöklila, fűzöld, barna és zöld kombinációja, lila és zöld kombinációja, vérvörös, rozsdabarna) használata jellemzi. A lapokon látható egy, két, három vagy négy figura környezetében torz állatalakokat, leszakadt testrészeket találunk. A rajzokon néha a szövegre történő közvetlen hivatkozást is felismerjük, például *A garabonciások énekeiből* című rész illusztrációjában az utalást a versben szereplő fadóbra és nádsípra.

Weöres-szövegeket illusztrálni bizonyára nem könnyű. Ez abból is látszik, hogy a gyerekkorúkat illusztráló Hincz Gyula és Szántó Piroska megoldása mennyire eltér egymástól. Vagy hogy az irodalmi művek (remekművek!) illusztrálásában jeleskedő Martyn Ferenc nem is vállalta a költő fölkérését, hogy a *Psyché* mellé kísérőrajzokat készítsen. Gaál Józsefet szemmel láthatóan a *Holdaskönyv* látomásos jellege és saját hajlama, a szövegben fölbukkanó groteszk képzetek ragadták meg, és főként a versek nyomában fölvilanó képzeit vetítette ki. Ezzel azonban a stílus, a rajzok alaphangja módosult, egysíkúvá vált, és a rajzokból a lírai könnyedség, a játékoság, az asszociációs csapongás hiányzik, s valamiféle nyers, erőteljes, élőlényi, animális tónus uralkodik el a lapokon.

A grafikusnak abban igaz van, hogy „[s]zürrealista ornamentika minden strófa, egymásból bomlanak és egymásba szövődnek, egyszerre játékos és szenvedő a szálak sodra”. Ám a *Holdaskönyv* ihlette rajzok inkább statikusak, súlyosak, mint dinamikusak, s a szürrealista képzelet helyett erőteljesebben hatnak „a görbe tükörbe néző ember” torzításai, mint a lírai finomságok és meglepetések, a játékoság és a szellemesség. Gaál József rajzai az egyik lehetséges – a szövegben rejlő groteszk hangot fölerősítő – megoldást kínálják.

ZIGGY STARDUST ÉS A FLAGELLÁNSOK

Klaniczay Gábor: Ellenkultúra a hetvenes-nyolcvanas években

Ha valaki csak felületesen ismeri Klaniczay Gábor eddigi munkásságát, annak némiképp talán meglepetést kelthet új kötete. Adva van ugyanis egy neves, nemzetközileg is ismertségnek örvendő történész, középkorkutató, aki egyszerre csak kiad egy könyvet az 1970-es és 80-as évek szub- és ellenkulturális irányzatairól. Azonban amint az ember belelapoz a könyvbe, hamarosan magyarázatot kap csodálkozására, mivel kiderül, hogy alapvetően nem friss munkáról van szó, hanem a szerző huszonegynéhány év máshol már publikált tanulmányaiból állított össze válogatást (a legrégebbi szöveg 1980-ban, a legfrissebb pedig 2003-ban íródott). Vagyis Klaniczay érdeklődési körében már történészi pályája elejétől ott van a jelenkori kultúra problémája – persze már az olyan korábbi munkák is árulkodhattak erről, mint például a szerző által társszerkesztett *Divatszociológia* című tanulmánykötet, melynek előszavát e most megjelent könyv is tartalmazza.

Így Klaniczay új könyve két szempontból is érdekes lehet. Egyfelől mivel benne a szerző történészként elemzi saját kora kulturális jelenségeit, másfelől pedig a kötet írásai tulajdonképpen magyarázattal szolgálnak Klaniczay korábbi szaktörténeti munkáinak témaválasztásaira, kutatási területére. A szerző első műve, az 1990-ben kiadott *A civilizáció peremén* ugyanis olyan témák köré szerveződik, mint a középkori eretnekség, samanizmus, boszorkányság vagy a szentkultusz (melyek magyarországi vetületeinek pár éve Klaniczay már egy teljes kötetet szentelt) – vagyis (kissé talán a mai terminust visszavetítve) a középkor ellen- és szubkulturáiról. *A civilizáció peremén* előszavában Klaniczay nyíltan meg is fogalmazza: „A hatvanas-hetvenes évek »ellenkultúra«-ideológiái és életforma-kísérletei tettek érzékennyé a könyvben tárgyalt problémákra.” („Előszó”, in: Klaniczay: *A civilizáció peremén*, Magvető Kiadó, 1990. 10. o.) Az *Ellenkultúra*-kötet utószava (mely sajátos módon a

könyv elején található) még nyíltabban árulkodik erről. Talán érdemes kicsit bővebben szólni e pár oldalas írásról, mivel itt Klaniczay a könyv tanulmányait saját személyes élettörténetének kontextusába helyezi. E személyesség fontosságát mutatja egyébként a könyv belső borítóján látható három fotó is: mindhárom a szerzőt ábrázolja, különböző időszakokban, az első 1973-ban, a második 1978-ban, a harmadik pedig 2003-ban. Az első kettőn egy hosszú hajú hippit láthatunk, aki vigyorogva, cigarettával a kezében (talán enyhén kaptatos állapotban) néz a kamerába, a harmadikon pedig a mai Klaniczayt, a konszolidált-konszolidálódott történészt, a CEU tanárát.

Noran
Budapest, 2003
389 oldal, 2500 Ft

Az *Utószó* élettörténet-konstrukciója meglehetősen szimbolikus és eléggé különleges magyar értelmiségi pályaképet fest le. Mint a szerző írja, 1968-ban Párizsban tartózkodott, láthatta a diáktüntetések, habár a májusi eseményekből éppen kimaradt, mivel haza kellett jönnie érettségizni. Ezután augusztus végén bevitték katonának, szerencsés módon Csehszlovákiába nem kellett ugyan bevonulnia, ám – mint a Foucault-i elmélet iránti érdeklődést személyes élményeiből magyarázva vagy Foucault teóriáját saját élethelyzetére visszavetítve kifejti – a kaszárnyaélet világosan megmutatta a hatalom fegyelmező stratégiáit, működését. A hetvenes évek nagyrészt itthon teltek, s megérintette a rockzene, a neoavantgárd és (néhány külföldi ösztöndíjnak köszönhetően) a nyugati elméletek és szubkultúrák szelleme. Így kerülhettek látóterébe azok a szerzők, irányzatok, akikkel-amelyekkel a kötet írásai foglalkoznak, ám több volt ez pusztán teoretikus érdeklődésnél, hiszen, mint az *Utószóban* egy helyütt Klaniczay megjegyzi: „az Andy Warhol inspirálta művészetben, a David Bowie-t követő rockzenében, az Umberto Eco-féle ironikus történelmi játszadozásban, a Michel Foucault nyomdokain haladó filozófiában, »bio-történelemben«, s a lengyel Szolidaritás mozgalmától fellelkesülő magyar »demokratikus ellenzék« törekvéseiben új támaszt találtam, újra tudtam rendezni életemet” (12–13. o.). Az élettörténet a nyolcvanas években a tudományos világba integrálódással folytatódik, s így, mint ő maga megfogalmazza, kultúrkritikai tevékenysége peremre szorult (bár azt mondhatnánk, inkább a történeti munkájába, „a civilizáció peremére”).

Vagyis Klaniczay mostani tanulmánykötete megmagyarázza és értelmezi a szerző szaktörténeti műveit, azt, hogy miként írta, írja – Foucault fogalmát kölcsönvéve, de nem teljesen Foucault-i értelemben – a jelenkor történetét a középkoron keresztül. Persze, gondolom, az olvasók többsége nem ezért veszi kezébe a könyvet, hanem azért, mert tárgya a hetvenes és a nyolcvanas évek kultúrája, s ezt a szerző történetként próbálja meg elemezni. A kötet öt nagyobb tematikus egységre bomlik: az elsőben a szubkultúra és a divat jelenségeit vizsgálja, a másodikban három paradigmátikus figura munkásságát elemzi, a harmadikban a szexualitás és a tilalomszegés témáit járja körül, a negyedikben filmkritikák olvashatóak (a musicalek filmváltozataitól Jarmusch korai munkáiig), az utolsóban pedig részben szamizdatokban megjelent írásaiból, részint pedig későbbi, a szamizdat- és a zenei underground kultúrát vizsgáló szövegeiből válogat. A tanulmányok nagy erőnyei közé tartozik, hogy Klaniczay egyrészt nemzetközi kontextusból szemléli a hetvenes-nyolcvanas évek szubkulturális életét, másrészt pedig – szakmájából adódóan – messzesemenőn figyelembe veszi az egyes vizsgált jelenségek történetiségét, múltbeli gyökereit.

A nemzetközi kontextus szerepét (és Klaniczay elméleti és művészeti érdeklődését) legjobban talán a *Három szerző* című rész mutatja. Az itt vizsgált három figura – Andy Warhol, Michel Foucault és Umberto Eco – talán az egész kötet „hőseinek” tekinthető (legalábbis az első kettő mindenképp), olyan meghatározó személyiségeknek, akiknek a nézetei és tevékenysége köré a többi elemzés is épül. (Ebben a tekintetben egyébként *A civilizáció peremén* kötetnek is hasonló volt a felépítése, hiszen ott is három tudóst – Huizingát, Bahtyint és Norbert Eliast – vizsgáló teoretikus fejezet köré csoportosultak a történeti analízisek.) Van azonban egy negyedik „hős” is, akivel más fejezetekben két tanulmány is foglalkozik, s majd minden szövegében legalább megemlíti Klaniczay: David Bowie. Bowie több aspektusból is fontos figura: egyrészt – ha jól sejtem – Klaniczay személyes kedvence, másrészt szerepváltogatásaival, sajátos sztárkultuszával mintegy a pop-art ikonjaként mutatkozik meg, harmadrészt pedig (bár erről Klaniczay kevesebbet ír) erősen hatott a magyar zenei undergroundra is (például az alternatív zene kultikus figurája, Molnár Gergely írásai, előadásai, performanszai révén, vö. Havasréti József: „Anna Frank és Nagy Testvér. A társadalom ellen folytatott háború kérdése a Spions és az URH szövegeiben”, in: Havasréti József–K. Horváth Zsolt szerk.: *Avantgárd: underground: alternatív. Popzene és szubkulturális nyilvánosság Magyarországon*, Kijárat Kiadó, 2003. 171–196. o.).

Klaniczay átfogó kultúraszemléletéről a leglátványosabban talán a *Szuperkommersz. Tömegkultúra és ellenkultúra a hetvenes években* című tanulmány árulkodik. E némiképp foucaultianus kultúraelemzés a kommersz és az – ezzel szemben fellépő – ellenkultúra viszonyát próbálja meg feltárni. Klaniczay szerint a hatvanas évek nyugati ellenkulturális mozgalmi sajátosan viszonyultak a kommerszhez: miközben ideológiájuk a tömegkultúra hatalomlegitimáló funkcióját s az ettől való teljes elhatárolódást fogalmazta meg, egyes tömegkulturális elemeket mégis átvettek és felhasználtak (például a rockzenét, bizonyos öltözködési divatelemeket stb.). A hetvenes évek pop-artja és főként annak warholi ága már kudarcként könyvelte el a tömegkultúrával szembeni „romantikus” magatartást, s helyette a kommersz esztétikai értéknek tekintette, a mesterkéeltséget, a konzummilágot és a sztárkultuszt felerősítve prezentálta (így válhatott a pop-art rock-csillagává a sokarcú, szerepeit állandóan cserélő énekes: David Bowie). Klaniczay szerint ezután a kommersz éppen azáltal éledt újjá, s született meg az általa szuperkommersznek nevezett tendencia, hogy a tömegkultúra mintegy az ellenkultúrából merítve, annak a pop-arton átszűrt műfajaiból, témáiból ösztönzést nyerve bizonyos elemeit saját céljaira kezdte felhasználni. Így jöttek például létre (áttételesen) a warholi pornográf-transzvesztita filmekből a hetvenes évek kommersz pornófilmjei, vagy a sztár-rockból a diszkó (Klaniczay – első pillantásra talán meglepő módon – párhuzamba állítja Bowie transzvesztita image-ét a diszkókirálynő Amanda Learrel, Elvis Presleyt pedig Travoltával). A szerző nagy ívű kultúraelemzése akkor válik igazán érdekessé, amikor a magyar helyzetre vonatkoztatjuk, hiszen bizonyos nyugati tömegkulturális irányzatok nálunk egyszerűen a tiltott kategóriába tartoztak, s fogyasztásuk itt sajátos ellenkulturális (és még csak nem is feltétlenül kommersz) gesztusnak számított. Például a Kornis-féle *A Naplóban* Klaniczay a hetvenes évekről a következőket írta: „Makaróni-westernt néztünk ezekben az időkben, végre legalizált pornófilmeket (legalábbis Nyugaton), horrort, sci-fit; ha pedig a társadalomkritikus gondolkodásba besavanyodott értelmiségiek vagyunk, súlyos nyugatnémet neobarokk újhullám-filmeket” (340. o.). Vagy egy másik példát említve – melyet sajnos Klaniczay nem elemez –, ami kint az ellenkultúra és a kommersz sajátos szimbiózisával keletkezett diszkó, az nálunk az Erdős Péter-féle zenediktatúra néphülyítő és az alternatív rockot kiszorítani igyekvő törekvése volt.

Klaniczay elemzéseinek másik, gyakorta visszatérő perspektívája bizonyos mai (illetve akkori) kulturális jelenségek történeti gyökereinek feltárására irányul. A szerző több ízben próbálja történelmi párhuzamok segítségével megvilágítani az elemzett anyag jelentését és tradícióját, ám itt véleményem szerint kissé felemás sikert arat. Például a hatvanas és hetvenes évek ellenkultúrájára (pontosabban az ellenkultúra fogalmára) párhuzamként Assisi Szent Ferenc mozgalmát említi, az akcionizmus testrongáló performanszaival kapcsolatban pedig többek között a keresztény mártírokat, a szentek stigmatizációját és a flagelláns mozgalom önostorozó felvonulását. Bár mindenképpen érdekesek ezek az analógiák, s Klaniczay hangsúlyozza is modellértékűségüket, ám számomra valahogy túl kereknek tűnnek a szerző elemzései, legalább olyan fontos lenne a jelenkori és a középkori tendenciák közötti különbségek hangsúlyozása, mint hasonlóságaik kimutatása, (hogy ismét csak Foucault-val szóljak) a múltat a jelentől elválasztó törések, diszkontinuitások kiemelése.

Másfelől Klaniczay megpróbálja a jelenkort is történészként, pontosabban történeti antropológusként szemlélni. Már az *Utószó* legelején leszögezi, hogy a tanulmányokban „a résztvevő megfigyelő, a szimbólumfejtő antropológus és a közelmúlt históriáját író történész” (7. o.) szólal meg. Sokszor azonban úgy éreztem, Klaniczay sokkal inkább résztvevő, mint megfigyelő, nem mindig képes arra, hogy valamiféle „külső nézőpontból”, elfogulatlanul szemlélje tárgyát. Természetesen ez nem feltétlenül baj (és ennél a témánál, azt hiszem, tulajdonképpen elkerülhetetlen is), s a kötet bizonyos szövegeinek

egyenesen előnyére válik a szerző szubjektív hozzáállása (ilyenek például az eredetileg *A Napló*-ban és a *Beszélő*-ben megjelent írások – persze ezek nem tudományos igényű munkáknak, inkább személyes hangvételű esszéknek készültek). Néha azonban előfordul, hogy a szubjektivitás nem éppen a szöveg előnyére szolgál, pontosabban az adott tanulmány hangneméből adódóan egész másról kezd el szólni, mint amiről a szerző beszélni akar. Ennek leglátványosabb példája a kötet utolsó (és legkésőbbi, 2003-as), *New Wave líra* című tanulmánya. Itt Klaniczay a Balaton és a Trabant együttesek szövegeit elemzi, és azt igyekszik bebizonyítani, hogy a new wave-be és a két zenekar szövegvilágába belefér a líraiság, Víg Mihály dalai irodalmi értékűek. Klaniczay legfőbb érve az idézés, vagyis újabb és újabb számszövegeket citál, mondván, ezek úgyis önmagukért beszélnek. Hogy ez mennyire meggyőző, annak illusztrációjául én is ezt a stratégiát követem, idézek Klaniczay tanulmányából: „Dalai (mármint Víg Mihályéi – K. T.) sokszor foglalkoznak saját személyiségével (ez is lírai téma): »Csehszlovák vagyok, de délen élek, / ezt a környéket itt hagyom hamar... magnetikus vagyok, eleven ördög, / adó vagyok, de valaki zavar« (377. o.) A saját személyiség kétségkívül lírai téma, de persze bármi más is az lehet, ha verset írunk róla. A fenti idézet (és a tanulmány egésze) számomra három dologról tanúskodik. Egyrészt, hogy Klaniczay nagyon szereti a Balatont és a Trabantot (ez nem baj, én is szeretem). Másrészt, hogy a legtöbb (talán az összes) rock-szöveg zene nélkül egyszerűen nem működik, még akkor sem, ha a szövegek alapvetően jól megcsináltak, vagy mondjuk így: líraiak. Harmadrészt pedig, hogy Klaniczay tanulmánya tulajdonképpen nem elemzés, sokkal inkább vallomás arról, hogy mit jelentett neki és nemzedékének a nyolcvanas évek underground rockzenéje.

Még azt sem feltétlenül merném mondani, hogy az ilyesféle felemás kísérleteknek nincs meg a helyük a könyv egészében. Szerintem inkább arról van szó, hogy Klaniczay tanulmánykötete kétféle, egymással összefüggő szerepet is betölt, s csak a kettő együttes figyelembevételével válik valódi történeti munkává. Egyfelől témája révén a hetvenes és a nyolcvanas évek nyugati és magyar ellenkultúrájáról, szubkulturális művészeti törekvéseiről szól. Másfelől egy olyan magyar értelmiségi életéről és gondolkodásmódjáról beszél, aki elméletileg tájékozottan figyeli az általa megélt eseményeket s az őt érdeklő jelenkori kulturális tendenciákat. Klaniczay helyzete sajátos és – amennyire én, jó pár nemzedékkel fiatalabb lévén, meg tudom ítélni – nem annyira tipikus, ugyanis benne élt a magyar kulturális közegben, ám valamennyire (azt hiszem, az átlagosnál jobban) ki is látott abból. Ebből a szempontból tanulságos például, ha *A Napló*-ból megjelentetett válogatást végigolvasva megnézzük itteni megnyilvánulásait (melyeket könyvébe is átvett). A szerző egyik írásában éppen a korszerű problémák (mint a hatalomelméletek, a környezetvédelmi kérdések, az ifjúsági mozgalmak stb.) és az új művészeti irányzatok (például a neoavantgárd) iránti süketséget kéri számon javarészt idősebb naplói-író-társain, akiket általában kétségkívül sokkal inkább foglalkoztat saját közérzetük, panaszaik, a magyar közeg művészeti és filozófiai problémái (vö. Barna Imre et al. szerk.: *A Napló 1977–1982*. Minerva Kft, 1990). Vagyis Klaniczay valamennyire képes „kintről” figyelni saját és kortársai „benti” helyzetét, ám emellett nem leplezheti elfogultságát, „hősei” iránti feltétlen tiszteletét. Így Klaniczay könyve dokumentál egy korszakot és önmagában is kordokumentum, s mint ilyen, feltétlenül hasznos lehet a hetvenes és a nyolcvanas évek kulturális mozgalmait iránt érdeklődők számára.

BÁRÁNY TIBOR

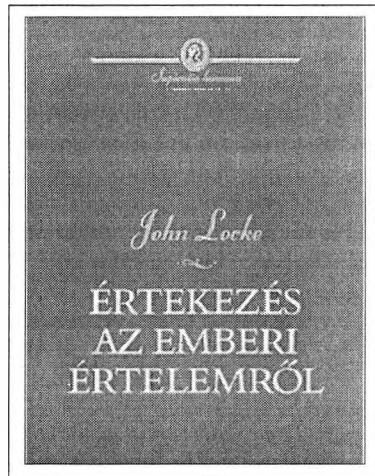
LÉT ÉS IDEA

John Locke: Értekezés az emberi értelemről

Akárcsak az empiristák, elsőként rögzítsünk egy tény, majd próbáljunk rá magyarázatot adni: jó másfél éve vadonatúj fordításban megjelent John Locke filozófiai főműve, az *Értekezés az emberi értelemről*, s a kötet mind ez ideig még minimális kritikai visszhangot sem váltott ki. Úgy tűnik, a 17–18. századi brit empirizmus egyik reprezentatív szövege ma Magyarországon elsősorban a szűken értett szakmai olvasóközönség érdeklődésére tarthat számot – míg a korszak kontinentális filozófusai (a 20. század kontinentális és amerikai filozófusairól nem is szólva) a művelt nagyközönség előtt beszélnek. A „művelt nagyközönség” csupán technikai segédfogalom, vagy ha így jobban tetszik, termékeny fikció: az, hogy milyen filozófiai szövegek vagy filozófiai szövegekről szóló írások jelennek meg egy kulturális folyóirat hasábjain, attól függ, hogy a szerkesztők mit feltételeznek az olvasó filozófiatörténeti tájékozottságáról és érdeklődéséről. Descartes, Kant, Heidegger, a kései Wittgenstein vagy Rorty gondolatmeneteinek, érveinek és terminológiájának legalább érintőlegesen ismeretét elvárják az olvasótól, a locke-i gondolatmenetek, érvek és terminusok esetében viszont rendszerint nem ez a helyzet.

Az első magyarázat szerint tehát az *Értekezés az emberi értelemről* 2003-as új fordítása azért nem válthatott ki értékelhető kritikai visszhangot, mert hiába reprezentatív alapmű, Locke filozófiája nem állandó hivatkozási alap a magyar kulturális diskurzusokban. Egy igazi magyarázat azonban nem áll meg ezen a ponton, hanem megpróbál választ adni arra a kérdésre is, hogy vajon miért hiányzik Locke főműve a nem-szakmai diskurzusokból. Az egyik lehetséges ok ezen diskurzusok természetében kereshető: ma leggyakrabban művészeti és társadalmi-politikai kontextusban hivatkozunk filozófusokra. Lockenak viszont nincs művészetelmélete (például alig párszor hozza szóba a metaforát, akkor is kizárólag negatív összefüggésben) – annál inkább van társadalomfilozófiája, ám ezt nem az *Értekezés az emberi értelemről* című kötetben fejti ki, hanem az *Első és Második értekezés a polgári kormányzatról* és a *Levél a vallási türelemről* címet viselő írásokban, amelyek tényleg sokat idézett és a nem elsősorban szakmai diskurzusokban is bőven tárgyalt szövegek. Másrészt a legutóbbi időkig az angolszász filozófusok egyébként sem voltak könnyű helyzetben, hisz a magyar filozófia nyelve, amióta csak létezik magyar filozófia, jellemzően nem az angol. Ennek is köszönhető, hogy bár az angolszász analitikus filozófia néhány klasszikusa és fontos elő-

Fordította Csordás Dávid és Vassányi Miklós
Sapientia humana sorozat
Osiris Kiadó
Budapest, 2003
890 oldal, 4500 Ft

futára már a múlt század hetvenes éveitől kezdődően olvasható magyarul is, az analitikus filozófia tényleges elterjedésére szinte az ezredfordulóig kellett várni. Az analitikus filozófusok számára Locke különösen fontos szerző; ennek leglátványosabb példája: szinte nincs olyan kézikönyv, amely a személyes azonosság problémájának tárgyalását ne Locke megoldásának bemutatásával kezdené. (Az *Értekezés* szerzője volt az az újkori filozófus, aki a személyes azonosság kérdését kiemelte a teológia kontextusából.)¹ Nem meglepő, hogy az *Értekezés* újrafordítása időben egybeesett az analitikus filozófia érzékelhető térhódításával, ám az sem, hogy a szakmai olvasókon kívül kevesen figyeltek fel a kötetre: az analitikus filozófia sem igen lépte még át a szakmai és a nem szakmai közeget elválasztó (rendkívül elmosódott) határt. Harmadrészt a 17–18. századi empirizmus és az épp megszülető modern természettudományok szoros kapcsolatban állnak egymással, akár csak a 20–21. századi analitikus filozófia és a fejlett természettudományok. A mai magyar kulturális diskurzusokról viszont a legnagyobb jóindulattal sem mondható el, hogy különsképpen természettudomány-orientáltak lennének.

Az eddig javasolt magyarázat az újrafordított Locke-mű kontextusára hivatkozott, ám lehet, hogy tévúton járunk, s a hiba magában a szövegben van. Nincs kizárva, hogy Locke filozófiája mára már teljesen érdektelenné vált, vagy egyszerűen hozzáférhetetlen az olvasó számára: a 17. századi empirista filozófia és a mai filozófiai gondolkodás közti történeti távolság legyőzése szakembert kíván. Megeshet, hogy a locke-i ismeretelmélet ugyan izgalmas kérdéseket vetne fel, ám a szöveg fordítása csapnivaló. Valamint az is elképzelhető, hogy sem Locke-kal, sem a fordítással nincs semmi baj, ám a kötet az igényes filozófiai könyvekkel szemben támasztott legegységesebb igényeknek (informatív utószó, gondosan megválogatott irodalomjegyzék, használható név- és tárgymutató, pontos kétnyelvű terminusszótár) sem felel meg. Három lehetőség, mindhárom részletes vizsgálatot kíván.

1.

Locke, oly sok filozófussal ellentétben, relatíve kevés fogalomból építkezik. Ezek viszont nagyjából speciális filozófiai terminusok (*idea, reflexió, szubsztancia, modusz, intuíció* stb.). Noha ismeretük elengedhetetlen Locke érveinek értelmezéséhez, olvasás előtt nem szükséges szakirodalmi segítség után nyúlni, mivel az *Értekezés* tartalmazza a szövegben használt legtöbb fogalom meghatározását. És nem csupán nem érdemes, de kifejezetten árthat az olvasás előtti szakirodalmi tájékozódás: a másodlagos irodalom vitái, kis túlzással szólva, nem is annyira az eredeti érvek pontos rekonstrukciója, mint inkább a locke-i alapfogalmak helyes interpretációja körül forognak.

A recenzens is így jár el, először nagyon röviden és tárgyyszerűen, lehetőség szerint mindenféle szakirodalmi értelmezésről elfeledkezve, szemügyre veszi a locke-i elmélet legfontosabb kategóriáit, abban a formában, ahogy azok megjelennek az *Értekezés* oldalain.

Locke filozófiájának alapfogalma az *idea*. Az *Értekezés* két szöveghelyén a következő meghatározásokat találhatjuk.

Miután véleményem szerint ez a szó a leginkább alkalmas annak megjelölésére, ami az értelem tárgyát alkotja, valahányszor csak az ember gondolkodik, annak kifejezésére használom, amit az elméleti képmás, képzet, faj szavak jelentenek,

¹ Erről lásd Szántó Veronika *Trinitológia és személyes azonosság – Locke, Sherlock, South* című előadását az Erasmus Kollégium 2004-es tanévzáró konferenciáján (2004. június 26–27., Budapest).

bármilyen legyen is az; tehát annak kifejezésére, mondom, amivel az elme a gondolkodás során foglalatloskodik (...). (I. I. 8.: 36)²

Bármilyen észlel is az elme önmagában, illetve bármilyen legyen is az észlelés, gondolkodás avagy értelem közvetlen tárgya, azt ideának hívom (...). (II. VIII. 8.: 140)

Locke megkülönbözteti az egyszerű és az összetett ideákat: az *egyszerű ideák* az érzékszerveink vagy az elme önmagára irányuló megfigyelése, a reflexió segítségével jutnak az elmébe, az *összetett ideákat* viszont az elme alkotja meg a rendelkezésére álló egyszerű ideákból. Azaz minden ideának forrása a tapasztalat: az egyszerű ideáké közvetlenül, hisz ezek a tapasztalatból származnak, az összetetteké közvetve, hiszen a tapasztalat szolgálja az összetett ideák „alapanyagát”. Az egyszerű ideák közvetlen észleletek: érzetek (egy tapintásérzet, egy hőérzet, egy színérzet stb.) és introspektív megfigyelések (egy észlelés-aktus tudata, egy akarati aktus tudata stb.). Az elme nem teremthet egyszerű ideákat, azaz nem tudhatom, milyen az ananász íze, amíg meg nem kóstoltam a gyümölcsöt. Ha minden feltétel adott, az elme nem akadályozhatja meg, hogy egyszerű ideákhoz jusson, azaz ha nyitva a szemem, nem tudom elkerülni, hogy a látás ideákat juttasson az elmémbe.

Locke háromféle összetett ideát különböztet meg. A *szubsztanciák*, pontosabban a *szubsztancia-ideák* a külvilágbeli dolgoknak megfelelő összetett ideák (Locke leggyakrabban alkalmazott példája: *arany*). A *moduszok* „a szubsztanciák tartozékai vagy jellemzői” (I. XII. 4.: 175), olyan összetett ideák, amelyeket az elme hoz létre saját tetszése szerint, függetlenül attól, hogy az ideában összefoglalt tulajdonságok valóban együtt járnak-e a külvilágban (például: *háromszög, hála, adócsalás, lemondás a lottófőnyereményről*). A *viszonyok* viszont olyan összetett ideák, amelyek az ideák egymással való összevetéséből származnak (például: *több, azonos, unokatestvér* stb.).

Locke filozófiájának másik alapfogalma a szó. Míg az ideák kategorizálásával, az ideák és a dolgok viszonyának leírásával az *Értekezés* második könyve, addig a szavak és az ideák viszonyának meghatározásával az *Értekezés* harmadik könyve foglalkozik. Ez a rész tartalmazza Locke jelentéseméletét: a szavak elsődleges és közvetlen jelentésükben a beszélő ideáinak jelei. Azaz a szavak nem közvetlenül vonatkoznak a külvilág dolgaira, hanem elméleti ideákat jelölnek.

Az *Értekezés* negyedik könyve Locke tudáseméletét fejti ki. A legmagasabb rendű, mert leginkább bizonyos tudás az *intuitív tudás*: az elme közvetlenül, intuíció révén észleli két idea egyezését vagy nem-egyezését. Valamivel alacsonyabb rendű tudás a *bizonyításra épülő tudás*: az elme más ideák láncszerű közvetítésével észleli két idea egyezését vagy nem-egyezését. A bizonyítás folyamata is az intuícióra épül, hisz az elme ennek segítségével látja be az egyik idea és az első közvetítő idea mint bizonyíték egyezését, majd az első és a második közvetítő idea mint bizonyíték egyezését, és így tovább, végül az utolsó közvetítő idea mint bizonyíték és a másik idea egyezését. A legalacsonyabb rendű tudás az *érzéki tudás*: az elme az intuíció révén észlelt egyedi ideák alapján az ideák segítségével jelölt külső tárgyak létezésére következtet. Amikor az ideák egyezését vagy nem-egyezését nem észleljük, akár közvetve, akár közvetlenül, hanem csak meghatározott valószínűségek alapján feltételezzük, nem beszélhetünk tudásról, csupán *becslésről*. (Az ésszt meghaladó ismeretek birtokába a kinyilatkoztatás révén juthatunk, ezek az ismeretek a *hit* tárgyai – Locke hangsúlyosan jelzi, a hit csak és

² Locke szövegére négy szám segítségével hivatkozom: az első római szám a könyvet, a második római szám a fejezetet, a kettőspont előtti arab szám a paragrafust, a kettőspont utáni szám az oldalt jelöli.

kizárólag az ésszel meghaladó ismeretek kapcsán jöhet szóba, minden olyan ismeret, amely az ésszel megegyezik, vagy az intuitív tudás, vagy a bizonyításra épülő tudás, vagy az érzéki tudás, vagy a becslés hatókörébe tartozik.)

Mindaz, amit a fenti, kissé száraz, ám legalább rövid összefoglaló tartalmaz, megtalálható bármelyik filozófiai kézikönyv Locke-kal foglalkozó fejezetében.³ A recenzens úgy is fogalmazhatna, ezek azok az állítások, amelyeket (talán) minden rivális Locke-interpretáció elfogad kiindulópontként. Akárhogyan rekonstruálják is az *Értekezés*ben szereplő érveket, abban nincs vita, hogy az egyszerű ideák vagy az érzéki tapasztalatból, vagy a reflexióból származnak; hogy az összetett ideákat az elme alkotja meg ezen egyszerű ideákból és egyszerű ideák alapján; hogy a szavak az ideák segítségével vonatkoznak a dolgokra; hogy a tudás ideák egyezésének vagy nem-egyezésének intuitív vagy bizonyításon alapuló észlelésében, illetve az ideák alapján külvilágbeli dolgok létezésére való következtetésben áll.

A legkisebb egyetértés sincs viszont abban a tekintetben, hogy valójában mit kell értenünk az *idea*, a *szubsztancia*, a *modusz* stb. fogalmán. Márpedig ettől függ, hogyan rekonstruálható Locke észleléselemélete, jelentéselemélete, egyáltalán: hogy van-e a szerzőnek észlelés- vagy jelentéselemélete. És ettől függ, hogy végül képes volt-e filozófiai céljait elérni – és természetesen az is vita tárgya, hogy milyen célok vezérelték Locke-ot. Kezdjük a végén, a legutóbbi kérdéssel.

Azok, akik szerint az *Értekezés* egységes filozófiai koncepció jegyében olvasandó, kiindulópontként gyakran a jól ismert s természetéből adódóan elnagyolt, pontatlan gondolkodástörténeti sémát alkalmaznak: Locke az újkori empirizmus egyik alapító filozófusa, aki álláspontját a nagy rivális irányzat, a racionalizmus (s ezen belül is a legjelentősebb racionalista filozófus, Descartes) tételeivel szemben fejtette ki. Az empirizmus és a racionalizmus vitája ismeretelméleti jellegű, ugyanarra a kérdésre adnak alapvetően eltérő választ: honnan származik a tudásunk? A *racionalista* szerint csak az ész mint velünk született képesség használata vezethet szükségszerű ismeretekhez, és csakis ezek a szükségszerű ismeretek képezik tárgyát a valódi tudásnak. Érzékszerveink működése megbízhatatlan (lásd illúzió-argumentum, álom-argumentum), ezért az empirikus vizsgálódás útján szerzett ismeret csupán valószínű; ám nem vagyunk ezekre a csupán valószínű ismeretekre kárhozható, mivel velünk született bizonyos szükségszerű ismeretek. A velünk született szükségszerű ismereteket az elme ismeri fel intuíció révén, s ezekből kiindulva a velünk született következtetési szabályok körültekintő alkalmazásával felépíthetjük tudásunk megbízható rendszerét. Az *empirista* tagadja, hogy tudásunknak lennének nem-tapasztalati forrásai. Minden ismeretünket a tapasztalatból merítjük, egyik sem születik velünk; azok az állítások, amelyek igazságának eldöntése nem szorul rá a tapasztalatra, vagy semmitmondó, pusztán a kijelentések formája miatt igaz állítások (későbbi terminológiával: analitikus állítások), vagy értelmetlen kijelentések. Tehát a tudás nemhogy nem független a tapasztalattól, hanem a tapasztalat kimondottan a tudás próbája. És mivel a tapasztalat nem vezethet el minket univerzális ismeretekhez, minden tudásunk egyedi tényekre vonatkozik.

Az empirista szerint nincsenek velünk született ismeretek, ezért ésszerűen építkezik Locke, amikor az *Értekezés* első könyvében – még mielőtt bemutatná ideaelméletét, jelen-

³ Például a magyar nyelven elérhető egyik legkiválóbb analitikus filozófiai kézikönyv, az A. C. Grayling által szerkesztett *Filozófiai kalauz* (fordította: Ambrus Gergely, Farkas Katalin, Hidas Zoltán, Pléh Csaba, R. Török Gábor, Szári Péter, Tóth Lajos; Akadémiai Kiadó, Budapest, 1997) vonatkozó fejezetében: 526–546. old.

téselméletét, azaz még mielőtt az olvasó megismerkedhetne ismeretelméleti, metafizikai és szemantikai álláspontjával – hosszan cáfolja a velünk született ideák tanítását. Először megtisztítja a terepet egy kártékony és téves, de a korban a kontinensen komoly népszerűségnek örvendő nézettől, majd az így megtisztult terepre felépíti az empirizmus nagy locke-i rendszerét.

A racionalizmus és az empirizmus fenti jellemzésével sok baj van. Még ha eltekintünk is a történeti pontatlanságoktól (például nem akadunk fenn azon, hogy míg a *racionalizmus* egyike a korban használt terminusoknak, amely azt az álláspontot jelölte, miszerint léteznek velünk született ismeretek, addig az *empirizmus* utólagos filozófiatörténeti konstrukció), akkor is erősen kérdéses marad, hogy Locke egyáltalán empiristának tekinthető-e a fenti értelemben.

És bizonyos történeti pontatlanságoktól nem érdemes eltekinteni. Egy korábbi tanulmányában Forrai Gábor,⁴ akárcsak a kötet utószavában Faragó-Szabó István,⁵ meggyőzően érvel amellett, hogy az *Értekezés* első könyvének fő ellenfelei nem a racionalisták, s különösen nem Descartes. Locke azt állítja, hogy nincsenek velünk született elméleti elvek (ilyen lenne például: *ami van, az van*), továbbá nincsenek velünk született gyakorlati elvek (például hogy *az ígéretet meg kell tartani*), valamint nincsenek velünk született ideák. Locke szerint azok, akik egyik-másik elv velünk születettségét bizonygatják, a következőképp érvelnek: tapasztalati tény, hogy vannak általánosan elfogadott elvek, és mivel egy elv csak akkor lehet általánosan elfogadott, ha velünk született, így vannak velünk született elvek. Locke megmutatja, hogy mindkét premissza téves: nem igaz, hogy egy elv általánosan elfogadottságát csak a velünk születettséggel lehet magyarázni, továbbá nem igaz, hogy létezne akárcsak egyetlen általánosan elfogadott elv (hiszen sem a gyerekek, sem az elmebe-tegek nem mindig fogadják el ezeket az állítólagos elveket), bárhogy finomítsuk is az „általános elfogadottság” kritériumait. A célpont azonban nem Descartes: a francia racionalista *nem* az egyetemes elfogadottságot tartotta a velünk születettség bizonyítékának. Fontos megjegyezni, hogy Locke valóban vitatkozik Descartes-tal, de nem az *Értekezés* első könyvében: itt Locke a velünk született gyakorlati elvek kapcsán az erkölcs- és politikafilozófiai dogmatizmust képviselő kortárs angol filozófusokkal és teológusokkal, a velünk született elméleti elvek kapcsán a cambridge-i platonistákkal (Ralph Cudworth, Henry More stb.) száll szembe. Az első könyv érvelése kissé ki is lóg az *Értekezés* gondolatmenetéből, hisz Locke-nak valójában a velünk született ideák létének tagadásával kellene kezdenie: ha nincsenek velünk született ideák, nem lehetnek velünk született elméleti és gyakorlati elvek sem. Azaz a terep megtisztítása valójában csak az első könyv utolsó fejezetében veszi kezdetét.

Ám ennél súlyosabb problémák is vannak az imént felrajzolt képpel. Igaz, hogy Locke szerint minden idea végső soron a tapasztalatból származik – viszont az összetett ideákat az elme alkotja meg az egyszerű ideákból. És az elme képességei nem csekély hatókörűek, nem merülnek ki az egyszerű ideák összeillesztésében. Az elme az elvonatkoztatás segítségével absztrakt ideákat hoz létre, sőt meglévő egyszerű ideáiból tetszése szerint alkothat olyan összetett ideákat, amelyek nem vonatkoznak külvilágbeli létezőkre (például létrehozhatja a kentaur ideáját). S az sem igaz, hogy az elme csupán passzívan fogadná be az egyszerű ideákat, Locke egy helyen megjegyzi, gyakran előfordul, hogy az ítélőerő automatikusan átalakítja az elmébe jutó látási ideákat (például a színes, árnyékolt, ovális alakú látványt az elme rögtön „átfordítja” egy domború edény képévé [II. IX. 8.: 153]).

⁴ Forrai Gábor: „Locke az innatizmus ellen, Leibniz Locke ellen”, in: Boros Gábor (szerk.): *Ész és szenvedély. Filozófiai tanulmányok a XVII–XVIII. századról*, Áron Kiadó, Budapest, 2002, 371–398. old.

⁵ Faragó-Szabó István: „John Locke az emberi értelemről”, 825–853. old., 832. old.

Másrészt Locke, az empirista filozófusról imént rajzolt képhez méltatlanul, a tudás szükségszerűsége mellett érvel, ráadásul az érvelés során segítségül hívja az *intuáció* fogalmát. Az elme vagy közvetlenül intuáció révén észleli két idea egyezését vagy nem-egyezését, vagy közvetítő ideák egyezésének vagy nem-egyezésének intuitív észlelése révén bebizonyítja két idea egyezését vagy nem-egyezését. A moduszok olyan ideák, amelyek az elme tetszése szerint alkot meg, tekintet nélkül arra, hogy az ilyen ideában összefoglalt tulajdonságcsoportok valóban együtt járnak-e a külvilágban. A moduszok közé jellemzően a matematikai és az erkölcsi fogalmak tartoznak. A moduszok körében igenis szert tehetünk univerzálisan bizonyos hipotetikus tudásra. Egy „ha x, akkor y” formájú állítás akkor és csak akkor hamis, ha x igaz és y hamis, minden más esetben igaz. Ha létezik a világban derékszögű háromszög, akkor minden tétel igaz, amit bebizonyítunk vele kapcsolatban (például a Pitagórasz-tétel), ha nem létezik, akkor is. Ha létezik a világban gyilkosság, akkor igaz, amit bebizonyítunk vele kapcsolatban (például hogy elkövetése bűn), ha nem létezik, akkor is. Az erkölcsi állítások elvileg épp annyira bizonyíthatóak, mint a matematikai állítások, a különbség csupán gyakorlati, mivel erkölcsi ideáink általában sokkal zavarosabbak, mint a matematikai ideáink. Az ilyen típusú tudás bizonyos értelemben a priori, hiszen kizárólag a moduszok alkotóelemei, az őket felépítő egyszerű ideák származnak a tapasztalatból – azaz csak olyan tulajdonságokat helyezhetünk bele egy ilyen összetett ideába, amelyekkel már találkozunk hétköznapi tapasztalatunk során, ám e tulajdonságokat úgy kombinálhatjuk, ahogy nekünk tetszik (az egyedüli megkötés: nem hozhatunk létre önellentmondásos ideát). És ezen tulajdonságok alapján olyan tulajdonságok meglétét is kikövetkeztethetjük, amelyeket nem mi helyeztünk el közvetlenül az összetett ideában.⁶

Persze ez a gondolatmenet sok nehézség elé állítja Locke-ot és Locke értelmezőjét. Hiszen a szerző megjegyzi, hogy amikor egy összetett ideáról annak egyik összetevőjét állítjuk (például: *a háromszögnek három oldala van*), általános ítélethez jutunk ugyan, de ez tökéletesen elhelyeztetendő. Azaz képesnek kell lennünk megkülönböztetni az összetett ideában elhelyezett és az összetett ideában elhelyezett tulajdonságok alapján kikövetkeztethető tulajdonságokat – és erre az *Értekezés* nem ajánl egyértelmű módszert. Ha máshol nem is, ezen a ponton világossá válik, hogy Locke filozófiájában miért nem kap helyet az *analitikus állítás* kategóriája. Az analiticitással foglalkozó modern szakirodalomban elterjedt (és persze sokak által vitatott) az a nézet, mely szerint nem csupán a tautológiák tartoznak az analitikus állítások közé, hanem a fogalmi igazságok (például: *minden agglegény nőtlen férfi*) és a matematikai-logikai igazságok is. A tautológiákról és bizonyos fogalmi igazságokról Locke készséggel elismeri, hogy tartalmatlan általános igazságok, ám azt tartja, hogy más fogalmi igazságok és a matematikai igazságok ténylegesen bővítik tudásunkat. A logikai igazságok (Locke szóhasználatában: a maximák) szintén nem ismeretbővítők, és nem absztrakt formájukban ismerjük meg őket, azaz nem általános ideák, hanem konkrét, egyedi ideák egyezését érzékeljük. Intuitíve tudjuk, hogy *ami fehér, az fehér*, s ha úgy érezzük, szükségünk van rá, kimondhatjuk az *ami van, az van* általános tételét is. Minden tudásunk konkrét, egyedi idea-viszonyok észlelésében áll – ennyiben Locke mindenképp hű az empirizmusról alkotott fenti képhez.

Egy igen elterjedt értelmezés szerint Locke jelentésemélete az eredetileg Arisztotelész által kidolgozott mentális jelentésemélet új változata. A külvilágbeli tárgyak kauzális fo-

⁶ Erről lásd Forrai Gábor *Locke és Kant a matematika filozófiájáról* című előadását az ELTE-BTK Filozófiai Intézete és Nyelvfilozófiai Kutatócsoportja, a Német–Magyar Filológiai Társaság, a Pécsi Tudományegyetem filológiai tanszékei által „Metafizika, ész, nyelv – kritikai perspektívák” címmel rendezett 2004/2005-ös tanérvnyitő konferenciáján (2004. október 23–25., Budapest).

lyamatok hatására ideákat, azaz minden emberben azonos mentális képmásokat hoznak létre. Az egyes beszélők ezekhez a mentális képmásokhoz neveket kapcsolnak (lásd a jelentés tulajdonnév-modelljét). Két beszélő akkor érti meg egymást tökéletesen, ha ugyanazokhoz a szavakhoz mindketten ugyanazokat az ideákat társítják.

Locke elmélete viszont, szól az értelmező, sok kellemetlen következménnyel jár. Először is feltételeznünk kell, hogy a külvilágbeli tárgyak minden ember elméjében tökéletesen egyforma ideákat hoznak létre – ez viszont bizonyíthatatlan feltevés, hiszen más emberek ideái per definitionem nem megismerhetők, minden ember számára kizárólag saját ideái adóttak. A locke-i elmélet híve nem tudja érdemben eloszlatni a szkeptikus aggályokat, gondolatmenete a szolipszizmus kényszerű elismeréséhez vezethet.

Másrészt jelentéseméltéként sem állja meg a helyét. Nagyon nehéz elgondolni, hogyan alkalmazható az elmélet a szinkategorematikus szavakra, azaz a fogalmi tartalommal nem rendelkező kifejezésekre. Arról nem is beszélve, hogy nem oldja meg az eredeti problémát, hanem csupán eltolja egy szinttel: azt kérdeztük, hogyan magyarázható a fizikai hangsorok megértésének jelensége, mire azt a választ kaptuk, hogy a fizikai hangsorokat azért értjük meg, mert megragadunk bizonyos mentális, pszichológiai entitásokat, amelyeket a fizikai hangsor váltott ki az elménkben – ám ezek az entitások, az ideák, maguk is jeltermészetűek, hiszen külvilágbeli dolgokat reprezentálnak. Az ideák mentális képek, és a kép szemantikai szerkezettel rendelkezik. Miért rendelkeznek szemantikai szerkezettel a hangsorozatok? Mert összekapcsolódnak szemantikai szerkezettel rendelkező mentális entitásokkal – ez nem válasz, csupán a kérdés megkerülése. Ráadásul: az elmélet azt állítja, hogy a szavak jelentése a beszélő privát mentális entitásaival azonos, ám így Locke védtelenné válik a wittgensteini privátnyelv-argumentummal szemben. (Vajon nyelvhasználatnak, azaz szabályvezérelt cselekvésnek nevezhető-e az a tevékenység, amelynek során a cselekvő elvileg soha nem bizonyosodhat meg arról, hogy jól alkalmazta-e a szabályokat?) S szintén jogos ellenvetés, hogy Locke magyarázata introspektíve hamis: miközben beszélünk, csak nagyon ritkán érzékeljük, hogy a szavak elhangzásakor képek jelennének meg „lelki szemeink” előtt.⁷

Locke elmélete tisztázható a fenti vádak alól, ám ez nem minden esetben könnyű feladat – és még ha adott esetben sikerül is megmenteni az elmélet egyik-másik állítását, kérdéses, hogy biztosítható-e az *Értekezés*ben kifejtett filozófiai nézetrendszer koherenciája.

Az első vádat viszonylag egyszerű megválaszolni: nem igaz, hogy szükséges lenne feltennünk, hogy az észlelés során mindenkiben tökéletesen egyforma ideák jönnek létre. Elég azzal a sokkal gyengébb feltevessel élnünk, hogy az észlelés során mindenkiben jellekként egyenértékű, ám minőségüket tekintve adott esetben eltérő ideák jönnek létre. Azaz csupán azt feltételezzük, hogy ugyanazok a külvilágbeli minőségek mindig egyforma képzetet váltanak ki az egyes ember elméjében, azt nem, hogy ezek az ideák minden ember elméjében egyformák. Így nincs lehetőség a félreértésre: lehet, hogy amit én kérek hívok, és amit a beszélgetőpartnerem kérek hív, arra különböző minőségű ideák segítségével utalunk, de ugyanazokra a dolgokra utalunk az ideákkal.⁸ Persze a sokkal gyengébb feltevés is bizonyíthatatlan feltevés – nem véletlenül figyelmezteti olvasóját Locke az *Értekezés* első könyvének legvégén, tehát filozófiai elmélete kifejtésének kezde-

⁷ Lásd a magyar nyelvű szakirodalomból: Kelemen János: *A nyelvfilozófia kérdései Descartes-tól Rousseau-ig*, Kossuth Könyvkiadó–Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977, 47–71. old.; Kelemen János: *A nyelvfilozófia rövid története Platón-tól Humboldt-ig*, Áron Kiadó, Budapest, 2000, 99–103., 154. old.; vagy lásd Faragó-Szabó Istvánnak az *Értekezés*hez írt utószavát, illetve a *Filozófiai kalauz* vonatkozó fejezetét.

⁸ Lásd erről Forrai Gábor recenzióját Kelemen János *A nyelvfilozófia rövid története Platón-tól Humboldt-ig* című könyvéről („Nyelvfilozófiák”, BUKSZ, 2003. tavasz, 10–17. old., 12. old.).

tekor, hogy „ne várjon megkérdőjelezhetetlen, kényszerítő bizonyításokat, hacsak föl nem ruház azzal az előjoggal, melyet mások nemritkán megkapnak, hogy alapelveimet külön igazolás nélkül lefektethetem; s akkor, semmi kétség, én is adhatok majd bizonyításokat” (I. IV. 25.: 104).

Locke nem fektet különösebben komoly energiákat a szkeptikus aggályok eloszlatásába. A szkepticizmus önfelszámoló jellegére hivatkozik (a szkeptikust, ha következetes, nem lehet meggyőzni semmiről, hiszen bármikor kételkedhet az őt meggyőzni kívánó személy létezésében és a meggyőzés céljából felhozott érvek igazságában), valamint a kognitív és a morális tudás közti különbségtételt alkalmazza – jóllehet nem használja ezeket a terminusokat, csupán annyit mond: igenis tudásnak, bár a tudás legalacsonyabb szintű fajtájának felel meg, amikor ideáink alapján az idea által megjelölt dolgok létezésére következtetünk. Hétköznapi életünk során nem is tehetünk mást, a szkeptikus aggályok nem integrálhatók mindennapi életmenetünkbe.⁹ (A külvilág létezésének kérdése kapcsán illene szót ejteni Locke bonyolult és izgalmas szubsztanciaelméletéről,¹⁰ vagy alapvonalaiban ismertetni a szerző híres megoldását a személyes azonosság problémájára, ám a recenzens a terjengősség elkerülése végett kényszerűen elhallgat, és inkább a hozzá közel álló nyelvfilozófiai témák felé fordul.)

A Locke nyelvelméletével kapcsolatos problémák tárgyalása szintén messzire vezet. Az biztos, hogy az *Értekezés* több helyen állítja, csupán az elsődleges minőségek egyszerű ideái hasonlítanak magukra az elsődleges minőségekre. Az elsődleges minőségek: tömörség, kiterjedés, alak, mozgás, szám; a másodlagos minőségek valójában a dolgokban rejlő képességek, méghozzá arra irányuló képességek, hogy a dolgok ideákat váltsanak ki az elmében. A másodlagos minőségek a dolgok érzékelhetetlenül parányi apró részecskéinek elsődleges minőségeitől függenek, azaz a másodlagos minőségek nem léteznek magukban a dolgokban. Tehát ha észlelem a narancs alakját, akkor ideám hasonlít magára a dologra, amikor viszont a színét észlelem, akkor nem, hisz a narancs színéről tudósító idea csupán a narancs érzékelhetetlen részecskéinek alakja, száma stb. miatt jött létre az elmében. Faragó-Szabó István az *Értekezés* utószavában egyenesen azt írja,¹¹ hogy egyedül az elsődleges minőségek ideái reprezentálnak, a másodlagos minőségek ideái nem reprezentációk, mivel nem hasonlítanak kiváltó okaikra. Azt gondolom, ez nehezen tartható állítás, hiszen a hasonlóság se nem szükséges, se nem elégséges feltétele a reprezentációnak. A hasonlósági és a reprezentációs reláció különböző relációk. A hasonlóság szimmetrikus, reflexív és általában tranzitív reláció: ha egy tojás hasonlít a másikra, a másik is hasonlít az egyikre, minden dolog hasonlít önmagára, méghozzá tökéletesen, és ha Locke hajviselete hasonlít Descartes-éra, Descartes-é viszont hasonlít Spinozáéra, akkor Locke-é is hasonlít Spinozáéra – a reprezentációra viszont egyik tulajdonság sem igaz: Mona Lisa nem reprezentálja a *Mona Lisa* című festményt, egy dolog nem reprezentálja önmagát és a transzvesztitát utánzó személy nem egy nőt utánoz (az utánzás tipikusan reprezentációs tevékenység).¹² Épp az aszimmetrikusság, irreflexivitas és intranszitivitás miatt lesz a két dolog (ti. az elméleti idea és a világbeli tárgy) közti viszony *szemantikai* jellegű. Egy jelentésemélet akkor sikeres, ha képes megmagyarázni, miért rendelkezik a

⁹ Lásd Faragó-Szabó István utószavát, 848. old.

¹⁰ Erről lásd az utószó mellett: Faragó-Szabó István: „Búcsú a szubsztanciától: Locke *versus* Berkeley”, *Világosság*, 2003/11–12, 251–257. old.

¹¹ Lásd 839. old.

¹² Ezzel kapcsolatban lásd Arthur C. Danto: *A közhely színváltozása. Művészetfilozófia*, ford.: Sajó Sándor, Enciklopédia Kiadó, Budapest, 1996, 73. old.; valamint: Farkas Katalin–Kelemen János: *Nyelvfilozófia*, Áron Kiadó, Budapest, 2002, 211–212. old.

reprezentáció-reláció ezekkel a tulajdonságokkal. Azaz: bár igaz, hogy Locke szerint kizárólag az elsődleges minőségek ideái hasonlítanak az általuk jelölt dologra, ettől még bárki érvelhet úgy, hogy Locke elméletében minden idea a külvilág bizonyos részleteit reprezentálja – és ezek a mentális reprezentációk a szavak jelentésének feleltethetők meg. (Az viszont valószínűleg hibás ellenérv, hogy Locke elméletében minden nyelvi elem jelentése idea, lásd erről az *Értekezés* harmadik könyvének hetedik, a partikulákról szóló, sajnos igen rövid fejezetét.)

A Locke-értelmezők talán legfontosabb kérdése, hogy valójában mit kell értenünk az *idea* fogalmán. Hiszen ha elfogadjuk, hogy az ideák pszichológiai természetű mentális létezők, a fenti vádak többsége áll. Noha nem igaz, hogy Locke szerint *minden* idea képi természetű lenne, számtalan szöveghely idézhető, amelyek határozottan arra utalnak, hogy minden idea elméleti létező, még hozzá olyan elméleti létező, amely a külvilág bizonyos aspektusait reprezentálja. És a vita tétje nem kicsi: nehéz megszabadulni az elképzeléstől, hogy a jelentés valamiféle mentális természetű entitás lenne, s ez az elképzelés a 20. századi nyelvészetre is erős hatást gyakorolt. Még Saussure-re is, aki helyenként a fogalommal, tehát egy mentális képpel azonosítja a jelentést; vagy teljesen más nyelvészeti területről hozva a példát, a kognitív nyelvtudomány is előszeretettel fogalmaz elméleti entitásokra vonatkozó terminusokban – igaz, a kognitív nyelvészek nem azonosítják a „mentális fogalommal” a nyelvi elem jelentését, mert nem azonosítják semmivel, ugyanis számukra nem releváns kérdés, hogy mi a jelentés. Ez Locke esetében is kibúvót jelenthet: Locke nem kíván telivér jelentésemeléttel előállni, egyetlen célja van csupán, „egyszerű, történeti módszer” (azaz: kevés előfeltevéssel dolgozó leíró módszer) segítségével feltérképezni az emberi értelem működését. Forrai Gábor a következőképp foglalja össze Locke szándékait: mivel hétköznapi életünk során rendszerint feltételezzük, hogy szavaink mások ideáira és a külvilágbeli dolgokra is vonatkoznak, ám ez a két feltevés gyakran nem teljesül, ezért fel kell mérni, mikor jogosultak és mikor jogtalanok ezek a felvételek, valamint recepteket kell ajánlani, amelyeket ha megfogadunk, e két feltevés gyakrabban fog teljesülni.¹³

Vagy megtehetjük, bár ehhez sok interpretációs erőfeszítésre van szükségünk, hogy Locke ideáit nem mentális képmásokkal azonosítjuk. Hanem, például, azt állítjuk, hogy ezek tartalmak, azaz a külvilágbeli dolog elgondolásának módjai¹⁴ – ekkor viszont Locke elméletét a mentális jelentéseméletek egyik nagy riválisához, a fregei típusú jelentésemélethez közelítjük.

Talán ez a locke-i filozófiáról készített hiányos madártávlati kép is megmutatja a lényegét: az *Értekezés* a mai filozófiai viták kontextusában sem veszített semmit érdekességéből. És ha feltételezzük, hogy a filozófiai viták nem csupán a szakmabeliek kíváncsiságát kelthetik fel, nincs okunk Locke szemére vetni az *Értekezés* 2003-as magyar kiadásának kritikai visszhangtalanságát.

¹³ Lásd Forrai Gábor: „A természeti fajták és neveik: Locke *versus* Kripke–Putnam”, in.: Farkas Katalin–Orthmayr Imre (szerk.): *Bölcsélet és analízis*, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2003, 47–60. old.

¹⁴ Egy korábbi tanulmányában Forrai Gábor egy ehhez hasonló értelmezést ajánl („Locke szemantikája: védőbeszéd”, *Világosság*, 2002/4–5–6–7, 108–112. old.), ám sajnos nem fejt ki részletesen. Feltehetőleg készülök Locke-monográfiájában ezt az álláspontot képviselni majd.

Aki ismeri az *Értekezés* majd negyven éven át használatos Dienes Valéria-féle fordítását (első kiadás: 1964, második kiadás: 1979), alighanem elégedetten állapítja meg: nagyon jót tett a szövegnek az újrafordítás. Locke, valljuk be, elég redundánsan fogalmaz, visszautalás helyett általában ismét kifejti, amit már többször részletesen előadott, rendkívül körülményes, viszont viszonylag ritkán kalandozik el, s pár kivételtől eltekintve nem illeszt a szövegbe rövid történeteket, anekdotákat, amelyek illusztrálnák az elmondottakat, s amelyek esetleg pihentetnék, szórakoztatnák az olvasót, ezek helyét az aprólékosan összeállított gondolatkísérletek foglalják el – viszont Locke elég jó stilsztá: elegáns, hosszú körmondatos prózanyelvet beszél. Dienes Valéria a bonyolult szerkezetű, mégis áttekinthető körmondatokat szétdarabolta (van, ahol az eredeti hosszú mondat helyén négy főmondatot talál a magyar olvasó), s Locke szofisztikált szójátékainak, szellemes fordulatainak is alig hagyta nyomát a magyar szövegben. (Pedig Locke vitahelyzetben nem fukarkodik a csípős és gunyoros megjegyzésekkel, az olvasó legnagyobb öröme.) Így lett az *Értekezés*ből stilsztikailag cseppet sem vonzó, szikár, kopogós szöveg, Locke-ból pedig rendkívül unalmas, önisméltó filozófus.

Az új fordítás alapelve: amennyire lehet, közelíteni a szöveg beszédmódját Locke eredeti, elegáns és kiegyensúlyozott körmondatos stílusához. A fordítók, nagyon helyesen, úgy döntöttek, nem archaizálnak, s nem próbálják utólagosan megteremteni a nem vagy alig-alig létező 17. századi magyar filozófiai köznyelvet. És, egy-két eseti ügyetlenséget leszámítva (például: *hagy* helyett *hágy* [778], *lesz* helyett *lész* [728]), tartották is magukat döntésükhöz.

Az új *Értekezés* jóval nehezebben és lassabban olvasható, mint a régi, viszont sokkal ügyesebb értekező prózairónak mutatja Locke-ot. Ám nem lenne tisztességes elhallgatni, hogy jelentős különbség van az új *Értekezés* két fordítójának teljesítménye között. Az első, második és negyedik könyv Vassányi Miklós, a harmadik Csordás Dávid munkája. S ha valamilyen kiadói hanyagság folytán lemaradt volna a negyedik oldalról a fordítók neve, az olvasó minden további nélkül megmondaná, hogy a szöveg két különböző személytől származik, és azt is meg tudná állapítani, melyik szövegrészek tartoznak ugyanahhoz a fordítóhoz. Csordás Dávid ugyanis egészen másféle körmondatot ír, mint Vassányi Miklós: Vassányi hosszú mondatai az esetek túlnyomó részében tökéletesen áttekinthetők, világos szerkezetűek, a tagmondatok leginkább mellérendelő viszonyban állnak egymással, míg Csordáséi néha az agrammatikusságig menően összetettek, a főmondatot szinte szavanként szakítják meg a beékelt mellékmondatok, így a kötelező bővítmenyt esetenként negyed oldalnyi szöveg választja el az alaptagtól. Egy példa a még pontosan érthető, de rendkívül nehezen olvasható mondatok közül:

Akkor pedig amit az általános szavak jelölnek, az a dolgok egy fajtája, és ezt mind-egyikük úgy teszi, hogy az elme egyik elvont ideájának a jele, amely ideával, ahogy a létező dolgokat megegyezni találják, úgy is sorolják be őket az alá a név alá, vagy, ami teljesen ugyanaz, fognak abba a fajtába tartozni. (III. III. 12.: 463)

Nem kétséges, nem ügyetlenség, hanem tudatos fordítói döntés eredményeként olvashattunk a szövegben ilyen és ehhez hasonló mondatokat. (Csordás valamivel több fordítói lábjegyzetet írt a harmadik könyv szövegéhez, mint Vassányi a kétszer olyan hosszú második könyv szövegéhez.) Ez a fordítói döntés, legalábbis a recenzens ízlése szerint, nem volt szerencsés, ő a három magyarul beszélő Locke közül Vassányiét szereti a legjobban – noha Csordásét még mindig jobban kedveli, mint Dienes Valériaét.

Minden stilisztikai megfontolásnál lényegesebb kérdés, hogy vajon szakmailag rendben van-e a fordítás. Biztos nincs rendben szakmailag egy értekező prózai szöveg fordítása, ha a terminusok magyar megfelelői félrevezetik az olvasót, de mindennél nagyobb hiba, ha nem következetes a terminusok fordítása, azaz ugyanaz a kifejezés a különböző előfordulásokban más és más magyar megfelelőt kap.

Az új *Értekezés*, szemben a régivel, mindkét szempontnak tökéletesen megfelel: a terminusok fordítása pontos és következetes. A recenzensnek csupán pár apróbb kifogása akad.

A fordítók, nagyon helyesen, nem próbáltak mindenképpen erőszakosan magyarítani: így lett a *reflexion reflexio* (Dienes Valériánál, különösen szerencsétlen módon, *eszmélődés*) – ennek mintájára a *faculty* magyar megfelelője minden további nélkül lehetett volna a világos filozófiai tartalmat közvetítő *fakultás*, a köznyelvi *tehetség* és *képesség* helyett (hisz a Kant-fordításoknak köszönhetően a fakultás része a magyar filozófiai köznyelvnek), így el lehetett volna kerülni, hogy ugyanazt a terminust kétféleképp kelljen fordítani.

Vassányi kétféle alakban adja vissza a *judgment* terminust: hol *ítélőerő*nek, hol *becslés*nek fordítja. A *judgment*nek jellemzően a második könyvben felel meg az *ítélőerő*, és itt a terminus az elmének arra a tevékenységére utal, amikor az elme elrendezi az érzékelésből származó egyszerű ideáit. (Locke hangsúlyozza, hogy az *ítélőerő* gyakran átalakítja a látásból származó ideákat – s mint már volt szó róla, ez rendkívül fontos szövegrész, hiszen egyértelműen bizonyítja, hogy Locke szerint az érzékelés nem lehet teljes mértékben független a gondolkodástól, az elme nem egyértelműen passzív az egyszerű ideák befogadása során.) A negyedik könyvben viszont a *judgment* magyar megfelelője a *becslés*: itt, mint szintén volt róla szó, a terminus az elmének arra a tevékenységére utal, amikor az elme az ideák egyezését vagy nem-egyezését csupán feltételezi, nem pedig intuitíve tudja vagy bebizonyítja (lásd a negyedik könyv tizennegyedik fejezetét). Azaz Locke ugyanazzal a terminussal valóban elég különböző elméleti tevékenységeket jelöl – a fordítói megkülönböztetés így védhető, ám nem ártott volna erről a döntésről tájékoztatni az olvasót. Annál is inkább, mivel a *becslés* nem is szerepel az angol-magyar terminusszótárban.

És még egy apróság. Locke a szubsztanciák esetében általában az arany példáját elemzi, s gyakran megemlíti az aranyak azt a tulajdonságát, hogy oldódik királyvízben, azaz sósav és salétromsav három az egyhez arányú keverékében. Míg Vassányi következetesen mindig *királyvízként* nevezi meg ezt az anyagot, Csordás, Locke-hoz hasonlóan, *Aqua Regiát* ír, azaz a latin nevet használja (vö. például a 497. és a 629. oldalt).

Az *Értekezés* új fordítása szakmai szempontból tehát minden dicséretet megérdemel (akadnak azért a szövegben félrefordítások is, de ezek a teljes mű terjedelméhez képest oly kis számban vannak jelen, hogy méltánytalan lenne felsorolni őket), és ez talán feledteteti a harmadik könyv szövegét érintő stilisztikai fenntartásainkat. Megnyugodhatunk, most legalább negyven évig ismét nem kell újrafordítani az *Értekezést*.

3.

Maga a kötet viszont már közel sem érdemel ennyi dicséretet. Pedig az Osiris Kiadó *Sapientia humana* sorozata láthatóan az igényességre törekszik: a szöveget (jelen esetben kitűnő) filológiai előszó és értelmező utószó kíséri, a függelék gondos válogatást közöl a szöveghez kapcsolódó másodlagos irodalomból, valamint a kötetben a tárgymutató mellett helyet kapott egy magyar-angol és angol-magyar terminusszótár is.

Az első, ami feltűnik az olvasónak, hogy a kötet nem árulja el, ki állította össze a java-

solt szakirodalom listáját, s ki készítette a terminusszótárt és a tárgymutatót. A recenzens nem fogalmazhat finomabban, pedig szívesen tenné: ez vétkes kiadói hanyagság.

Mit várhatunk el egy terminusszótártól? Elsőként azt, hogy tartalmazza az összes terminusértékű kifejezést, még akkor is, ha adott esetben egyértelmű, melyik magyar kifejezés melyik angol megfelelője és fordítva (például az *idca* esetében). Másrészt elvárható, hogy a szótár működjön mindkét irányban, azaz ha az angol terminusnak megadja a magyar megfelelőjét, akkor a magyar megfelelőhöz is adja meg az angol eredetét. És ha egy kifejezést a szöveg különböző pontjain különbözőképp fordítanak, soroljon fel minden variánst (és lehetőleg adjon elfogadható indokokat a magyar terminusok szaporítására).

És mit várhatunk el egy tárgymutatótól? Leginkább azt, hogy adja meg az összes terminusértékű kifejezés összes terminusértékű előfordulását, külön jelezve ezen előfordulások közül a fontosabbakat (például ahol a kifejezés definícióval van bevezetve). Ám ha ez túlzottan nagy igényű elvárás, az olvasó megelégszik azzal is, ha olyan tárgymutatót talál a kötetben, amely csupán a fontos előfordulásokat sorolja fel. (Persze ez nem tökéletes megoldás, hiszen a határesetek problémát okoznak: elképzelhető, hogy az olvasó egy terminusnak olyan mondatbeli előfordulását keresi, amelyet a tárgymutató készítője nem ítélt lényegesnek; ekkor veszi kezdetét a lélekölő lapozgatás.)

Végül mit várhatunk el egy terminusszótártól és egy tárgymutatótól együttesen? Hogy kapcsolatban legyenek egymással, azaz hogy a tárgymutató tartalmazza legalább a magyar–angol szótár összes elemét. Visszafelé nem kell ennek működnie, nem szükséges megadni a tárgymutató minden tételének angol eredetijét.

Az *Értekezés* terminusszótára és tárgymutatója egyik elvárásunkat sem teljesíti. Következzenek a leglátványosabb hibák típusai, csupán jelzésszerűen. Mivel a recenzens nem ellenőrzött minden hivatkozást, nem vetette össze a szöveget az eredetivel, példái esetlegesen lesznek.

(a) Terminusszótárban is, tárgymutatóban is szereplő kifejezések nem érdektelen előfordulásai hiányoznak a tárgymutatóból. Például: *reflexió (reflexion)*: 95., 98. old. – ezek a kifejezés első előfordulásai; *szellem (spirit)*: 23. old., *elme (mind)*: 36., 138., 281, 601. old.

(b) Tárgymutatóban szereplő terminusértékű kifejezések hiányoznak a terminusszótárból. Például: *elvonatkoztatás (abstraction)*, *elnevezés (naming)*, *valószínűség (probability)*.

(c) Nincs összhang a tárgymutató és a terminusszótár között. Például: a magyar–angol terminusszótár közli, hogy az *éleselméjűség* megfelelője a *sagacity*, emellett elhallgatja, hogy az *elmésség* megfelelője a *wit*, viszont a tárgymutató az *elmésség* 165. oldalán való előfordulását felveszi az *éleselméjűség* előfordulásai közé. Vagy a már említett példa: a *judgement* fordítása hol *ítélőerő*, hol *becslés*, a *becslés* szerepel a magyar–angol terminusszótárban, ám nem szerepel a *judgement* megfelelőjeként az angol–magyarban, viszont önálló tétel a tárgymutatóban. Vagy a másik említett példa: a *faculty* hol *tehetség*, hol *képesség*, a terminusszótárban minden rendben van, a tárgymutatóból viszont hiányoznak a *tehetség* előfordulásai.

(d) Mind a terminusszótárból, mind a tárgymutatóból hiányzik pár egy előfordulásos terminusértékű kifejezés. Például a híres *egyszerű, történeti módszer (historical, plain method)*, 32. old; vagy az *elleneszerő (antipathy)*, 440. old.

Mindezekeken felül a terminusszótár egy jóval egyszerűbben teljesíthető olvasói elvárásnak sem mindig képes megfelelni: tudniillik annak, hogy a szótári tételek ábécésorrendben kövessék egymást. Ez sem különösebben felhasználóbarát gesztus.

Pedig a kötetben örvedetesen kevés a sajtóhiba; bölcs szerkesztői döntés, hogy a paragrafusok sorszámaát és címét a tördelő a bekezdések első sorába illesztette, folyamatosan olvasható szöveget hozva létre – egyszóval elvileg a legtöbb feltétel adott, hogy igényesen szerkesztett és jól használható kötet kerüljön az olvasó kezébe. (Esetleg érdemes lett volna megfontolni, hogy a szöveg két önálló kötetben jelenjen meg, ahogy az előző változat esetében történt – ám az egykötetes megoldás sem rossz, hisz az *Értekezés* mint könyvtárgy annyira azért nem monumentális, hogy ne lehessen vele mit kezdeni.)

Minden esetleges stilsztikai fenntartás és a terminusszótár meg a tárgymutató hiányosságai felett érzett jogos bosszúság dacára az újrarendített *Értekezés* megjelenése a magyar filozófiai élet jelentős eseménye. Akkor is, ha nem szóltak a fanfárok, és a kötet nem került azonnal a viták keresztüzébe. A viták lassan amúgy is elindulnak, hamarosan megjelenik az első magyar nyelvű Locke-monográfia, s vita közben már nincs szükség fanfárokra.

A hamvasság dicsérete

Kiss Ottó: Javrik könyve

Kiss Ottó új kötete ismét novellafüzér, vagy ha tetszik, kisregény, mint első prózakötete volt, a *Szövegek* (1999). Ugyanaz a takarékosan érzéki írásmód. Ugyanaz a biztos kezű mondatfűzés és pontos leírás-technika. Ugyanaz az immár jellegzetes Kiss Ottó-i atmoszféra. Ugyanaz a vidék adja a helyszínt, ugyanaz az emberanyag szolgáltatja a szereplőket, ugyanúgy a (gyaníthatóan önéletrajzi elemekben gazdag, de lehet, hogy csakis kizárólag a kivételes írói fantázia gazdagságát dicsérő) gyerekkor és kamaszkor áll a történések háttérében és középpontjában. S ugyanúgy nem összefüggő, nem zárt, hanem laza szálakból szőtt, ha tetszik, szellős és nyitott az elbeszélés, csak míg ott, a *Szövegek*-ben harmincegy rövid villanásnyi szöveg rendeződik mégis valamilyen nagyobb formába, itt mindössze öt hosszabb darabból áll a „könyv”. A legrövidebb éppen a *Regényrészlet* című, utolsó szakasz.

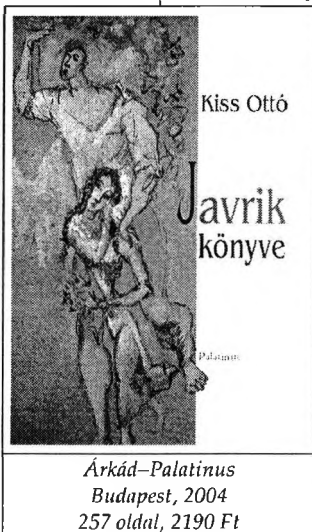
A *Regényrészlet* fejezet-címében ott a regény fogalma, ugyanakkor ez a „fejezet” épp hogy lezáratlan, inkább csak félbeszakad egy ponton, nemhogy befejezné, összehúzná a könyvet, hanem éppen nyitottá, elvarratlanná teszi az elbeszélést. A kötet cím is erre a logikára épül: a *Javrik könyve* cím a megformált, testes, komoly, felépített munkára is mutathat, melyet kezünkben tartunk (s amely könyvnek biztosan könyv ugyan, de regénynek nem biztos,

hogyan regény), ám a cím utalhat mindössze arra a történetben fontossá váló kötetre is, melyet Javrik és Salió Anna különös módon egyszerre olvasnak (Cuj Pen: *Az elágazó ösvények kertje*), és utalhat arra a könyvre is, melyet Javrik megírni szeretne, de ki tudja, hogy megír-e. A címekben felbukkanó „könyv” és „regény” cseles szerzői kacércodást jelez a regény műfajával. Akarom is, meg nem is, adom is, meg nem is, tekinthetjük is annak, meg nem is, fontos is ez a kérdés, meg nem is.

Nem olyan fontos persze, de értelem-szerűen fölmerülhet. Az talán fontosabb kérdés, hogyan gazdálkodik Kiss Ottó azzal a sajátos írói tapasztalattal, ha tetszik, életanyaggal, amivel rendelkezik. Jól gazdálkodik, szögezném le máris. Újragondolja, variálja, bővíti és mélyíti azt a karakteres világot, amit a *Szövegek*-ben és az azt követő novelláskötetben, az *Angyal és Tsa* címűben (annak is főleg a *Szávó udvara* című ciklusában) megragadott. Nagyon tud gyerekszemmel gyerektörténeteket láttatni (lásd a *Hangyák élete* elejét). Nagyon

tudja a kamasz-nosztalgiát nem érzélgősen, nem sziruposan kezelni (lásd például a 134. oldal „Leányfalun...” kezdetű bevezetését). Nagyon tudja a kamaszkori erotikát szelíden, hamvasan megközelíteni (lásd az egész kötetet).

A könyv öt „fejezete” (és legyenek akkor mostantól fejezetek) egy Javrik nevű fiú

történetét meséli el, aki egy kisvárosban nő föl a 60-as, 70-es években, hogy aztán valamikor a 80-asokban kikerüljön a családi fészekből, és elkezdje felnőtt életét. Javrik apja körorvos, anyja a strand pénztárosa, rendes, mondhatni, normális és zavartalan gyerekkora van, semmi rendkívüli nem történik vele. A fejezetek nem haladnak szorosan időrendben, de azért egyfajta történeti ív mégis kirajzolódik. Az első fejezet (*Pannon tilledék*) a kisiskolás Javrik zalai erdei nyaralásaira koncentrál; az első regisztrálása ez annak, hogy az idillnek mindig a betegség, a baleset, a romlás vet véget. A második fejezet (*Hangyák élete*) az óvodai és kisiskolás gyerektörténeteket eleveníti fel, például azt az óvodai szerelmi háromszögtörténetet, melyben Lengyel Edit, a nagycsoportos Brandt és a kis Javrik szerepel, és melyben Javrik erősen harcol, és nem is teljesen sikertelenül a nagy Brandttal – Edit kegyeiért. A harmadik fejezet (*Latin táncok*) nagyrészt a kamaszkoré, a gimnazista időszak nagy testi-lelki kalandjaié, az Anna-szerelem, az íróság romantikus vágya és még mindenféle más szépséges izgalmak kerülnek itt elő. A negyedik fejezet (*Mondatok vonattal*) a katonaság és a debreceni egyetemi évek megidézése, ekkor hal meg Javrik apja, és – apróság, ámde szimbolikus jelentőségű itt a felnőtté válás alakulásfolyamataiban – ekkor tudja meg például, hogy az óvoda mellett van a hullaház. Az ötödik, befejező fejezet (*Regényrészlet*) mintegy lezárja hősünk nevelődésének, eszmélődésének kalandjait: egyrészt Javrik a diplomaosztása idején megtudja, hogy Lengyel Edit már fél éve elvált Brandttól, de ő már nem is emlékszik, ki az a Brandt, másrészt csontvelőgyulladás lesz (gyógytornásznoje pedig éppen Edit!), és ez az ágyhoz kötöttség, a tényleges megtanulnivalók és az érzelmek iskoláit egyaránt lezáró erős betegség juttatja el hősünket odáig, hogy: „Határozottan úgy érezte, most már tudna írni.” Így jut el ez a szépen felépített nevelődéstörténet a remélt cél körvonalazásáig: Javrikot most már a jóisten sem mentheti meg attól, hogy írásra adja a fejét.

Eszmélődő hősünk történetében sem-

mi rendkívüli nincs, mondtam az imént. Semmi rendkívüli, már ha a szerelmek, a barátságok, a családi ügyek, a betegségek és a halálesetek, meg a perzselő nyári levegő, a tóparton sütkérező lányok bőre a napfényben vagy egy halszájka az ember apjának torkában, amit csipesszel kell kivenni, és például a hangyák nyüzsgése egy almadarabon nem volna rendkívüli. Merthogy itt az. Minden rendkívüli. Itt *minden* az élet, a világ dolgainak szépségéről és fontosságáról szól, meg arról, hogy ezek a dolgok éppen azért ilyen szépek és éppen azért rendkívül fontosak, mert elmúlnak. Emlékezni lehet rájuk, el lehet őket mesélni, de akkor már nincsenek, amikor meséljük őket, akkor már végük, örökre elmúltak, és hogy ez így van, azt éppen onnan tudjuk meg, hogy emlékezni kezdünk rájuk, és elkezdjük őket mesélni. Elégikus hangnem lengi be az elbeszélést, és ez az elégikus Krúdy világszép mondatait idézheti fel az olvasóban. Pedig a téma merőben más. És mégis: az érzet ugyanaz. Hogy múlik el minden, istenem. De azért szép volt. Minél inkább távolodik, tán annál szebb. Kiss Ottó egyébként a legérzékletesebben a nyári hőség természeti képeit tudja megjeleníteni, a képen a vizet, a napsütést, a meleget, a meztelenséget élvező figurákkal: mintha sok élénk színnel megfestve látnánk mindezt. Gondolom, ezeket a jeleneteket télen írja.

Ezzel együtt és ennek ellenére Kiss Ottót három prózakötet után máris összetevethetetlenül egyéni hangütés jellemzi. Egyfajta hamvasság érződik a mondataiban az erős elégikus mellett, álom- vagy meseszerűség, enyhe nosztalgikuság is (mely inkább valamifajta „korai” bölcseséget takar), tiszta (szinte gyermeki) erotika. Teljesen osztom Reményi József Tamás véleményét, aki azt írta: „A kortársak közül nagyon kevesen tudnak Kiss Ottóhoz hasonló gyöngédséggel írni a nőkről (pontosabban a lányokról), erotikájában is van valami szemérmes és álomszerű, anélkül, hogy szépelgésbe fúlna.” (*Élet és Irodalom*, 2004. június 4.) Nagyon találó a zárójeles pontosítás is: itt a meghatározó nőnemű lé-

nyek mind lányok. A hímnemű hősök meg mind fiúk. (Ezenkívül vannak még öregek, nagyszülők, nyugdíjas tanítók, óvónők, ilyesmik, de ők csak mellékszereplők.) A fontos emberi kapcsolatok, legyen szó akár barátságról, akár szerelemről, akár bajtársiasságról, mindig fiúk és lányok közt alakulnak ki, és igazából ezek a kapcsolatok, ha fontosak, mindig megőriznek valamit a gyerekségből és a kamaszvilágból az idősebb korban is.

Mindezt már korábbi szövegeiben is fölfedezhettük. A mostani mű egyik fontos újdonsága viszont a vendégszövegekkel való játék. Ez a könyv e bevallott játékban Esterházy *Bevezetése* mögé bújik. Tizen-négy szerzőt hagy meg Kiss Ottó a *Bevezetés* híres felsorolásából („E könyvben szó szerinti vagy torzított formában...”), a maga könyvének végére elhelyezett szövegben – ezáltal a *Javrik* könyvében felbukkanó megidézések jelzése maga is idézetként szerepel. A leglátványosabbnak számomra a Garaczi-vendégszöveg tűnik a halálról a *Mondatok vonattal* végén („Kedves gyerekek...”). (Esterházy híres idézet-mondatára egyébként épp Garaczi játszott rá először a *Connie és Blyde*-ban.) Érdekes, hogy a *Javrik könyve* ugyanakkor említ más szerzőket, vagy hangsúlyosan hivatkozik rájuk, de ezek nem szerepelnek a 171. oldalon. Ilyen például Arisztotelész és Kierkegaard. Jobb is lett volna őket kihagyni. Arisztotelészre egy kicsit lapos és itt nem igazán szerencsés esztétikai fejtegetés kapcsán hivatkozik a szöveg (54–55.), mely fejtegetés a „műfű” fogalmához érkezik el. A „műfű” a szobor, a festmény, a műalkotás metaforája, s hogy fontos szerepet szán neki a szerző, azt az is mutatja, hogy később visszatér a fogalom; mikor Javrik úgy érzi, most már tudna írni, akkor a könyvvel párhuzamban jelenik meg újra hangsúlyosan (164). Az írás egyszerre művi és művészi voltát, az élni és az írni egyszerre megvalósíthatatlan parancsát Goethe figuráján és művén keresztül villantja fel a könyv, de a legfontosabb író (pontosabban író-várományos) figura itt a fiatal Janus Pannonius, azaz a kamasz Csezmeicei János, akinek története több íz-

ben szóba kerül. Ők sincsenek ott egyébként a kötetvégi idézetlistán, miként Cortázar sem, akire szintén hangsúlyos utalás történik.

Míg Janus Pannonius figurájának komoly szerepe van a könyvben, bizonyos idézetekben kifejezetten vicceskedő módon és eléggé fölöslegesen idéződik meg szerzők, művek, alapszavak. Mint például a már említett Kierkegaard műve: „Bízzál egy lányban vagy ne bízzál benne, mindenképpen megbánod, hogy elolvastad a *Vagy-vagyot*.” (104) Vagy a *Dunánál* szöveg helye: „Szüzességét a szentendrei Fenyves Szállóban vesztette el, nyitott ablaknál, fenyőágak suhogása közben, aztán az esti Duna-parton együtt nézték, hogyan úsznak el a kivilágított hajók, valamint a dinnyehéj.” (133–134.) Ez utóbbi esetben a József Attila dinnyehéjára való utalás nemcsak fölösleges, de el is rontja az enélkül teljesen jó mondatot.

Nagyon szép ugyanakkor Mészöly Miklós finom, érzékeny megidézése (míg a talán leglátványosabb vendégszöveg Garaczitól származik, a leghangsúlyosabban megidézett író biztosan Mészöly). Már az első rész címe, a *Pannon üledék* is Mészölyt villantja fel, aztán Kumria, rác apáca alakja vagy Stralsund német város megemlézése is, ahol tudvalevőleg *Az atléta halálának* Pécsi Picije táborozott nyaránként (itt Salió Anna jár arra a barátnőjével). Salió Anna vezetéknéve viszont – újabb névjáték – feltűnően emlékeztet a *Film* Silió Péterének vezetéknévére. A *Javrik könyve* legerősebben azonban kétségtelenül *Az atléta halálára* játszik rá, és ez a megfontolt játék nagyon szép, nagyon is indokolt, egyáltalán nem felszínes, hiszen épp a kamaszkapcsolatok rejtélyessége által kötődik ez a könyv erősen a választott mesterműhöz. Nem találtam meg a könyvben a konkrét Mészöly-vendégszöveget, bár a szerző kijelentése szerint van ilyen. Abban azonban biztos vagyok: Kiss jó mestert talált magának Mészölyben. És úgy hatott rá Mészöly művészete, hogy közben következetesen a sajátját építette tovább.

Nyugtalan utazók

Dalos György: Szahalin. Csehov szigete

– Na, de azt tudod-e, hogy Kolumbusz miért Amerikát fedezte fel, és miért nem mondjuk Szibériát, ami, akárhonnan nézzük, akkor is közelebb van?

– Miért?

– Mert mi a tőrőnek? Olyan problémás... és ki-nek van szüksége problémákra? Meg még hideg is van ott, és az egész amúgy is olyan szörnyű... ráadásul még olyan szép se lett volna...”

Jegyenyj Griskovec: *Tél*

Dalos György XIX. századi utazó. Nem azért, mert Csehov nyomdokain indul el Szahalinra, az úgynevezett orosz szigetre, amelynek mintha a neve is tabu lenne, hanem mert századunkban, az ezredfordulóról már nem is beszélve, nem utazók vannak, hanem turisták. A turista élvezeteket keres, üdül, múzeumokba jár, művelődik, s lehetőleg mindezt egyszerre teszi. És nincs egyedül. Mert ha nem is csoportos utazásra fizetett be, biztos számíthat arra, hogy ott, ahova megy, várják őt, számítanak rá, pénzéért pedig szolgáltatások kap. Ha nem is napfény, pálmafák, langyos tengerhabok, papagájok és olajos bőrű nők fogadják, de legalább múzeumok által legitimált értékek, olyan dolgok, tárgyak, amelyek kiszakadtak környezetükből, hogy a távolból érkező is rájuk vet-

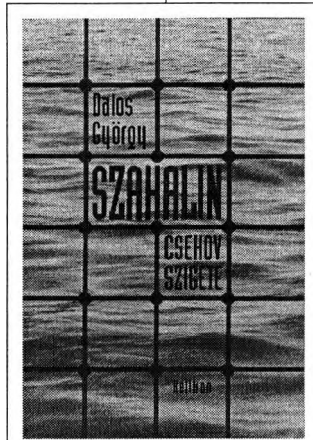
hesse rövid, felületes pillantását. A turista könnyedén jön-megy a világban. Útlevele, repülőjegye, bankkártyája elég biztosíték rá. Az utazó – és nem csak a XIX. századi – megkínlódik érte. Nem kell ahhoz távoli exszovjet sziget, elég, ha tőlünk Keletre indul. Nem Japánba, de Ukrajnába vagy Romániába. És nem csak Csehovnak kellett hónapokig előkészítenie 1890-es útját, de még egy civilizált országból (Németország) az ezredfordulón útra kelő Dalosnak is. *Útra készülnie* csak az utazónak kell.

Vannak a világnak olyan pontjai, ahol nincsenek turisták. Háborúk, diktatúrák, katasztrófa sújtotta országok, városok. Vagy egyszerűen csak érdektelen helyek. Egzotikus állatok, fűszoknyás bennszülöttek és jelentős képtár nélküliek. Miért menne el az ember Magnyitogorszkba, Fehérgyarmatra, Ploieştire vagy Szahalinra? Hacsak nincs ott valami dolga.

Márpedig az utazónak dolga van. Azért utazik.

Dalos híen követi Csehovot, legalábbis ami az útvonalat illeti. Talán túlságosan is hűségese hozzá, nem meri meghaladni, a maga képére alkotni a szigetet. Dalos György „dolga”

Szahalinon ugyanannyira homályban marad, mint a Csehové. Pedig a „csehovegyenyije”, a Csehov-szakirodalom oly rég óta firtatja azt, hogy miért utazott Anton Pavlovics éppen Szahalinra, az akkor még működő cári börtönszigetre, és

Fordította Dunai Andrea
Helikon Kiadó
h. n., 2003
224 oldal, 2500 Ft

nem, mondjuk, Baden-Badenbe. Miért váltalta a nehéz utazást, amikor orvosként pontosan tudta, hogy nem saját gyógyulását szolgálja ezzel, hanem épp ellenkezőleg? Mit akart megtudni, megvalósítani, elérni, bizonyítani 1890 júliusa és októbere között? A szigetre utazó Csehov valóban „csak” szociográfus lett volna, aki mindössze egy könyvet akart írni, amelyben feltárja és ezáltal javítani kívánja az elitétek helyzetét? Vagy ihletért utazott, emberi szenvedést akart látni? Menekült Moszkvából? Magyarán szépíró volt-e Csehov az utazása alatt, vagy inkább szociográfus, orvos, társadalmilag elkötelezett mozgalmár? Bizonyára az utóbbiak. De írói énjét nem hagyhatta Moszkvában.

Első és egyetlen magyar követője, Dalos György is menekül valami elől, akárcsak elődje. Mint egy beszélgetésben megfogalmazza: „először el kellett mennem Szahalin szigetére, hogy minél távolabb kerüljek a magyar kultúrpolitikától” (ÉS, 48. évfolyam, 44. szám). De a könyvbe – egyik könyvbe sem, sem Csehov *Szahalin*, sem Dalos *Szahalin – Csehov szigete* című könyvébe – nincs beleírva, hogy írójuk ki vagy mi elől, s milyen céllal utazik ide. Dalos is úgy tesz, mintha. Mintha őt is „csak” a kíváncsi, tudni vágyó utazási ösztön hajtaná.

Csehov számára az emberi szenvedés még közvetlen tapasztalat volt, hiszen testközelbe került a rabokkal, megismerhette életüket. Dalos legfeljebb a leszármazottakkal találkozhat, az ő látogatása idején már csak romos házak, korhadtt fakeresztek őrzik az egykori *katorgások* nyomait. Másfajta emberi nyomorral kell neki szembe-sülnie: egy, a szovjet múltat igencsak őrző, kapitalizálódó, ellentmondásos világgal, hiszen egy olyan szigetre utazik, amely a fővárostól 10417 km-re fekszik, évi átlaghőmérséklete pedig +2,1 Celsius-fok. Jevgenyij Griskovec kortárs író-színész az „orosz szigeten” töltötte kötelező három éves flottai szolgálatát, amelyet számtalan művében megírt. A *Hogy ettem kutyát* című drámájában megállapítja: Moszkvához közelebb van Afrika, mint a Sziget.

Dalos könyve tárgyilagos, higgadt

hangú, szenvtelen; leírásai, amelyek a szerző személyét olykor egyenesen zárójelbe teszik, valóban csehoviak. Olyan ez, mint a görög színház: maga a véres tragédia mindig el van rejtve a néző szeme elől, nincs a színpadon megmutatva. Ebben a könyvben nincs dramatizálás, sem a múlté, sem a legalább annyira kiábrándító jelené. (Bár lehetne: megrázó például a 2001-es fűtési válságot taglaló fejezet.) Dalosnál nem fedezhető fel a *russian egzotika* divatos, hivalkodó, szenzációkereső, hírtelevíziókra jellemző attitűdje, hiszen a szerző úgymond nem most veszíti el szüzességét: sokat tud ő a szovjet múlttól, valamikor Moszkvában tanult, ismeri e régi, jó és még mindig létező világ rugóit. Efféle ismeretek nélkül el sem juthatna Szahalinra az ember. A 2000-ben, utazása idején játszódó vízum- és meghívólevéltortúrái a régi zárt városok világára emlékeztetnek. „Az biztos, hogy úgy, mint Anton Csehov – olyan könnyen vagy olyan nehezen –, manapság senki sem juthat el Szahalin szigetére” – írja Dalos (125. old.). De ott lenni sem egyszerű. Dalost, akárcsak nagy elődjét, helyi kísérők fogadják és követik, a régi reflexek szerint éberem figyelik és bizonyára jelentik, hogy mit csinál ott náluk egy külföldi.

Dalos kíváncsi utazó, felkészült szociográfus, érzékeny szemlélődő. Műfajilag vegyes könyve szociográfiának személyes és kevésbé szigorú, (úti- vagy gálya-)naplónak viszont személytelen. Műve három fejezetből áll. Az első némiképp Csehov *Szahalinjának* sűrített változata, túlságosan ismerős. Ugyanitt dolgozza fel a poszt-csehovi orosz/szovjet korszak Szahalintörténetét, amely viszont egyedülálló anyagot kínál a magyar historiográfiában. A mű legérzékletesebb fejezete a második, amely saját, tizenhárom napos utazásának történetét rögzíti. E helyszíni szemle számos megállapítása sok orosz vidéki városra nézve is megállná a helyét. Dalos e rövid idő alatt Csehov nyomdokain haladva városról városra, faluról falura jár, szemügyre vesz szállodától, helyi múzeumtól, étteremtől, végéhhelyzettől kezdve min-

dent, amit jellemzőnek vagy furcsának talál – leírásai, megállapításai gyakran ismétlődnek. Embereket szólít meg, hivatalnokokat, művészeket, tanárokat és bárkit, aki útjába akad. Mit akar megtudni tőlük? Mit keres? Homály fedl. Talán ha könyvébe is beleírta volna azt az első mondatot, amelyet bemutatkozásképp bizonyára oly sokszor el kellett mondania oroszul, hogy kérem szépen, én Dalos György vagyok, magyar író, és azért jöttem magukhoz, mert. Miért? Volt-e Dalos György magyar írónak olyan kínzó kérdése, amely ilyen messzire hajtotta őt, mint amilyen egy másik magyar írónak, Krasznahorkai Lászlónak volt, aki legalább olyan messze utazott – nem tizenhárom napra, de tíz évre –, hogy a *Rombolás és bánat az ég alatt* című utazókönyvében minden lehetséges végső kérdést feltegyen?

Dalos könyvének harmadik fejezete, a látogatását követő korszak (amely nyilván sajtódokumentációból állt össze) túl sok esetleges és műfajilag idegen szöveget tartalmaz: van itt újságcikk, privát e-mail és családtörténet, mintegy ízelítőként a szahalini diaszpórából. Ez utóbbi rendkívül szövevényes, már-már követhetetlenül tömény. Az embernek az a benyomása: szahalininak lenni nem is földrajzi meghatározottságot, hanem már-már népet jelent. Olyan nép ez, mint a többi, hazára nem lelt nép: az erdélyi magyarok, örmények, zsidók.

Nem színes, szélesvásznú útikönyv ez, drága papíron, étvágygerjesztő fotókkal és rejtett szállodareklámokkal. Csúpan néhány, a lehetségesnél is szerényebb és kevesebb fénykép illusztrálja a sűrűn teleírt könyvet. A mű első harmadában az olvasónak számtalan hibán, szerzői-fordítói-szerkesztői rendetlenségen kell keresztülrágnia magát (merthogy a könyv eredetije németül íródott). Az orosz nevek helyesírása bizonytalan, a mű egyik kulcsszava, a *katorga*, *katorzsnyik* (száműzött, kényszermunka) eleinte *kátorga*, *kátorzsnyik* formában szerepel, majd áttér a – legalábbis szerintem – helyes alakra. Az orosz „jerü” átírása hol *ii*, hol *i*. A *Cseresznyéskert* főszereplőjéből, szegény Lopahinból Lopatyin lett (43. old.), Vologyából meg németes Volodja (44. old.); van lábjegyzet, amely a főszövegbe is bekerült (9. old.), és elírt évszám is akad (46. old.). A második, a személyes utat rögzítő fejezettől kezdve a hibák is eltűnedeznek. Emlékszünk még, mint mondott Nádas Péter a nyomdahi-báról (ami persze nem tudom, mit jelent a számítógép korában...): ott valami baj van.

Már csak azt kellene megkérdezni e könyvtől: megtalálta-e Dalos, amit keresett, ha keresett egyáltalán valamit. Végül is hozott-e megnyugvást neki Szahalin? Miért, kérdezne vissza ő, Csehovnak talán hozott?

BRÓDY SÁNDOR-DÍJ

A Bródy Sándor Alapítvány ebben az évben is kiadja a Bródy Sándor-díjat. A díjat azon első kötetes magyar nyelvű prózaírók egyike kapja meg, akinek könyve (novelláskötet vagy regény) 2004-ben jelent meg. A díj összege 350.000 Ft. A díjra pályázhat könyvének beküldésével a szerző, és jelölhet könyvet ugyanilyen módon a kiadó is. A beküldött példányokat kérésre visszaküldjük.

A Bródy Sándor Alapítvány postacíme:
1024. Budapest, Fillér u.21. III. em. 4.
További információk: 315-1323

A postára adás határideje: 2005. március 31.

TESSÉK OLVASNI!

Sz. Koncz István beszélgetése

Elszoktunk már attól, hogy így is lehetne építkezni. A kilincset kereső kéz valahol a has magasságában kotorászik, pedig a horizont fölé kellene emelkednie. Talán a gondolatokat is érdemes kicsit átrendezni, mielőtt belép ide az ember. A Magyar Tudományos Akadémia székházában járunk, Budapesten. Végre egy hely, ahol nem a tíz négyzetméteren uralkodó, bőrfejú hatalmi mámor tornyosul a belépő elé.

– Menjen csak az emeletre, a professzor úr már várja! – invitál kedvesen a szemüveges portás bácsi. Belépek a tágas lépcsőházba... Olyan furcsa ez, nem is érti az ember! Évente ötször, ha elővesszük a társasjátékot. Pedig mindenki azokat az estéket szereti. Fölfelé lépkedni is ilyen térben jó. Tudjuk mind, mégis olyan szűk lépcsőfordulókat építünk, hogy a bútorszállító szitkait hallgatva mi érezzük a tervező szegényét. Végre fölérek az első szintre, és némi keresgélés után belépek Bartók Béla egykori szobájába. A zeneszerző 1934-től hat éven át működött itt, egészen addig, amíg el nem ment Amerikába. Állítólag a népdalgyűjtéseit dolgozta föl ezek között a falak között. Levegős, szerény, de kitűnő ízléssel berendezett helyiség. Az MTA alelnöke főlemelkedik az íróasztala mögül, elem siet, kezét nyújt, majd szinte ugyanazzal a mozdulattal hellyel kínál. Befogad a hatalmas bőrkanapé, őt pedig elnyeli egy füles fotel.

Hámori József Fegyverneken született, 1932. március 20-án. Édesapja orvos volt, édesanyja történelem–magyar szakos tanár. Felmenői között – anyai ágon – olyan személyiségeket találunk, mint Kosztolányi Dezső vagy Csáth Géza. Törökszentmiklóson, a Bercsényi Gimnáziumban érettségizett. 1950-ben Szegeden kezdte, majd '55-ben Budapesten fejezte be egyetemi tanulmányait, kutatóbiológusi diplomával. Saját bevallása szerint ha nem agykutató lett volna, történész válik belőle, annyira érdekelték a múlt összefüggései. Végzés után Pécsre került, ahol 1963-ig volt az Anatómiai Intézet munkatársa. Ezt követően a Semmelweis Egyetem Anatómiai Intézetében dolgozott főmunkatársként, tudományos tanácsadóként, később kutató professzorként. 1989-től tizenhárom évre visszatért Pécsre, az Állattani és Neurobiológiai Tanszékot vezette, emellett két évig ő volt a Janus Pannonius Tudományegyetem rektora. 2000 óta a Pázmány Péter Katolikus Egyetem informatika szakán is oktat. Egyetemi doktorátusát még 1958-ban szerezte, 1966-ban lett kandidátus, rá hat évre pedig akadémiai doktor. Professor emeritusi kinevezését 2002-ben kapta meg. 1990 óta levelező, 1998 óta rendes tagja a Magyar Tudományos Akadémiának. A legutóbbi választások óta alelnök.

Közleményeit elsősorban idegen nyelveken jelentette és jelenteti meg. Számtalan könyv, így egyebek mellett a *Mi a neurobiológia?*, *Az idegsejttől a gondolatig*, a *Nem tudja a bal kéz, mit csinál a jobb*, *Az emberi agy aszimmetriái* című kötetek szerzője. Ötletszerűen kiemelek egyet idegen nyelvű publikációi közül: *Degeneration and electron microscope analysis of the synaptic glomeruli in the lateral geniculate body* (Szentágothai és Tömböl társ-szerzőjeként, 1966.). Kutatási területe: az idegrendszer szerkezetének, továbbá a fejlődő és érett idegrendszer alkalmazkodóképességének vizsgálata. Tagja többek között a *Neuroscience* és az *International Journal Development Neuroscience* című szaklapok szerkesztőbizottságának, számos külföldi társaságnak és egyetemnek, sok más mellett az Európai

Művészeti és Tudományos Akadémiának is. Kitüntetéseit nehéz volna felsorolni, így csak taláломra: Akadémiai-díj (1972), Széchenyi-díj (1994), Ambassador-díj (1996), Grastyán-díj (1998). 1999-ben megkapta a UNESCO Einstein Arany Díját. 1998-tól másfél éven át Magyarország kultuszminisztere volt. Négy gyermek édesapja.

Hámori József teával kínál, és elnéző mosollyal kíséri, ahogy a citromlevet kilöttyintem kicsit. Nem ró meg, de szerencsétlenkedésemet látva kölcsönadja a szemüvegét. Magatartásában amúgy is van valami tanáros. Néha határozott gesztusokkal a levegőbe rajzol, oktatni látszik, majd fölhúzza a szemöldökét, szigorúan rám emeli a tekintetét – mintha vizsgáztatna. Főbólintása olykor talán azt jelzi: igen, egyetért, majd a biccentés fejcsóválásba fordul, mintha nem értene egyet. Eltart egy darabig, míg végre rájövök, hogy egyikről sincs szó. Hámori József *megérteni* próbál. Munkatársai, egykori kollégái széles műveltségű, nagyvonalú, de kitarító, szigorú és következetes embernek ismerik. Beszélgetésünk elején tizenöt évvel ezelőtti találkozásunkat idézzük föl. A professzor akkoriban nagyon bizakodó volt, mert úgy tűnt, hogy az 1990-es évek végre az agykutatás esztendei lesznek. Lassan arra terelődik a szó, hogy vajon megalapozott volt-e az a fél emberöltővel korábban oly indokoltnak látszó optimizmus?

H. J.: – A kilencvenes évek először is jelentős anyagi támogatást biztosítottak a rendszer-szintű kutatásoknak. A megfelelő infrastruktúra ugyanis elengedhetetlen feltétele az előbbre lépésnek. Az agy működését néhány esztendeje nemcsak közvetlenül, hanem – az úgynevezett leképező módszerekkel – közvetve is képesek vagyunk megfigyelni. Ezek a technikák most már Magyarországon is napi használatban vannak. Ilyen például az MR, a mágneses rezonanciavizsgálat. Tudnunk kell, hogy nagyon drága műszerekről van szó. Az agy évtizede épp azt tette lehetővé, hogy mindezek széles körben elérhetőek legyenek. Másodsor pedig a molekuláris szint kutatása gyorsult fel – ehhez is rengeteg pénzre van szükség. Különösképpen most, hogy a genomika előtérbe került. A genomika nem csak a biotechnológiában, az agrártechnológiában fontos, hanem az idegrendszer kutatásában is. Hiszen az agy kétszázmilliárd idegsejttel rendelkezik, és körülbelül tízezerszer ennyi kapcsolattal, úgynevezett szinapszissal. A szinapszisok molekuláris szinten működnek. Ismeretesek az ingerátvivő anyagok – transzmittereknek hívjuk ezeket –, illetve a receptorok, amelyek vagy gátló, vagy serkentő módon, vagy e kettő kombinációjában működnek. A lényeg azonban, hogy szerkezetüket sikerült többé-kevésbé pontosan felderíteni ebben a tíz évben. Ma már ott tartunk, legalábbis az állatkísérletek szintjén, hogy lehetséges bizonyos gondolati működéseket modellezni. Például ha egy majom a banán után nyúl, akkor az agyról három-négy helyről el tudjuk vezetni az ezzel kapcsolatos hullámokat, amelyeket komputer segítségével rögzítünk.

Sz. K. I.: – *Mire jó mindez?*

– Kétféle haszna lehet. Egyfelől például művégtag mozgatható így. Másfelől azonban, ha a hullámokat egy másik állatnak visszatáplálják, akkor anélkül, hogy nézne valamit, elkezd a karjával ugyanúgy működni, mint az az állat, amelyikről elvezették a hullámokat! Azt hiszem, érzékelhető, hogy milyen fantasztikus lehetőségek nyílnak meg így.

– *Ad absurdum, gondolatok ültethetők el egy emberben?*

– Azért ne tessék azt hinni, hogy a gondolkodásunk hiányosságai azonnal megoldhatóak. Hisz állatkísérletekről, egyszerű helyzetekről van szó. Az emberi gondolkodás sokkal több dimenziós, tehát nem tudjuk ilyen könnyedén leképezni. Erről egyelőre nincsen szó.

– *Kétszázmilliárd idegsejtet említett az imént, professzor úr. Amikor a pályáját kezdte, hány idegsejtről volt tudomásunk?*

– Roppant érdekes kérdés, amit feszeget: tízmilliárdról gondolkodtunk. Azután eltelt

tíz-tizenöt év, és már ötvenmilliárdnál tartottunk. Húsz évvel ezelőtt százmilliárdot mondtunk, és néhány éve ismeretes ez a kétszázmilliárdos szám.

– *Hol lesz a furcsa számvetés vége? Megjósolható egyáltalán?*

– Nem az emberi idegsejtek száma növekedett, hanem a mérési eljárások javultak. Ma már olyan tökéletesek a módszerek, hogy ezt a kétszázmilliárdot stabil adatnak tekinthetjük.

– *Ha már a számokon végigfutottunk, kérem, az ön pályáját is tekintsük végig!*

– Budapesten végeztem, és az utolsó két évben az akkori Orvostudományi Egyetem Élettani Intézetében dolgoztam, Kovács Arisztid professzor csoportjában. Késő estig tartott mindig a munka, fiatalemberként ez nem jelentett problémát. Nem is voltam még házas satöbbi. A professzor történetesen kedvelte, amit csináltam. Tudni kell, hogy Szentágothai Jánossal nagyon szoros barátságot ápolt. Mikor aztán már arról volt szó, hogy ki hová megy majd dolgozni, Kovács Arisztid, tekintettel arra, hogy a szabályozási rendszerek érdekelték, beprotezsált Szentágothaihoz. Szerzett egy akadémiai állást, menj le, mondta, jelentkezz be a legidősebb embernél, akit ott találsz, aztán majd meglátod. A legidősebb ember Flerkó Béla volt, a maga harmincegy évével. Már persze leszámítva a negyvenhárom éves Szentágothai Jánost, akit Öregnek is hívtunk. Fiatal, dinamikus intézet volt, a Dischka Győző utcában. Tehát jelentkeztem, és beosztottak Székely György mellé. Székely neurogenetikai vizsgálatokat végzett, illetve a szinapszisok kutatását is rábízta a prof. Közvetve vagy közvetlenül ez az egész életemet végigkísérte azután.

– *Mi az alapja azoknak a legendáknak, amelyek az ott folyt munkát övezik?*

– Általában reggel kilencre jártunk, és este kilencig voltunk benn. De nagyon élveztük. Az Öreg, mediterrán szokás szerint, két óraker eltávozott ebédelni. Kicsit, gondolom, le is feküdt, és fél öt körül visszajött. A kutatás este hatig folyamatosan, azonos színvonalon folyt, ám hat óraker Szentágothai kijött a szobájából, és érdeklődött, hogy mit csináltunk aznap. Akkor elkezdődött az eszmecsere. Részben a tudományról, részben a kutatásról, de szó esett irodalomról, képzőművészetről is. A professzor rengeteg mindenről rendelkezett ismerettel, és még több minden érdekelt. Tudott cserépkályhát építeni például, de készített vízfestményeket, tudományos illusztrációkat... Majdhogynem azt kell mondanom, hogy az egyik utolsó polihisztor volt. Ezek a beszélgetések akarva-akaratlanul is a nevelésünket szolgálták, és a Szentágothai-iskola fontos részét képezték. Az intézet zárt körben jelentett, és az ott dolgozók a külvilágtól eléggé leválasztva, attól jóformán függetlenül, szabadon éltek, gondolkodtak.

– *Tudom, hogy egy véletlen folytán 1956 önt Budapesten érte. Az elmondottak függvényében hogyan élte meg azokat a napokat?*

– Egy percig sem fordult meg a fejemben, hogy akár el is mehetnék. Úgy látszik, ahhoz túl erősek a gyökereim, amiket elsősorban a szülői ház, a neveltetés növesztett ilyen né. Édesanyám szabadkai volt, édesapám budapesti, de valahogy mind a ketten rajongtak ezért az országért. Mi ezt a példát láttuk, ezt tanultuk tőlük. Az ember ugyanis nagy mértékben a környezetének a terméke. Később, amikor már lehetőségessé vált, hogy utazzunk, azt hiszem, '68-ban, New Yorkban, a Columbia Egyetemen tartottam egy előadást. Épp anatómust kerestek, az ottani professzor megkérdezte, hogy volna-e kedvem ott maradni, adnának egy öt évre szóló állást. Akkoriban csak disszidálással nyílt volna erre mód, tehát megköszöntem az ajánlatot.

– *Gondolom, ilyesmi később is előfordulhatott.*

– Komolyabban talán még néhányszor merült fel, elsősorban Amerikában, ahol ez természetes dolognak számított. Emlékszem rá, egyszer meghívott Sir John Eccles, aki már akkor Nobel-díjas volt, hogy menjek hozzá laborvezetőnek Chicagóba, két évre. Szívesen el is fogadtam volna, de akadémiai státuszban voltam, és az akkori vezetés azt üzenté, hogy nem mehetek, mert már be van töltve a lista. Pedig nem magyar pénzen utaztam

volna ki, az államnak ez egy fillérjébe sem került volna. Később azonban eljutottam Kaliforniába többször, New Yorkba pedig még többször, tehát elrendeződött minden, de kezdetben komoly nehézségeink voltak.

– *Térjünk vissza 1956 Magyarországra, a pécsi intézetbe!*

– Pécsen is volt hasonló élményem, az akkori vezetés torpedózta meg az első nyugati utamat. Mondván, még túl fiatal vagyok. Egyébként '56 után folytatódott az előbb már vázolt intézeti élet, épp csak annyi történt, hogy a Rákosi-korszakot felváltotta a Kádár-korszak, bár mindebből vajmi keveset érzékeltünk. Naponta kilenctől kilencig dolgoztunk, de szombat esténként itt vagy ott volt egy kis összejövetel.

– *Persze, a szombat akkoriban még munkanap volt!*

– Igen, és ha az Öreg valakivel ki akart szólni, akkor szombat délutánra rendelte be, hogy számoljon be. És a hét a szombattal még távolról sem ért véget! Szentágothai ugyanis nagyon szeretett kirándulni, vasárnaponként, a Mecsekbe. Vitte magával a társaságot. Rendkívül élvezetes együttlétek voltak. Megint csak nagyon sokat tanulhattunk tőle. Ráadásul kiderült róla, hogy ragyogó gombász. A gombákat nagyon jól ismerte. Tudta, hogy melyik az ehető, melyik a mérges, és azt is tudta, hogy a mérges gombát hogyan kell úgy kezelni, hogy mégis ehető legyen. Akkoriban a Mecsekben, a patakokban élt még rák. Két ok miatt is kellett fognunk. Egyfelől, mert az intézetben foglalkoztunk a rák idegrendszerével, másfelől pedig Szentágothai szerette a rákot. Szóval, ilyen volt az az iskola.

– *Miért szakadt vége?*

– A professzort Budapestre helyezték.

– *Hogy alakult az ön személyes sorsa azután?*

– Vitt magával. Elektronmikroszkópos labort vezettem, és az egyik téma, amivel foglalkoztunk, a kisagy kutatása volt. Milyen a szerkezete, tanul-e vagy sem, ilyesmik. Jóval később, a kilencvenes évek elején sikerült kidolgoznunk egy olyan módszert, amivel azt is lokalizáltuk, hogy a kisagy melyik része tanul. A látórendszerrel foglalkoztam még, harmadik területem pedig e rendszerek fejlődése volt. Azt is vizsgáltam, hogy lehet optimalisan fejleszteni – ez részben kapcsolódik már a pedagógiához.

– *Szentágothaiával tehát folyamatos maradt a kapcsolata, ám Péccsel megszakadt.*

– 1989-ben mégis visszamentem. Nagyon szeretem azt a várost a mai napig. A kultúra városa, ez nem vitás. Nemcsak a múzeumok, az olyan festők, mint Martyn Ferenc, például, hanem a színház, az irodalom is hozzáértett az ottani levegőhöz. És az afféle nagy formátumú professzorok, mint Romhányi György, Lissák Kálmán, Kerpel-Fronius Ödön, Ernst Jenő. Némelyikükkel még futballmeccsen is lehetett találkozni. Ugyanis azokban az esztendőkből volt egy jó focicsapat a Mecsek alján.

– *És még el lehetett járni meccsre anélkül, hogy az ember közvetlen életveszélynek tette volna ki magát.*

– Sőt, a város mellett az egyetemnek is volt egy zseniális csapata, a PEAC.

– *Nyilván mégsem ezek miatt tért vissza.*

– A korábbi főiskolából kialakult egy egyetem. A kezdeményező a bölcsészkar volt, és Ormos Mária emelte az intézményt igazán egyetemi rangra. Meg kellett erősíteni a természettudományi kart, így meghívtak az Általános Állattani Intézet élére. Ebből lett aztán – mégiscsak neurobiológus vagyok – ma is használt nevén az Állattani és Neurobiológiai Intézet. Pécsen lettem egyetemi tanár és akadémikus is. Jó időszak volt... Felnőttünk a bölcsész, a jogász, a közgazdász karok mellé. Magam mégis inkább csak lejáró ember maradtam végig.

– *Pedig közben még rektornak is megválasztották.*

– 1992-ben, valóban, ezzel együtt a családom ezekben az években is Budakeszin maradt. Nehéz foglalkozás egyébként, és bár kapacitáltak, még egy ciklust nem vállaltam. Hetvenéves koromig voltam egyetemi tanár, akkor professor emeritussá emeltek. Vagy

süllyesztettek, nem is tudom. 2002-ben tehát befejeztem pécsi működésemet. De máig rengeteg szál köt oda, elsősorban barátok, akik közül talán idősebb Méhes Károly nevét emelném ki. Ragyogó szervező, kitűnő tudós és csodálatos ember. A barátságok nem szakadhatnak szét, és nem is szakadnak szét.

– *Ha nem is Pécssett, ám ön aktív maradt.*

– A budapesti Anatómiai Intézetben, még Szentágothai életében kialakult egy akadémiai, neurobiológiai kutatócsoport. Amikor az Öreg meghalt, én vettem át, máig működik. Emellett meghívtak egy másik egyetemre, a Pázmány Péterre is, ahol ugyancsak professor emeritusként tanítok. Tehát folytatom a munkát, de most már Budapesten.

– *Imécnt pár szóval érintette a három fő kutatási területét. Ezek milyen eredményeket hoztak?*

– Három nagyon vaskos területről van szó. Az egyik a látórendszer. Megértéséhez egy kicsit messzebbről kell elindulnom. Amikor látunk, a retinánkról egy elektromos jelekké teljesen szétbontott kép kerül be az agyunkba. Az is fantasztikus dolog, hogy hogyan lesz ebből megint kép. De nagyon fontos rész az átkapcsoló állomás, amelyből a pályák a látókéregbe mennek. Mi ezt az állomást kutattuk. Részben New York-i ismerőseimmel, kooperátorokkal együtt, tizenöt éven keresztül, míg rá nem jöttünk arra, miképpen működik az átkapcsolás, és hogy az ráadásul információgazdagodással jár.

– *Hogy kell ezt érteniünk?*

– A retináról érkező elektromos jeleknél az átkapcsoló állomást külső kérges testnek hívjuk. Itt egy lassú és egy gyors gátlás teszi azt lehetővé, hogy információgazdagodás következzen be. Nagyon sok részlet már itt újra összeáll. Azután a jel továbbhalad a kéreg felé. Egyik munkatársam foglalkozik mostanában azzal, hogy ott mi történik. Tudni kell, hogy csak akkor lesz az információból látás és látott tárgy, ha már szerepel a lexikonunkban. Létezik ugyanis a fejünkben egy hatalmas lexikon, ahol az összes, már látott dolgot rögzítjük. Ezt azután össze lehet hasonlítani bármilyen képi információval, ami bejön.

– *Mi történik, ha nincs olyasmi a lexikonunkban, amit éppen nézünk?*

– Akkor azt egyszerűen nem látjuk. Nagyon furcsa dolgot fogok most mondani: az ember körülbelül húsz százalékát látja a környezetének! Ha mindent látnánk, rettenetes anarchia alakulna ki a kéregben.

– *A lexikon vajon születésiunktól megvan bennünk?*

– Nem, össze kell gyűjtenünk. A látást is meg kell tanulnunk. Minél gazdagabb környezetben élünk, annál több látásinformáció kerül bele a lexikonba. Minél szegényesebb a környezet, annál szegényesebbé válik a látásunk. Az ember általában arra gondol, hogy itt egy tárgy, ezt látom is, de nemcsak tárgyakat kellene látni! Ezt azért is mondom el, mert az új, analóg elven működő komputer, amelyet Roska Tamás dolgozott ki, attól függően, hogy mit táplálnak be, mindent lát. Aminek a robotikában lehet óriási jelentősége, hisz sokkal pontosabban működhet, mint egy ember. Tehát van egy ilyen aspektusa is a látáskutatásnak. A másik terület a kialakuló idegrendszer vizsgálata. Elsősorban a szinapszisok fejlődésére voltam kíváncsi, illetve arra, hogyan formálódik ez a fantasztikusan stabil képződmény, az agy. Természetesen állatkísérleteket végeztünk, és kiderült, hogy amikor szaporodni kezdenek az idegsejtek, sokkal több lesz belőlük, mint amire végül szükségünk lesz. Kétéves korig van az emberben ez a túlszaporulat, azután lecsökken a működőképes idegsejtek számára.

– *Vajon miért történik mindez?*

– Ez teszi lehetővé az optimális kiválasztódást. A kevésbé jól működő idegsejtek eltűnnek. Na de a mi kérdésünk az volt: hogy néz ez ki egy dimenzióval lejjebb, a kapcsolatok, a szinapszisok szintjén? Sikertelt kimutatni a kisagykéregben, a kisagyban és a látórendszerben is, hogy sokkal több szinaptikus szerkezet alakul ki, mint amennyi végül megmarad. Ismeretes, mi is dolgoztunk ezen, hogy például a macska látásának van egy periódusa, körülbelül négy-hat éves koráig tart, amely kritikus lehet. Ha addig nem en-

gedik látni, akkor utána már hiába nem kötik le a szemét, a látása korlátozott lesz. Azért, mert az a kapcsolatrendszer, amely fontos a jó látóképesség kialakulásához, nem tud rendszeresen fejlődni. Ennek következtében a működés sem teljes. Idézőjelbe téve tehát, a létért való küzdelem a fejlődő idegrendszerben is felismerhető.

– Korábban gyakran mondogatták, ma naposság mintha kevesebbszer hallanám, hogy húszéves kor után az agy már nem fejlődik. Ön hogy értelmezi ezt a tételt?

– Fejlődni már nem fejlődik, de ez nem jelenti azt, hogy ne lenne képes a működésre. A jó pap holtig tanul – ugye, ezt is szoktuk mondani. De nemcsak a papok, hanem mindenki képes arra, hogy élete végéig tanuljon, ha egyszer megtanult tanulni. Óriási ebben az iskola szerepe. Legfőbb funkciója ugyanis nemcsak az ismeretanyag átadása, hanem a nevelés. A harmadik pedig, hogy tanítson meg tanulni. Aki az alap- vagy a középfokú oktatásban megtanult tanulni, felnőtt korában is képes lesz rá. Magyarán szólva az idegrendszerünk olyan, hogy az új dolgok befogadásának képessége nem vész el. Sőt, tovább megyek, még fokozható is. Viszont ha nem figyelünk például arra, hogy mit eszünk, sok zsíros ételt fogyasztunk, nem ügyelünk az ereinkre, túl sok alkoholt fogyasztunk, sejtpusztulás is előfordulhat. Egyébként, egészséges életmód mellett, az agy idegsejt-száma nemigen változik.

– Néhány éve hallottam, talán éppen Öntől, hogy a túlzott televíziózás is pusztíthatja az agysejteket. Mi módon?

– Természetesen csak közvetve. Japán kutatók állapították meg, hogy a préfrontális lebenyben csökkenhet az idegsejt-szám. Ha nincs használatban. Úgy kell elképzelni, mint az izmainkat, amelyeket ha nem használunk, sorvadnak. Hogy tudjuk a préfrontális lebenyben csökkenteni az idegsejt-számot? Ha nem működtetjük eleget, ha nem olvasunk eleget, például. Na most, aki televíziózik, jobbra az olvasástól vonja el az időt. A vizuális élményközpont hátul van ugyanis. Az olvasás, az eszmecsere, a másokkal való együttgondolkodás, a vita nem nélkülözhető, és nem helyettesíthető a televíziózással. A japánok szerint az idegsejt-szám akár tizenöt százalékkal is csökkenhet a préfrontális lebenyben. Következésképpen az agyunkat állandóan és megfelelően dolgoztatnunk kell. A négyórás napi televíziózás minden, csak nem megfelelő dolgoztatás, mert nagyon szűkre szabott. Nem is szólva arról, hogy leszoktat a gondolkodásról. És még valami: a képcsőnek nem lehet visszabeszélni. Teljesen egyoldalú információhordozó. Tehát rendkívül differenciáltan kell kezelni a készülékkel való kapcsolatunkat, és ebben is hallatlanul nagy szerepe lehet a hiteles, jó tanárnak, akire felnéznek a gyerekek, és aki megfelelő felkészültséggel jó könyvet tud ajánlani az esti krimi helyett. Illetve aki meg tudja mondani azt is, ha valamit érdemes megnézni a tévében. Mert elvétve azért ilyen is akad.

– Jelentős lehet a szülők szerepe is.

– Sajnos látnunk kell, hogy többségüknél a kényelemszeretet odaülteti a kisgyereket a képernyő elé, mert addig is csöndben van az a kölyök, addig sem zavar.

– Kicsit elkanyarodtunk, de nem volt tanulság nélküli. Térjünk vissza az ön kutatási területeihez! Háromról volt szó korábban, s ezek közül kettőről beszélünk részletesebben eddig.

– A harmadik a kisagy-kutatás. Érdekes, hogy korábban azt hittük, csak a mozgáskoordinációban van nagy szerepe. Kiderült, hogy gyakorlatilag minden másban is. A jövő érzékketek, a látás, a hallás, a testérzés nemcsak a kéregbe megy föl, hanem mellékúton a kisagyat is tájékoztatják. Másfelől, amikor hallunk valamit, mondjuk, egy zeneművet, általában a jobb nagyagyféltekénk élvezi a zenét. Ugyanaz bekerül a kisagy bal féltekéjébe is. Az is kiderült, hogy a gondolkodási folyamat egyes elemei is bekerülnek ide, és ez a folyamatra hatással van. Amikor beszélünk, az a kisagy nélkül nem is megy. Mindez azért érdekes, mert vezető tudósok rengeteget vitatkoztak arról, hogy mi a kisagy igazi funkciója. Komputer-e, amelyik nem tanul, vagy épp fordítva, igenis tanulóképes és tanítóképes is? E vita föloldásához járultunk hozzá azzal, hogy kimutattuk azo-

kat a receptorokat, amelyek a tanulásban szerepet játszanak. Vizualizálni lehetett azt a struktúrát, amelyik felelős azért, hogy tanul a kisagy. Talán nem túlzás azt állítanom, hogy ez nagyon érdekes felfedezés volt 1993-ban.

– *Legújabbban mivel foglalkozik, professzor úr?*

– Munkatársaimmal együtt azt kutatjuk, hogyan alakul ki a kisagynak ez a szerkezete. Hogyan vándorolnak a megfelelő helyre az idegsejtek, és miként lehet ezt befolyásolni. Ugyanis nyomába lehet eredni annak, hogy miként lehet kialakítani optimális kisagy-, illetve nagyagszerkezetet, amelyik képes magasabb funkciók elvégzésére.

– *Életpályájának egy állomását még nem hoztuk szóba. Avasson be bennünket, hogy lett önből kultuszminiszter?*

– Mádl Ferenc vett rá, hogy vállaljam el. Az Orbán-kormány tagjaként másfél évig voltam ebben a pozícióban, és azt kell mondjam, rendkívüli módon élveztem. A labortól természetesen nem váltam meg, hetente kétszer bementem, tehát professzor maradtam a munka közben is. Igyekeztünk helyreállítani a vidéki kultúrházakat, művelődési házakat. Az úgynevezett revitalizációs programban elég sokat költöttünk erre a célra annak idején. Ennek következtében nagyon sok helyre eljutottam az országban. Amire azelőtt nem volt módom, hiszen jószerével a laborban éltem le az életemet. A másik nagy teendőnk pedig a külföldi magyar intézetek munkájának erősítése volt. A moszkvai intézetet például az én működésem alatt nyitottuk meg. Külön érdekessége, hogy abban az épületben kapott helyet, amelyben valamikor a Monarchia követsége, majd annak megszűntével a magyar nagykövetség működött. A nagykövetség később máshová került, de a tulajdonjog nálunk maradt. Nem figyeltek eléggé a szovjetek.

– *Látom, élvezettel beszél róla. Miért lett vége másfél év után?*

– Lehet, hogy örömmel beszéltem most róla, és büszke is vagyok ezekre az eredményekre, de az érdeklődésem középpontjában mindvégig a tudomány maradt. A kultusz-tárcának azonban semmi köze nem volt sem a kutatáshoz, sem a tudománypolitikához.

– *Akkor végezetül ismét a tudóshoz intézem a kérdést. Vajon hogy vélekedik az agykutató a pár éve roppant népszerű, mostanra talán divatjamúlt agykontroll lehetőségéről?*

– Ami jó volt az agykontrollban, azt a pszichológusok már régóta alkalmazzák. Relaxációs tréningnek hívják.

– *Mi lehet akkor a receptje annak, hogy agyunkat élethosszig megfelelő állapotban tartjuk?*

– Furcsa módon visszamehetünk Széchenyi Istvánig ezzel kapcsolatban. Ő ugyanis régen rájött már arra, hogyan lehet fönntartani a kreativitásunkat, a munkaképességünket, a gondolkodási képességünket. Le is írta: tessék minél többet olvasni, tessék, ha lehetséges, írni is, és tessék nagyon sokat kommunikálni, vagyis emberekkel beszélgetni, vitatkozni, eszmét cserélni. Magam azt tenném hozzá, hogy fönnt kell tartanunk a kíváncsiságunkat, ez nagyon fontos még. A kreatív ember egyik leglényegesebb személyiségjegye a kíváncsiság. Mindenevőnek kell lennünk, ahogy ezt Szentágothai mondta, és nem szabad beszűkülünk. Pécs adottságai nagyon szerencsések. Ott van például a Csontváry Múzeum, nem szólva a többi múzeumról! Ragyogó lehetőséget biztosít az elmélyülésre, és egy múzeumot nem csak kétszer-háromszor kell megnézni. Újra és újra föl kell fedezni. Aztán szólhatunk a tudományos ismeretterjesztő művekről. Mégis, agykutató létemre is, a lényegesnek azt tartom, hogy a szépirodalmat és a költészetet hozzuk minél közelebb magunkhoz. A lényeg: foglalkoztassuk az agyunkat – és amennyire lehetséges (mert a kettő nem független egymástól!), a testünket is –, hiszen ma még jobban érvényes a régi mondás: ép testben ép lélek.